

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

АГРАРНЕ ПРАВО

Підручник

Львів
2021

УДК 349.6(075)
ББК 67.9(4УКР)307я73
A25

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 59 від 20 жовтня 2021 року)*

Рецензенти:

О. І. Остапенко , доктор юридичних наук, професор (Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»)

Ю. М. Юркевич доктор юридичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ)

В. Г. Яворська , кандидат юридичних наук, доцент (Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП»)

Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М.

A25 Аграрне право : підручник. Львів: Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 481с.

ISBN 978-617-8003-58-6

Авторський колектив:

Долинська М. С. – доктор юридичних наук, професор: розділи 5,6,11,12,13,14

Заболотна Н. С. – кандидат юридичних наук, доцент: розділи 1,2,3,8,10

Марич Х. М. – кандидат юридичних наук: розділи 4,7,9

У підручнику викладено базові положення аграрного права та законодавства, що регулює аграрно-правові відносини.

Підручник рекомендовано для викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти, наукових та практичних працівників.

Всі права застережені. Жодна частина цього видання не може бути відтворена будь-яким способом та у будь-якій формі без письмового дозволу власників інтелектуальних прав.

УДК 349.6(075)
ББК 67.9(4УКР)307я73

© "Долинська М.С., "Заболотна Н.Я.,
"Марич Х.М., 2021

© "ПППО НУ «Львівська політехніка», 2021

© "Посвіт, 2021

KDP'9: /839/: 225/7: /8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	9
РОЗДІЛ 1. АГРАРНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА.....	11
1.1. Аграрне право України як галузь права. Формування аграрного права, сучасний стан та напрямки його подальшого розвитку.....	11
1.2. Предмет та методи аграрного права.....	15
1.3. Принципи аграрного права.....	20
1.4. Система аграрного права. Співвідношення аграрного права з іншими галузями права.....	26
РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	36
2.1. Поняття та особливості джерел (форм) аграрного права. Класифікація джерел аграрного права.....	36
2.2. Закони як джерела аграрного права, зростання їх ролі у правовому регулюванні аграрних відносин.....	39
2.3. Конституційні основи аграрного права України.....	42
2.4. Підзаконні та локальні нормативно-правові акти, як джерела аграрного права.....	44
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	53
3.1. Поняття, функції, форми та методи державного регулювання сільського господарства України.....	53
3.2. Система центральних органів виконавчої влади, що здійснюють управління агропромисловим комплексом	

України.....	60
3.3. Правові форми державної підтримки суб'єктів аграрного господарювання.....	63
3.4. Правове становище Аграрного фонду.....	74
РОЗДІЛ 4. СУБ'ЄКТИ АГРАРНИХ ВІДНОСИН	82
4.1. Поняття, особливості та види суб'єктів аграрних відносин.....	82
4.2. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю.....	88
4.3. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються діяльністю пов'язаною з сільськогосподарським виробництвом.....	92
РОЗДІЛ 5. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ	100
5.1. Поняття та порядок створення фермерського господарства.....	100
5.2. Земельні правовідносини у фермерському господарстві	111
5.3. Майнові правовідносини у фермерському господарстві	118
5.4. Правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства.....	122
5.5. Підстави та порядок припинення фермерського господарства.....	125
РОЗДІЛ 6. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ ТА ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	137

6.1. Поняття та основні види сільськогосподарських кооперативів	137
6.2. Порядок створення сільськогосподарських кооперативів	143
6.3. Земельні та майнові правовідносини у сільськогосподарських кооперативах.....	147
6.4. Правові підстави і порядок припинення сільськогосподарських кооперативів	153
6.5. Поняття та ознаки особистих селянських господарств	156
6.6. Правовий режим земель та майна, які використовуються для ведення особистого селянського господарства.....	159
РОЗДІЛ 7. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ	170
7.1. Поняття та особливості договорів в сфері сільського господарства.....	170
7.2. Види договірних зобов'язань в сфері сільського господарства.....	175
7.3. Договір контрактації сільськогосподарської продукції.....	179
РОЗДІЛ 8. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА	190
8.1. Поняття та види юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства.....	190
8.2. Дисциплінарна відповідальність працівників сільськогосподарських організацій.....	193

8.3. Майнова відповідальність за порушення аграрного законодавства	195
8.4. Адміністративно-правова відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин	199
8.5. Кримінальна відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин.....	203
РОЗДІЛ 9. СТРАХУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	209
9.1. Поняття, ознаки, види та форми сільськогосподарського страхування	209
9.2. Обов'язкове сільськогосподарське страхування.....	214
9.3. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.....	218
РОЗДІЛ 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	224
10.1. Роль та значення земель у процесі сільськогосподарського виробництва як основного засобу виробництва.....	224
10.2. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення.....	230
10.3. Правова охорона земель сільськогосподарського призначення.....	238
10.4. Особливості правового режиму агроландшафтів....	244
РОЗДІЛ 11. ПРАВОВІ ФОРМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ АГРАРНИМИ	

ТОВАРОВИРОБНИКАМИ УКРАЇНИ.....	250
11.1. Право власності на землі сільськогосподарського призначення.....	250
11.2. Похідні від права власності речові права на земельні ділянки сільськогосподарського призначення	261
11.3. Право постійного користування землями сільськогосподарського призначення	268
11.4. Право земельного сервітуту: поняття, порядок встановлення та припинення.....	272
РОЗДІЛ 12. ОРЕНДА, ЯК ПРАВОВА ФОРМА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....	292
12.1. Поняття та юридичні ознаки оренди земель сільськогосподарського призначення.....	292
12.2. Договір оренди земельної ділянки як підстава виникнення земельно-аграрних орендних відносин у сільському господарстві України.....	300
12.3. Порядок та умови укладення і припинення договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення аграрними товаровиробниками.....	312
12.4. Договір суборенди земельної ділянки сільськогосподарського призначення.....	325
РОЗДІЛ 13. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	336
13.1. Правове забезпечення здійснення тваринництва.....	336
13.2. Правове регулювання здійснення промислового рибальства та рибництва.....	358

13.3. Аквакультура	364
13.4. Правове регулювання бджільництва.....	376
13.5. Правове регулювання ветеринарного обслуговування.....	382
13.6. Правові засади здійснення рослинництва. Правове регулювання діяльності з виробництва цукру	393
13.7. Правове регулювання діяльності з виробництва зерна.....	409
РОЗДІЛ 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА	429
14.1. Правове регулювання соціального розвитку села та сталого розвитку сільських територій	429
14.2. Організаційно-економічні та правові засади, щодо забезпечення пріоритетності соціального розвитку села	442
14.3. Соціальна захищеність селян	447
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	456

ПЕРЕДМОВА

Зміни, які переживає сучасне українське суспільство, торкаються не лише політичних, економічних, ідеологічних відносин – вони стосуються, насамперед, забезпечення правового регулювання аграрних правовідносин в Україні у різних сферах та галузях. Оновлення пріоритетів та принципів державного регулювання усіх важливих суспільних процесів породжує сутнісне переформатування відносин між особою, бізнесом, державою.

При написанні підручника перед авторами стояло завдання – забезпечити викладання студентам нормативного курсу «Аграрне право» з урахуванням сучасних вимог стосовно реформування системи вищої юридичної освіти в державі, спрямованого на зміну підходів щодо вивчення даного курсу. В доступній формі та систематизовано викласти студентам основи аграрного законодавства, які пов'язані з особливостями сільськогосподарської діяльності.

Завданням дисципліни «Аграрне право» є вивчення теоретичних засад аграрно-правового регулювання, системи чинного аграрного законодавства, правових проблем, які виникають при створенні, діяльності суб'єктів аграрного права, визначення правового режиму майна цих підприємств, визначення способів захисту прав селян у процесі реформування, правове регулювання виробництва безпечної та якісної сільськогосподарської продукції, тощо.

Підручник «Аграрне право» відповідає встановленим вимогам, розкриває особливості правового регулювання виробничо-господарської діяльності, у такій специфічній сфері, як сільське господарство, соціальний розвиток села

та має практичне значення для науковців-правників, викладачів та студентів юридичних вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться теоретичними питаннями аграрного та земельного права.

РОЗДІЛ 1. АГРАРНЕ ПРАВО ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ ПРАВА

1.1. Аграрне право України як галузь права. Формування аграрного права, сучасний стан та напрямки його подальшого розвитку

1.2. Предмет та методи аграрного права

1.3. Принципи аграрного права

1.4. Система аграрного права. Співвідношення аграрного права з іншими галузями права

1.1. Аграрне право України як галузь права. Формування аграрного права, сучасний стан та напрямок його подальшого розвитку

Термін «аграрне право» вперше був введений в 1908 р. німцем Ріхардом Парком, що видав в 1927 р. книгу про основи пруського аграрного права. Пізніше цей термін широко розповсюдився. Вже в 1954 р. у Флоренції за ініціативою італійських учених юристів-аграрників був скликаний перший міжнародний науковий конгрес з питань аграрного права, відповідно до рішення якого в 1958 р. був створений інститут порівняльного міжнародного аграрного права. У його першій асамблеї, яка відбулася в квітні 1960 р., брали участь і радянські вчені.

Аграрне право як комплексна галузь права, сформувалась у 70-х рр. минулого століття внаслідок об'єднання в єдиний комплекс правових норм, які регулювали суспільні відносини в колгоспах, державних сільськогосподарських підприємствах, інших сільськогосподарських виробничих структурах, що

існували у той час. Біля витоків формування сільськогосподарського (аграрного) права як комплексної галузі стояли й українські вчені. Серед них Н. І. Титова, В. З. Янчук, В. І. Семчик, О. О. Погрібний, А. М. Статівка та ін. Новим поштовхом для розвитку аграрного права стало виникнення суверенної держави України. Зокрема, цьому сприяли проведення на селі земельної та аграрної реформ. Характеризуючи визначення аграрного права, необхідно враховувати, що це: комплексна галузь права, яка є сукупністю різних за юридичною природою норм, що регулюють органічний за змістом комплекс аграрних суспільних відносин, а саме: земельних, трудових, майнових, організаційних, управлінських та ін.; інтегрована галузь права, норми якої регулюють відносини багатьох аграрних суб'єктів: фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств, приватних і державних аграрних підприємств та ін.; спеціалізована галузь права, оскільки в основі діяльності всіх аграрних суб'єктів є сільськогосподарська виробнича та пов'язана з нею діяльність (ця діяльність пов'язана із використанням природних властивостей земель сільськогосподарського призначення); аграрне право відповідає окремії аналогічній галузі економіки (адекватність галузі права й галузі економіки).

Аграрне право є самостійною галуззю права та складовою частиною системи права України. Аграрне право певною мірою є правонаступником як колишнього колгоспного, так і сільськогосподарського права.

Необхідність існування аграрного права, як комплексної галузі обумовлюється специфікою діяльності суб'єктів аграрних відносин. Адже у сільськогосподарській

діяльності органічно поєднується сільськогосподарська діяльність із землевикористанням, а землі виступають основним засобом виробництва. Зазначена специфіка суспільних аграрних відносин є першоосновою для вирішення їх як предмета правового регулювання окремою комплексною, інтегрованою і спеціалізованою галуззю аграрного права.

Аграрне право як комплексна галузь права, сформувалась у 70-х рр. минулого століття внаслідок об'єднання в єдиний комплекс правових норм, які регулювали суспільні відносини в колгоспах, державних сільськогосподарських підприємствах, інших сільськогосподарських виробничих структурах, що існували у той час.

Об'єктом аграрних відносин цих різних суб'єктів стала насамперед їх сільськогосподарська виробнича діяльність, яка має єдину спрямованість перш за все на використання земель сільськогосподарського призначення для виробництва аграрної (сільськогосподарської) продукції. Ця діяльність є безпосередньо сільськогосподарською або може бути тісно з нею пов'язаною.

Новим поштовхом для розвитку аграрного права стало виникнення суверенної держави України. Зокрема, цьому сприяли проведення на селі земельної та аграрної реформ.

Становлення аграрного права як нової галузі (на відміну від класичних галузей права) стало можливим лише на базі вже сформованої відповідної галузі законодавства, яке істотно розширилося та набуло якісно нового змісту.

Аграрне право як галузь права:

комплексна галузь права, яка є сукупністю різних за юридичною природою норм, що регулюють органічний за змістом комплекс аграрних суспільних відносин, а саме: земельних, трудових, майнових, організаційних, управлінських та ін.;

інтегрована галузь права, норми якої регулюють відносини багатьох аграрних суб'єктів: фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств, приватних і державних аграрних підприємств та ін.

спеціалізована галузь права, оскільки в основі діяльності всіх аграрних суб'єктів є сільськогосподарська виробнича та пов'язана з нею діяльність (ця діяльність пов'язана із використанням природних властивостей земель сільськогосподарського призначення).

аграрне право відповідає окремій аналогічній галузі економіки (адекватність галузі права й галузі економіки).

В деякій мірі норми аграрного права України регулюють соціальні проблеми сільського населення держави.

Отже, аграрне право України – це комплексна, інтегрована та спеціалізована галузь права, до складу якої входять правові норми, які регулюють аграрні відносини, що складаються у сфері виробничої та пов'язаної з нею сільськогосподарської діяльності під час використання земель сільськогосподарського призначення різними аграрними суб'єктами.

1.2. Предмет та методи аграрного права

Аграрне право складає сукупність правових норм, які зумовлені специфікою єдиної сфери виробництва сільськогосподарської продукції. Саме цим чинником визначається єдина предметно-змістовна спрямованість норм аграрного права та їх спеціалізований характер.

Комплексність аграрного права полягає в тому, що частина його норм – похідні від норм основних профільних галузей права: цивільного, адміністративного, трудового та ін. Тому в системі аграрного права є норми, які регулюють майнові, трудові, управлінські та інші відносини.

Спеціалізованість аграрного права означає, що:

- норми основних галузей права не механічно переходять до його складу, а зазнають аграрної спеціалізації. Внаслідок цього вони стають аграрно-майновими, аграрно-трудовими, аграрно-управлінськими та ін.

- характер спеціалізації значною мірою зумовлений особливостями правового статусу суб'єктів аграрних відносин. Зокрема, для фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів, ці норми регулюють відповідні членські відносини (майнові, трудові, управлінські та ін.).

Інтегрованість норм аграрного права означає узагальнене або єдине правове регулювання відносин різних аграрних суб'єктів. Підставою для інтегрованого правового регулювання аграрних відносин цих суб'єктів є те, що всі вони – користувачі земель сільськогосподарського призначення як основного й

незамінного засобу виробництва в процесі здійснення ними виробничої та пов'язаної з нею іншої діяльності.

До системи аграрного права належать також і власні первинні норми, які регламентують суспільні відносини, комплексний характер котрих лише генетично походить від основних профільних галузей, але за своєю суттю вони є аграрно-правовими. Зокрема, до цієї частини аграрно-правових норм належать норми, які регулюють відносини з використання земель сільськогосподарського призначення, (регламентація сільськогосподарської виробничої діяльності із використанням природних властивостей земель сільськогосподарського призначення як об'єкта аграрних відносин).

В умовах ринкової економіки в Україні виникли та набрали розвитку фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи (виробничі та обслуговуючі), особисті селянські господарства, приватні аграрні підприємства тощо.

Приватна власність поширилась і на майнові аграрні відносини, що сприяло виникненню нових суб'єктів аграрних відносин – фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств, приватних та орендних аграрних підприємств тощо.

Предмет аграрного права розширився та увібрав у себе систему оновлених і нових суспільних відносин.

Крім безпосередньо земельних відносин, до предмета аграрного права належать земельно-трудова відносини. Аграрне право регулює правовий режим земель сільськогосподарського призначення лише правовий режим останніх. Однак, норми земельного права є загальними

положеннями, вихідними засадами, які дістають специфічний вияв у нормах аграрного права, що регулюють господарсько-виробничу діяльність, пов'язану з раціональним використанням сільськогосподарських земель різними аграрними суб'єктами.

Земельно-трудові відносини складаються переважно під час використання земель як основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції. Однак, у аграрному праві можуть існувати земельні або трудові відносини окремо.

У сучасних умовах особливо важливу роль мають норми локальної правотворчості, зокрема, статuti аграрних товаровиробників.

Із земельно-трудовами щільно пов'язані й майнові аграрні відносини, в які вступають різні аграрні суб'єкти. Аграрне законодавство України визначає спеціалізацію майнового статусу сільськогосподарських виробничих та інших кооперативів, сільськогосподарських господарських товариств, приватних агрофірм, фермерських господарств, особистих селянських господарств.

До предмета аграрного права належать також організаційні та управлінські відносини, які теж можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми.

За умов ринкової економіки посилилося значення внутрішніх відносин, які набувають самостійного характеру щодо вирішення проблем організації і управлінської діяльності в усіх структурних формах сільськогосподарського виробництва.

Зовнішні організаційно-управлінські відносини у реформованому секторі аграрної економіки стосовно державного управління ними також зазнали змін.

Предмет аграрного права України – це сукупність комплексних, інтегрованих і спеціалізованих суспільних аграрних відносин, які за своїм змістом є земельними, трудовими, майновими, організаційно-управлінськими, які функціонують у процесі здійснення різними аграрними суб'єктами сільськогосподарської виробничої та пов'язаної з нею іншої діяльності.

Предмет аграрного права – це комплекс різноманітних відносин, які пов'язані між собою, основою яких є відносини по виробництву сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації.

Метод регулювання завжди повинен бути адекватним характеру і суті відносин, які регулюються.

Оскільки, аграрне право як комплексна галузь, що увібрала в себе різні (не однорідні) суспільні відносини, об'єднані сільськогосподарською виробничою діяльністю, то слід вести мову не про один метод правового регулювання. У даному випадку може йти мова про наявність в аграрному праві елементів методів тих галузей права, які увійшли до цієї комплексної галузі права, зокрема, земельного права. Отже, в аграрному праві поєднуються декілька методів правового регулювання.

Методи правового регулювання – це встановлені або санкціоновані державою прийоми, способи, засоби правового впливу на суб'єктів права.

Методи правового регулювання, що використовуються у аграрних відносинах, містяться в законах, підзаконних актах та інших нормативно-правових актах, які є джерелом аграрного права.

Ринкові перетворення в Україні сприяли тому, що сучасні аграрно-земельні відносини виникають як

правовідносини власності приватної земельної власності, і для їх регулювання застосовується методу юридичної рівності сторін у майнових аграрних відносинах.

Отже, аграрному праву притаманні такі основні методи правового регулювання:

- припису, заборони, що являють собою імперативний метод,

- дозволу, що являє собою диспозитивний метод.

У ході організації виробництва сільськогосподарської продукції різними аграрними суб'єктами, замість характерного раніше методу імперативного державного впливу найбільш відповідним є метод диспозитивного впливу на поведінку цих суб'єктів, тобто надання їм можливості вільно й самостійно регулювати свої взаємовідносини у встановлених межах.

Вибір методу правового регулювання певних видів аграрних відносин здійснюється відповідним органом державної влади самостійно, а коли це непередбачено чинним законодавством випадках, то це відбувається за згодою з іншими державними органами чи громадськими організаціями.

Метод поєднання імперативних і рекомендаційних норм у сучасних аграрних відносинах має правомірну тенденцію до посилення елементів рекомендацій держави та інших органів в їх регламентації.

Також характерною ознакою сучасної методології аграрного права України є поєднання державного правового регулювання аграрного сектора економіки з господарською самостійністю аграрних суб'єктів.

Вищезазначені методи аграрного права є загальними для всіх джерел права України.

У аграрному праві є ще й специфічні методи, які можна поділити в залежності від сфери застосування на зовнішні та внутрішні. Специфічні методи аграрного права зумовлені особливостями використання сільськогосподарських земель, як засобу виробництва.

До зовнішніх відносин відносяться, наприклад, такі методи: членський (засновницький), договірний, дозвільно-ліцензійний.

До внутрішніх, наприклад, належать методи: додержання технологій та законодавства про охорону довкілля при вирощення, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції, колективного прийняття рішень, локально-правового регулювання, колективної демократії.

1.3. Принципи аграрного права

Принципи права – це основні вихідні засади, ідеї, положення, які закріплені в правових нормах і відображають закономірності певної галузі права. Проте принципи права можуть мати й ширший, міжгалузевий характер.

Принципи права мають значення особливої ланки структури права, пронизують зміст права на всіх рівнях його побудови, всі елементи правової системи.

Особливе значення принципів у структурі права полягає у тому, що вони є основоположними регулятивними елементами структури. Як глибинні елементи вони і здатні спрямовувати розвиток і функціонування всієї правової системи, сприяти усуненню

прогалин у праві, відміні застарілих і прийняттю нових юридичних норм.

Принципи не лише визначають зміст відповідної галузі права, а є тим рушійним елементом, що зумовлює розвиток галузі права.

Для комплексних галузей права принципи права як суб'єктивний чинник, що засвідчує роль держави у регулюванні відповідних суспільних відносин, мають особливе значення. Вони є тією вирішальною кваліфікаційною ознакою, що дає змогу виокремити відповідну галузь права.

Аграрне право характеризується власними специфічними принципами, які відображають його об'єктивний характер, що відповідає рівню розвитку суспільних відносин у цій сфері.

Основними принципами права на сучасному етапі розвитку українського суспільства є такі загальні правові принципи, які повинні відображатися в законодавстві (в тому числі – й в аграрному):

- 1) верховенства права;
- 2) не втручання держави в господарську діяльність суб'єктів щодо виробництва аграрної продукції;
- 3) всебічної охорони прав власності.

Аграрне право як комплексна галузь права має систему спеціальних принципів, наявність яких зумовлена тим, що аграрні відносини безпосередньо або опосередковано пов'язані з процесом сільськогосподарського землекористування, а селяни виробляючи сільськогосподарську продукцію, забезпечують продовольством усю державу.

Загалом принципи аграрного права – це виражені у нормах права, які регулюють аграрні відносини, основні вихідні засади, ідеї, положення, які визначають зміст цієї галузі права.

Зміст принципів аграрного права на думку М. Козиря та Г. Бистрова відображають такі принципи:

а) врахування специфіки й особливостей сільськогосподарського виробництва;

б) рівність учасників аграрних правовідносин;

в) право добровільного вибору селянами форм трудової та господарської діяльності;

г) розширення системи юридичних гарантій для свободи аграрного підприємництва;

г) закріплення за державою регулятивних функцій у сфері аграрного підприємництва;

д) органічний зв'язок трудової діяльності з природно-кліматичними умовами аграрного підприємництва, екологічна спрямованість цієї діяльності та ін.

Серед принципів аграрного права проф. Н. Титова виокремлює такі:

1) пріоритетність сільського господарства в системі всіх інших галузей народного господарства. Основною складовою цього принципу є пріоритетність сільськогосподарського землекористання серед інших видів користування землею;

2) рівність суб'єктів аграрних відносин;

3) право добровільного вибору селянами організаційно-правових форм господарювання;

4) тісний органічний взаємозв'язок трудових і земельних відносин,

5) стабільна державна підтримка сільськогосподарського товаровиробника. Держава повинна забезпечувати охорону земель сільськогосподарського призначення, створювати соціально-економічні умови життя і праці селянина;

б) принцип реальної гарантованості суб'єктивних прав селян як громадян України й як суб'єктів аграрних відносин.

Н. Титова вказує на наявність спеціальних принципів аграрного права, наявність яких зумовлена особливостями мети та змісту аграрних відносин. На її думку, слід зважати на два чинники:

1) селяни своєю працею створюють життєво необхідні й незамінні блага для всього суспільства: виробляючи сільськогосподарську продукцію, вони вирішують одну з найважливіших суспільних проблем – продовольчу;

2) аграрні відносини безпосередньо або опосередковано пов'язані з процесом сільськогосподарського землевикористання.

До спеціальних принципів аграрного права належать:

1) пріоритетність сільського господарства в системі всіх інших галузей народного господарства, основою якого є пріоритетність сільськогосподарського землекористування серед інших видів користування землею.

2) рівність суб'єктів аграрних відносин. Рівність фермерських господарств, особистих селянських господарств, приватних аграрних підприємств та інших суб'єктів аграрних відносин, в тому числі великих аграрних державних підприємств, є закономірним відображенням

демократичних засад у розвитку аграрного підприємництва.

3) право добровільного вибору селянами організаційно-правових форм господарювання на землях сільськогосподарського призначення, а також характеру, напрямів і способів їхньої господарської та іншої діяльності, як і вільного розпорядження виробленою продукцією, зокрема, сільськогосподарською. Цей принцип базується на засадах вільного демократичного вибору форм господарювання й конституційних гарантіях права приватної та інших форм власності.

4) органічний взаємозв'язок трудових і земельних відносин, оскільки сільськогосподарське землекористування означає використання в процесі трудової діяльності об'єктивних природних властивостей земель, з метою одержання сільськогосподарської продукції.

Ведення сільського господарства завжди пов'язане з природним виробничим ризиком, кліматичними умовами, тривалим проміжком часу між вкладенням праці й одержанням прибутків виробленої (виготовленої) продукції та іншими факторами.

5) невтручання державних органів у виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських товаровиробників.

6) принцип законності, відповідальності за вину.

Цими юридично закріпленими принципами прийняті основні правові норми та інститути аграрного права. Принципи не є сталими та змінюються відповідно до зміни основних завдань, які вирішуються в аграрному секторі економіки держави.

Очевидно перелік принципів, зокрема спеціальних, аграрного права не є вичерпним. Їх особливістю є те, що вони незакріплені законодавчо і переважно обґрунтовуються в аграрно-правовій доктрині. Але їх значення полягає у тому, що вони можуть застосовуватись як засіб подолання прогалін у праві, що у разі певної загальмованості розвитку аграрного законодавства має важливе значення для розвитку аграрного права загалом.

Той факт, що вони не є нормативно закріплені, не є перешкодою застосування аналогії права за наявності прогалін у правовому регулюванні аграрних відносин.

Як зазначає О. Скакун, принципи права можуть бути прямо сформульовані в законодавчих актах, виникати із загального змісту таких актів, зумовлювати тим самим напрями правотворчої, правозастосовної та іншої юридичної діяльності.

Водночас, як справедливо зауважує Т. Коваленко, виникає питання щодо того, які саме принципи – загальнолюдські (міжнародні), загально правові (загальні, основні), міжгалузеві, галузеві – повинні застосовуватися під час аналогії права у аграрних відносинах.

Зважаючи на специфіку предмета аграрного права України та його методи з огляду на потреби гарантування продовольчої безпеки держави та права кожного на достатнє харчування, пі час подолання аграрно-правових прогалін пріоритет матимуть галузеві принципи, загальні засади саме аграрного права України. У разі їх відсутності можливим є застосування конституційних, загально правових та міжнародних правових принципів.

1.4. Система аграрного права. Співвідношення аграрного права з іншими галузями права

Аграрне право – система правових норм, якими регулюються аграрні відносини у сфері господарської діяльності фермерських та особистих селянських господарств, інших сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з виробництва сільськогосподарської продукції на землях сільськогосподарського призначення, а також її переробки, зберігання й реалізації.

Терміном «аграрне право» охоплюються взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Аграрне право слід розглядати як галузь права, галузь правової науки і навчальної дисципліни.

Система аграрного права, як навчальна дисципліна передбачає послідовну наявність 3 складових, якими є: загальна частина; особлива частина; спеціальна частина.

Система науки аграрного права – це теоретичні положення про предмет, методи, принципи, джерела, суб'єктів аграрного права, аграрні правовідносини, державне регулювання аграрних відносин, організацію діяльності аграрних суб'єктів тощо.

Аграрне право України належить до групи комплексних юридичних наук і є складовою юридичної науки як системи знань.

Предмет науки аграрного права включає: загальні дослідження аграрних відносин, пізнання закономірностей їх правового регулювання, виявлення особливостей правових методів впливу на ці відносини, суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів аграрних відносин.

Специфічною рисою аграрного права дослідження, які вивчають особливості сільськогосподарського виробництва та їх вплив на організацію правового регулювання на АПК.

Також аграрно-правова наука містить вчення про аграрне законодавство, про джерела аграрного права, виявляє й пояснює особливості цих джерел, їх структуру, співвідношення, зв'язок і взаємозалежність, виходячи із загальнотеоретичних положень – вчення про зовнішню форму права, правотворчість, про правовий інститут, галузь права. Вивченню підлягає й практика застосування нормативно-правових актів аграрного законодавства державними органами та аграрними суб'єктами.

Наука аграрного права досліджує аграрні правові норми, з'ясовує ефективність їх застосування. Основою такого дослідження є загальне вчення про норми права та їх реалізацію.

Аграрно-правова наука аналізує систему аграрного права як галузі, науки і навчальної дисципліни, сприяє конструюванню цієї системи. Предметом аграрно-правової науки є також методика дослідження аграрних правовідносин і методика викладання аграрного права як навчальної дисципліни тощо.

Наукові дослідження в галузі аграрного права проводяться з урахуванням досягнень і теоретичних положень інших галузевих правових наук; передбачаються й міжгалузеві комплексні дослідження, враховуючи особливість аграрних суб'єктів.

Аграрно-правова наука досліджує також досвід зарубіжних країн, наприклад, в порівняльно-правовому

аналізі земельних та майнових відносин між агровиробниками цих країн.

Отже, наука аграрного права – це система знань про аграрні відносини, аграрне право як галузь права, його систему, предмет і методи правового регулювання, аграрно-правові норми й правові інститути, аграрне законодавство як систему, практику його застосування та окремі нормативно-правові акти, що регулюють аграрні відносини, з метою взаємодії, розвитку й напрямів удосконалення.

Аграрно-правова наука покликана програмувати правильний і послідовний розвиток сучасного аграрного законодавства, опрацьовувати систему правових інститутів аграрного права України, вирізняти та обґрунтовувати їх доцільність і суть.

Не можна ототожнювати систему галузі аграрного права й систему науки аграрного права. Незважаючи на тісний зв'язок, ці поняття відрізняються. Зміст науки аграрного права, завдяки включенню до її складу загальних понять, ідей, класифікацій, завжди ширший за зміст галузі аграрного права. Водночас слід підкреслити, що як система науки сільськогосподарського права, так і система сільськогосподарського права як навчальної дисципліни, тяжіють до галузі сільськогосподарського права.

Наука аграрного права України характеризується певними функціями й методами, які загалом притаманні юридичній науці як системі. Сучасний етап розвитку аграрно-правової науки передбачає необхідність активізації евристичної, прогностичної, практико-прикладної й політичної функцій, а також теоретичних методів наукового дослідження державно-правових явищ.

Аграрне право як наука – це система наукових знань про аграрне право, наукові теорії, уявлення, ідеї та концепції.

Отже, наука аграрного права України – це комплексна, інтегрована й спеціалізована галузь юридичної науки, що базується на галузі аграрного законодавства та галузі аграрного права.

Єдність галузей права України, як суверенної держави, проявляється в нерозривному зв'язку між собою всіх галузей права. Аграрне право також перебуває у діалектичному зв'язку з конституційним, земельним, цивільним, господарським, трудовим, фінансовим, цивільним процесуальним правом.

Цей зв'язок історично зумовлений єдністю суспільних відносин як єдиного цілого. Діалектичний взаємозв'язок зазначених галузей права з аграрним правом проявляється через системи правовідносин, як форми і засобу застосування норм права. Між конституційним правом і аграрним правом існує відповідне співвідношення. Через галузь аграрного права впроваджуються (застосовуються) ті норми Конституції, для яких (залежно від особливостей суб'єкта і об'єкта аграрних правовідносин) є властивими юридична сила прямої дії. Такою є правова норма ст. 36 Конституції України, що визначає права громадян на об'єднання для досягнення і реалізації певних прав. Порушення цієї конституційної норми має місце у випадку вчинення перепон для здійснення такого об'єднання. Щодо співвідношення аграрного права і земельне права. Земельними є правовідносини щодо права власності на землю і права землекористування, правосуб'єктності

учасників земельних правовідносин, процедурно-процесуальних відносин, пов'язаних із здійсненням землевпорядкувальних робіт, правовий режим земель населених пунктів та інші земельні правовідносини. Усі вони є предметом земельного права як галузі права. Однак організаційно-правові правомочності суб'єктів права власності на землі сільськогосподарського призначення і права користування ними з боку державних сільськогосподарських підприємств розглядаються як аграрні правовідносини, їхнім предметом, цілями і завданнями є організаційно-управлінське забезпечення раціонального використання земельних ділянок для сільськогосподарських цілей, забезпечення їхнього екологічного використання, продуктивності і якості як природного ресурсу. Додержання цих організаційно-управлінських вимог покладається на керівні органи і посадові особи, власників і суб'єктів землекористування. Ці правомочності охоплюють собою додержання земельного законодавства і належну охорону і збереження земель. Якщо земельним правом регулюються суспільні відносини з приводу відтворення, використання, охорони земель, то аграрним правом – використання земель сільськогосподарського призначення; земельні ділянки для потреб оборони господарського права і аграрного права. В аграрному праві йдеться про специфічні правомочності суб'єктів аграрного права, що є юридичними особами. Зокрема з метою правового забезпечення охорони і захисту майнових прав фермерського господарства відповідним галузевим правовим актом йому надано права юридичної особи.

Зовнішні ж відносини власності є одночасно предметом аграрного і цивільного права. Саме у цій частині відносини права власності є основою аграрно-ринкових економічних відносин. Цивільне право характеризується статикою. Аграрне право ж розглядає динаміку, тобто яким чином норми розглядаються в господарстві. Аграрне право і цивільне право – правовідносини, що регулюються цивільним кодексом покликані визначати і регулювати майнові правомочності громадян і юридичних осіб. Цю мету спрямовані досягати і норми аграрного права. Вчення про статус юридичної особи і визначення норми про неї викладені в провідних галузях права (цивільному). Таким же двоєдиним співвідношенням належить розглядати систему аграрно-договірних зобов'язань, стороною в яких є аграрно-виробничі чи підприємницькі аграрні підприємства. Цим співвідношенням слід розглядати ті договори, без яких неможлива виробничо-господарська діяльність у сільському господарстві. Аграрне право і теорія права – аграрне право становлять правові норми і правові інститути, покликані регламентувати цілу систему трудових відносин між членами і конкретним колективним сільськогосподарським підприємством, між працівником і державним аграрним підприємством або ж міжгосподарським об'єднанням та ін.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України: підручник / За ред. О. О. Погрібного. Видавництво: Істина, К., 2007. 448с.

2. Аграрне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
3. Аграрне право України: навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К., 2010. 245 с.
4. Багай Н. Нові правові інститути аграрного права України (наукові підходи) . *Держава і регіони: Науково-виробничий журнал. Серія: право.* 2001. № 1. С. 51 – 61.
5. Багай Н. О. Кодифікація аграрного законодавства України: окремі питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2013. Вип. 6 – 1(2). С. 124 – 126.
6. Ващишин М. Я. До питання про критерії самостійності аграрного права як галузі права. *Право і суспільство.* 2014. № 4. С. 114 – 119.
7. Ващишин М. Я. Тенденції розвитку аграрного права як галузі права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України.* Серія: Право. 2014. Вип. 197(3). С. 63 – 68.
8. Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрне право: перспектива бути. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. праць заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. К. : Видав. Центр НУБіП України, 2012. С. 48 – 50.*
9. Гаєцька-Колотило Я., Жиравецький Т. До питання про становлення та розвиток Львівської наукової школи земельного, аграрного та екологічного права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2014. Вип. 60. С. 240 – 247.

10. Гафурова О. Відносини соціального розвитку села як складова предмету аграрного права. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2010. Вип. 6(1). С. 52 – 59.
11. Єрмоленко В. М. Ретроспектива сучасного аграрного права. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: *збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 304 – 307.
12. Єрмоленко В. М. Теоретичні проблеми аграрних правовідносин: монографія / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, І. М. Заріцька; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Компринт, 2013. 668 с.
13. Кравець Н. В. Щодо поняття та змісту принципу екологізації виробництва як принципу аграрного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(2). С. 127 – 130.
14. Костенко С. О. Трансформація предмету аграрного прав. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 290 – 295.
15. Коваленко Т. Аналогія в аграрному праві України: умови та межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. Вип. 88. С. 46 – 51.
16. Коваленко Т. Об'єктивні передумови формування аграрного права України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 1. С. 80 – 84.
17. Коваленко Т. Суб'єктивні передумови виникнення і становлення аграрного права України. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 77 – 82.

18. Статівка А. М. Про аксіологічні аспекти сучасного аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2016. Вип. 243. С. 53 – 67.
19. Савельєва О. М. До питання перспективи розвитку аграрного права України в умовах забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. *Право і суспільство*. 2014. № 12. С. 111 – 115.
20. Савельєва О. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного права України. *Право і суспільство*. 2014. № 6.1(2). С. 148 – 152.
21. Савельєва О. М. Про систему принципів аграрного права України. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 116. С. 127 – 133.
22. Савельєва О. М. Щодо меж предмета правового регулювання аграрного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182(2). С. 61 – 68.
23. Семчик В. І. Аграрне право як комплексна галузь права України. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: *матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.)*: зб. наук. праць заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. К. Видав. Центр НУБіП України. 2012. С. 7 – 9.
24. Уркевич В. Аграрні правовідносини й предмет аграрного права. *Право України*. 2008. № 9. С. 76 – 80.
25. Федорович В. І. Про співвідношення земельного та аграрного права / Стан та перспективи розвитку аграрного права. *мат. Міжнар. наук.-теор. конф.*, (Київ, 26 – 27

травня 2005 р.) під ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила. К.: Магістр ХХІ сторіччя. 2005. С. 189 –193.

26. Чабаненко М. М. Про метод в аграрному праві. *Право України*. 2004. № 1. С. 122 – 124.

27. Чабаненко М. М. Питання методології дослідження системи аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 213(1). С. 53 – 61.

28. Чабаненко М. М. Підгалузі аграрного права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 181 – 185.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення аграрному праву.
2. Назвіть ознаки аграрного права.
3. Визначте предмет та методи аграрного права.
4. Охарактеризуйте систему аграрного права.
5. Назвіть принципи аграрного права.
6. Розкрийте співвідношення аграрного права з іншими галузями права.
7. Наведіть визначення аграрних правовідносин у вузькому та широкому розумінню.
8. Охарактеризуйте особливості сучасного аграрного законодавства.
9. Розкрийте сутність аграрного законодавства.
10. Визначте тенденції розвитку сучасного аграрного законодавства.

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

2.1. Поняття та особливості джерел (форм) аграрного права. Класифікація джерел аграрного права

2.2. Закони як джерела аграрного права, їх ролі у правовому регулюванні аграрних відносин

2.3. Конституційні основи аграрного права України

2.4. Підзаконні та локальні нормативно-правові акти як джерела аграрного права

2.1. Поняття та особливості джерел (форм) аграрного права. Класифікація джерел аграрного права

Особливостями джерел аграрного права як комплексної галузі права є те, що у нормативно-правових актах, що стосуються аграрного права, містяться норми, якими регулюються як аграрні відносини, так і відносини інших галузей права – земельного, господарського, адміністративного, трудового та ін.

Акти основних галузей законодавства, якими регулюються аграрні відносини також входять до складу аграрного законодавства.

До джерел аграрного права належать закони, підзаконні акти, постанови, положення, правила, інструкції, примірні статути, статути.

До нормативно-правових актів за юридичною силою належать закони й підзаконні акти.

Закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення і має

найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів.

Підзаконні нормативно-правові акти – це нормативні акти компетентних органів, що видаються на підставі закону, відповідно до нього і для його виконання.

Окрему групу законів і нормативно-правових актів, в яких містяться норми приватного і публічного права, становлять акти, якими встановлюються спеціальні правила щодо стабілізації агропромислового виробництва, формування ринку сільськогосподарської продукції і продовольства, заходи щодо державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, вдосконалення організаційної структури державного управління й місцевого самоврядування в агропромисловому комплексі країни.

Важливе місце серед джерел аграрного права посідають закони України, що стосуються розвитку селекції, насінництва, племінного тваринництва, ветеринарії, меліорації земель.

До джерел аграрного права належать і закони, якими вирішуються питання розвитку сільськогосподарської кооперації і соціального розвитку села (Закони України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»).

Особливе значення в аграрному праві має застосування актів санкціонованої і делегованої правотворчості повноважними органами законодавчої і виконавчої влади щодо окремих суб'єктів аграрного права.

На відміну від багатьох галузей українського права, аграрне право не має єдиного кодифікованого

законодавчого акту, однак, прийнято Верховною Радою значну кількість законів України, які регулюють ті чи інші відносини в агропромисловому комплексі держави.

П р а в о т в о р ч а п р а в о с у б ' е к т н і с т ь сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів агропромислового комплексу у сфері внутрішньогосподарських взаємовідносин покликана оптимально врегулювати ці відносини шляхом прийняття внутрішньогосподарських локальних нормативних актів

Також джерелами аграрного права є постанови Пленуму Верховного Суду України, Вищого господарського суду України у справах, стороною в яких виступають сільськогосподарські підприємства.

Закони України, що стосуються агропромислового комплексу поділяються на:

уніфіковані акти про організаційно-правову перебудову структури агропромислового комплексу, аграрну реформу та створення ефективних товаровиробників сільськогосподарської продукції. До цієї групи належать закони: «Про колективне сільськогосподарське підприємство», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про особисте селянське господарство», «Про споживчу кооперацію», «Про кредитні спілки»;

уніфіковані акти законодавства про правовий режим земель сільськогосподарського призначення й земельну реформу;

уніфіковані акти законодавства про селекцію, насінництво, тваринництво і меліорацію земель: закони України: «Про насіння і садивний матеріал», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про

племінну справу в тваринництві», «Про ветеринарну медицину».

Диференційовані акти аграрного законодавства – це нормативно-правові акти, що розробляються з урахуванням відмінностей у статусі суб'єктів аграрного підприємництва. До диференційованих належать закони: «Про зерно та ринок зерна в Україні»; «Про насіння й садивний матеріал»; «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» та інші.

2.2. Закони як джерела аграрного права, зростання їх ролі у правовому регулюванні аграрних відносин

Найважливіші суспільні відносини регулюються нормами законів. Закони та інші нормативно-правові акти, що стосуються аграрного права, є джерелами аграрного права, оскільки відповідають Конституції України.

Особливістю норм аграрного права є те, що вони містяться як у безпосередньо у аграрних законах, так і у законодавчих актах іншої галузевої належності. Загальна процедура створення і припинення сільськогосподарських підприємств, загальні положення про юридичну особу, порядок укладання та виконання господарських та трудових договорів, закріплено в Цивільному та Господарському кодексах України, Кодексі законів про працю України. Норми щодо використання земель сільськогосподарського призначення в процесі аграрного підприємництва закріплено в Земельному кодексі України.

У законодавчому плані виникла потреба у прийнятті ряду уніфікованих законів, спрямованих на інтеграцію правового регулювання аграрних відносин з метою

побудови цілісної органічної системи галузевих нормативно-правових актів, які наділені єдиним правовим змістом.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» спрямований на забезпечення повної самостійності сільськогосподарських кооперативів, реалізацію їх можливостей як суб'єктів господарювання, визначення їх прав та обов'язків у здійсненні господарської діяльності.

Закон України «Про споживчу кооперацію» окреслює основні принципи, відносини, право власності, структуру споживчої кооперації, порядок створення, реорганізації та ліквідації споживчих товариств та спілок. А також визначає, що споживча кооперація здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел.

Правове становище фермерського господарства та особистого селянського господарства закріплено у відповідних законах про такі господарства. Закон України «Про фермерське господарство» гарантує право громадян України на добровільне створення цих господарств, самостійність їх господарювання, рівність з іншими формами господарювання в агропромисловому комплексі та спрямований на створення умов для розвитку фермерських господарств, виробництво ними товарної сільськогосподарської продукції, забезпечення раціонального використання і правового захисту цих господарств.

Власність становить своєрідну сукупність суспільно-економічних відносин із приводу конкретної форми

привласнення, розпорядження і використання матеріальних засобів. Ці положення відображено у Цивільному кодексі України (2003 р.).

Законом України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» визначено організаційно-економічні та правові заходи, що забезпечують пріоритетність розвитку села і агропромислового комплексу.

Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV «Про державну підтримку сільського господарства України» призначений для визначення основ державної політики у бюджетній, кредитній, цінovій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки населення.

Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. наголошує, що основними складовими державної аграрної політики є комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій.

До основних законів, що стосуються аграрного права, належать закони України від 14.02.1992 р. «Про колективне сільськогосподарське підприємство», від 17.06.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», від 19.06.2003 р. «Про фермерське господарство», від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство».

25.10.2001 року був прийнятий новий Земельний кодекс України, який розширив повноваження фізичних та юридичних осіб щодо земельних правовідносин.

Земельний кодекс детально і пріоритетно регулює земельні відносини щодо фермерських господарств. Також Земельний кодекс містить відсильні норми щодо регулювання орендних відносин у сфері землекористування до Закону України «Про оренду землі».

2.3. Конституційні основи аграрного права України

Конституція України, як Основний закон держави складає фундамент законодавства держави та з одного боку, є нормою прямої дії, а з другого – юридичною основою для формування й розвитку правової системи України.

Конституція України має найвищу юридичну силу і є основою всіх галузей права, в тому числі і аграрного. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Правові норми, закріплені в Конституції України, визначають найзагальніші повноваження всіх державних, громадських господарських утворень, у тому числі в агропромисловому комплексі. У цих нормах закріплені юридичні права, свободи та обов'язки всіх суб'єктів господарювання.

Проголошений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права означає, що вся поведінка державних органів, посадових осіб повинна відповідати вимогам права, що є втіленням вищої справедливості.

Надані Конституцією України права деталізуються, конкретизуються й охороняються нормами аграрного права. Так, закріплене в ст. 13 Конституції право власності українського народу на землю, її надра і природні ресурси знайшло своє відображення в Земельному кодексі України, третій розділ якого закріпив право приватної власності громадян на землю. Положення ст. 14 Конституції гарантують право власності на землю, а саму землю проголошують «основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави».

Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй. Конституція України має бути покладена в основу всіх законів, які їй повинні відповідати, та є першоджерелом усієї правової системи і кожної галузі права. Якщо закони, інші правові акти або їх окремі положення чи окремі статті законів, що стосуються аграрного права, не відповідають Конституції, то за рішенням Конституційного Суду України вони, згідно зі ст. 152 Конституції, визнаються неконституційними і втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність.

У Конституції визначено права, свободи та обов'язки людини і громадянина, які поширюються і на сільське населення держави, як учасників агропромислового виробництва в усіх його формах організації. Важливе значення для суб'єктів агровиробництва мають висвітлені в статті 32 Конституції норми щодо підприємства.

Конституція України, в ст. 36, наділяє кожного громадянина республіки правом вільного об'єднання в громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних,

соціальних, культурних та інших інтересів. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Конституції України вперше поставила особу, людину, громадянина в законодавчий епіцентр державної уваги та турботи. Особливо це має значення для селян, які завжди були і залишаються найменш соціально захищеною верствою населення держави. Правова, соціальна, демократична держава зобов'язані забезпечити належний селянину статус, як годувальнику суспільства та носію найкращих добропорядних традицій.

2.4. Підзаконні та локальні нормативно-правові акти, як джерела аграрного права

Джерелами аграрного права є також підзаконні акти. Підзаконні нормативно-правові акти мають суттєве значення в регулюванні суспільних відносин аграрного сектора економіки та приймаються як із загальних, так і окремих питань агропромислового виробництва, економічного і соціального розвитку, соціального забезпечення і соціального страхування, охорони здоров'я працівників сільського господарства та інше.

Нормативно-правові акти уряду, міністерств і відомств України приймаються як із загальних, так і з окремих питань агропромислового виробництва, економічного і соціального розвитку, соціального забезпечення і соціального страхування, охорони здоров'я працівників сільського господарства. Укази Президента України регулюють питання загальнодержавного значення, і спрямовані вони на здійснення аграрної політики України,

на прискорення приватизаційних процесів в агропромисловому комплексі, на прискорення земельної реформи

У залежності від органу, який видав підзаконний акт, акти можна поділити на такі види:

а) постанови Верховної Ради України та укази Президента України

Постанови Верховної Ради України та укази Президента України в системі права посідають проміжне місце між законами України й актами вищих і центральних органів виконавчої влади.

Відповідно до статті 91 Конституції України, крім законів, Верховна Рада, приймає постанови та інші акти резолюції, рішення.

Президент України видає укази й розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України, а також приймає відповідні рішення.

Особливість постанов Верховної Ради України полягає в тому, що, не будучи законами, вони є обов'язковими як для парламентських комітетів та інших органів Верховної Ради України, так і для органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Постановою Верховної Ради РСР від 18 грудня 1990 р. «Про земельну реформу» оголошено всі землі України об'єктами реформи.

Укази й розпорядження Президента України, повноваження на видання яких визначені Конституцією України, є обов'язковими для виконання на території України органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами й організаціями, незалежно від форм власності, а також громадянами.

До указів Президента України з питань аграрної сфери належать, наприклад, такі: від 10.11.1994 р. № 666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», від 18.01.1995 р. № 63/95 «Про заходи щодо реформування аграрних відносин», від 29.04.1998 р. № 389/98 «Про Основні напрями розвитку агропромислового комплексу України», від 3.12.1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», від 29.01.2001 р. № 62/2001 «Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки» та ін., які мають нормативний характер і регулюють широке коло аграрних відносин, є джерелами аграрного права, що відіграють важливу роль у реалізації аграрної політики України; від 23.04.2011 року № 500/2011 «Про Міністерство аграрної політики та продовольства України». Міністерство аграрної політики та продовольства України є правонаступником Міністерства аграрної політики України.

б) нормативні акти Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади України як джерела аграрного права.

Постановами Кабінету Міністрів України вирішувались питання, спрямовані на реалізацію законів, якими регулюються аграрні відносини, зокрема з організації сільськогосподарського виробництва, приватизації державного майна в АПК і землі, ціноутворення, оцінювання майна й землі, ліцензування, використання сільськогосподарських земель, сприяння

розвитку фермерських господарств, соціальної сфери на селі та ін.

Слід наголосити на прийнятті таких постанов Кабінету Міністрів України: від 19.07.1996 р. № 755 «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її проведення»; від 26.12.2005 р. № 1285 «Про створення Аграрної біржі», від 11.08.2010 р. № 794 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів».

Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає з питань агропромислового комплексу постанови й розпорядження, які є обов'язковими для виконання і належить до джерел аграрного права.

Нормативні акти міністерств, відомств та інших органів виконавчої влади належать до відомчих актів. Їх форма визначається положенням про відповідне міністерство чи відомство. Ними можуть бути: накази, розпорядження, постанови (рішення) колегіальних органів.

Галузевими (відомчими) й міжгалузевими (міжвідомчими) актами, зокрема наказами, можуть затверджуватись заходи щодо виконання відповідних законів, указів Президента України, Кабінету Міністрів України, положення, правила, інструкції тощо.

До міжгалузевих (міжвідомчих) нормативних актів, що стосуються аграрної сфери, належать, наприклад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 883-р «Про передачу цілісних майнових

комплексів державних підприємств та військових радгоспів до сфери управління Міністерства аграрної політики та продовольства». До локальних нормативних актів як джерел аграрного права належать нормативні акти територіальних громад та органів місцевого самоврядування місцевих державних адміністрацій, районних і обласних управлінь Мінагрополітики, також установчі документи з питань створення сільськогосподарського підприємства, господарського товариства, сільськогосподарського кооперативу, зокрема статуту, засновницькі договори, рішення зборів засновників господарського товариства, загальних зборів кооперативу, внутрішні акти сільськогосподарських організацій, колективні договори та інші акти.

Акти місцевого самоврядування, які регулюють аграрні відносини, належать до джерел аграрного права.

Повноваження територіальних громад, їх представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування визначені Законом України від 21.05.1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні». Місцеві ради в межах своїх повноважень приймають нормативні та інші акти у формі рішень. Сільський, селищний, міський голова, голова районної у місті, районної, обласної ради в межах своїх повноважень видає розпорядження.

Перелік повноважень обласних, районних, міських, селищних, сільських рад у галузі земельних відносин, зокрема, щодо прийняття відповідних рішень нормативного характеру, визначено в ст.ст. 8-12 Земельного кодексу України.

З урахуванням порядку набуття юридичної сили ці акти поділяються на:

1) внутрішньогосподарські нормативно-правові акти, що набувають юридичної сили з моменту їх реєстрації у виконкомі місцевої ради;

2) акти, що набувають юридичної сили з моменту їх прийняття найвищими органами самоврядування господарства – загальними зборами сільськогосподарських кооперативів, господарських товариств тощо.

До першої групи належить статут сільськогосподарського кооперативу, до другої – правила внутрішнього розпорядку, положення про оплату праці, положення про матеріальну відповідальність члена сільськогосподарського кооперативу за заподіяну господарству шкоду. У своїй сукупності ці акти становлять частину аграрно-правових актів і є джерелами аграрного права.

До локальних джерел аграрного права належать *також розпорядчі (управлінські, самоврядні)* акти уповноважених органів управління (самоврядування) юридичних осіб приватного права й юридичних осіб публічного права, що діють в аграрній сфері й містять норми, якими регулюється господарська та інша діяльність у сфері сільськогосподарського виробництва. Такими є правила внутрішнього розпорядку сільськогосподарського кооперативу, колективного сільськогосподарського підприємства, фермерського господарства, державного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського акціонерного товариства тощо.

Сільськогосподарські юридичні особи можуть приймати й інші внутрішньо-господарські нормативні акти, наприклад, положення про структурні підрозділи підприємства: бригаду, ферму, механізований загін, ланку,

інструкції з правил техніки безпеки, поводження з худобою та іншими тваринами.

Статут чи інший установчий документ про створення юридичної особи належить до правових норм *санкціонованих* державою. Ця обставина підтверджується тим, що зміни й доповнення до установчих документів набувають чинності тільки з моменту їх державної реєстрації у відповідному органі.

До локальних внутрішньо системних нормативних актів, *санкціонованих* державою, що належать до джерел аграрного права, можна віднести акти, прийняті повноважними органами у відповідних організаційно-правових недержавних системах, що створюються й функціонують в аграрній сфері.

Специфічними *локальними* актами можуть бути *договори*. Так, *засновницький договір*, як і статут, є одним із установчих документів, яким підтверджується заснування юридичної особи. Такі договори щодо заснування сільськогосподарських підприємств та установ є джерелами аграрного права. До них належать також *колективні договори*. Колективним договором регулюються виробничі, трудові й економічні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства, питання охорони праці, соціального розвитку, участі працівників у використанні прибутку підприємства, якщо це використання передбачене статутом підприємства.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаєцька–Колотило Я. З. Проблеми екологізації аграрного законодавства. Екологічне законодавство України : стан та

- перспективи розвитку: мат. міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 13–14 груд. 2007 р. редкол.: Ю. П. Битяк, М. В. Шульга, І. В. Яковюк. Х.: Право, 2008. С. 57–60.
2. Мірошниченко А. Значення Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого королівства» для оцінки правових наслідків порушення процедури відчуження державних та комунальних земель. *Право України*. № 1. 2016. с. 55-61.
3. Аграрне право України: підручник. За ред. О. О. Погрібного. Видавництво: Істина, К., 2007. 448с.
4. Каракаш І. І. Екологічне право України. Одеса: Фенікс. 2012. 788 с.
5. Гетьман А. П. Екологічне право. А. П. Гетьмана. Х. Право. 2013. 432 с.
6. Ільків Н. В. Оренда земель сільськогосподарського призначення в Україні: теоретичні й практичні аспекти: монографія. За ред. проф., д.ю.н. Н. І. Титової. Львів: ЛьвДУВС. 2008. 296 с.
7. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К. Логос. 2011. 688 с.
8. Курило В. І., Моторіна Т. С. Основи земельного права України: Навч. посіб. За заг. ред. В. З. Янчука. К. Магістр ХХІ сторіччя. 2006. 160 с.
9. Мірошниченко А. М. Земельне право України: Підручник. 2-ге видання, допов. і перероб. К. Алерта. ЦУЛ. 2011. 678 с.
10. Мірошниченко А. М. Науково-практичний коментар до Земельного кодексу України. Алерта. ЦУЛ. 2011. 520 с.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття джерел аграрного права.
2. Зазначте характерні особливості джерел аграрного права.
3. Назвіть критерії класифікації правових форм аграрного законодавства.
4. Визначте тенденції розвитку сучасних джерел аграрного законодавства.
5. Проаналізуйте Конституцію України як основу аграрного законодавства.
6. Охарактеризуйте аграрні закони.
7. Визначте місце указів Президента України в системі аграрного законодавства.
8. Дайте класифікацію внутрішньогосподарських локальних нормативних актів як джерел аграрного права.
9. Дайте характеристику локальним нормативним актам.
10. Проаналізуйте проблеми аграрного законодавства.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

3.1. Поняття, функції, форми та методи державного регулювання сільського господарства України

3.2. Система центральних органів виконавчої влади, що здійснюють управління агропромисловим комплексом України

3.3. Правові форми державної підтримки суб'єктів аграрного господарювання

3.4. Правове становище Аграрного фонду

3.1. Поняття, функції, форми та методи державного регулювання сільського господарства України

Державно-правове регулювання сільського господарства становить собою сукупність заходів щодо визначення системи органів державного управління в аграрній сфері, прийняття й виконання аграрно-правових актів, закріплення певних повноважень цих органів.

В аграрній сфері вживаються такі поняття як «управління» і «регулювання». Різниця між цими поняттями полягає в широті впливу на певні види суспільних відносин. Регулювання безпосередньо не пов'язане з підпорядкуванням, але припускає управлінський вплив. Вживання в законодавстві термінів «управління», «регулювання» засвідчує ширину і глибину втручання державних органів у ту чи іншу сферу.

Державне управління агропромисловим комплексом це вплив на розвиток виробництва, а регулювання – це

такий цілеспрямований вплив суб'єктів на об'єкт, коли визначаються напрям, межі функціонування об'єкта, глобальні стратегічні цілі, головні завдання, засоби їх розв'язання. Державне регулювання відрізняється від державного управління специфікою методів і форм впливу, а також суб'єктами.

Ознаками державного регулювання відносин в аграрній сфері є: його державно-правовий характер; в ньому виявляється внутрішня функція держави; його зміст – підтримка у певному режимі грошово-фінансової системи; регулювання витрат держави і життєвого рівня населення; регулювання соціальної інфраструктури; регулювання зовнішньоекономічних зв'язків; регулювання на макрорівні структури виробництва; розробка організаційно-економічних заходів щодо охорони навколишнього середовища та ін. Державне регулювання сприяє досягненню сільським господарством максимальної ефективності.

Суб'єктами державного управління агропромисловим комплексом є органи державного управління, які здійснюють державно-правове регулювання сільським господарством, забезпечують додержання аграрного законодавства, управління підлеглими структурами, а також органи сільськогосподарських інспекцій і контролю за діяльністю сільськогосподарських товаровиробників.

Об'єктами державно-правового регулювання є матеріальні засоби й форми ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема, землі сільськогосподарського призначення; усі ланки сільськогосподарського виробництва (рослинництво, тваринництво, садівництво, городництво); відносини

ветеринарного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників і громадян-власників худоби й птиці.

Завдання державного регулювання сільського господарства передбачають: правове регулювання агропромислового комплексу; формування системи економічних інститутів державного управління; розробку й узгодження стратегії економічної, соціальної і науково-технічної політики; зміцнення умов функціонування ринкових відносин; регулювання пропозицій та попиту на товари; перерозподіл доходів населення і суб'єктів господарювання; стимулювання виробництва нової продукції; бюджетне фінансування регіональної політики; збереження навколишнього природного середовища.

Метою організаційної діяльності державних органів у сільському господарстві є забезпечення чіткої, максимально ефективної діяльності цієї галузі й міцно пов'язаних із нею інших галузей АПК.

Функції державного регулювання агропромисловим комплексом держави здійснюють державні органи влади, що визначають стратегічні цілі і завдання агропромислового виробництва, забезпечують матеріально-фінансову підтримку аграрного сектора, здійснюють контроль і нагляд за дотриманням аграрного законодавства.

Функції держави з регулювання розвитку АПК:

- визначення пріоритетних напрямів розвитку АПК та напрямів спрямування інвестицій на його розвиток;
- регулювання земельних відносин;
- здійснення заходів щодо стабілізації продовольчого постачання;

- здійснення підтримки пріоритетних галузей і сфер АПК через пряме бюджетне фінансування, кредитування, механізм дотацій, цільове субсидіювання;

- сприяння розвитку нових форм господарювання;

- встановлення механізму формування державних замовлень та контрактів на поставку сільськогосподарської продукції та сировини для державних потреб;

- регулювання цін на деякі види продовольства;

- визначення рівня орієнтовних закупівельних цін і механізми їх індексації відповідно до інфляційних процесів;

- забезпечення митного регулювання щодо продукції АПК;

- державний моніторинг земель;

- державна реєстрація прав на земельні ділянки тощо.

Управлінська діяльність може виражатись у правових формах: законотворча; правозастосовуюча; виконавча (управлінська); правоохоронна.

Усі форми діяльності органів державного регулювання в галузі сільського господарства взаємозалежні.

Правотворчу діяльність – здійснюють уповноважені органи держави, законодавчої і виконавчої влади щодо видання відповідних правових актів з питань сільського господарства.

Правові акти органів держави спрямовані на удосконалення організації і діяльності галузевого апарата, поліпшення планування, морального і матеріального стимулювання роботи працівників сільського господарства; впровадження в сільськогосподарське виробництво досягнень науки, економічних стимулів господарювання;

якнайефективніше використання матеріально-технічних і фінансових засобів; зміцнення законності.

Правотворчість суб'єктів державного регулювання полягає в розробці, обговоренні і прийнятті законодавчих та інших нормативних актів.

Суб'єктами правотворчості також є органи виконавчої влади.

Правотворча діяльність держави та її органів визначається важливістю ролі права в регулюванні суспільних відносин в аграрному секторі економіки України.

Правозастосовна діяльність дістає своє юридичне відображення у виданні правових актів індивідуального характеру, які містять державно-владні розпорядження стосовно суб'єктивних прав і юридичних обов'язків різних органів, посадових осіб, суб'єктів сільськогосподарського виробництва.

Правоохоронна діяльність полягає у здійсненні органами держави контрольно-наглядових повноважень, проведенні перевірок фактичного виконання виконавчо-розпорядчих функцій; прийнятті рішень щодо відновлення порушених прав підприємств і організацій; вживанні заходів з попередження неправомірних дій у майбутньому. При цьому органи держави застосовують кримінально-правові й адміністративно-правові засоби захисту.

Методи державного регулювання сільського господарства – це способи, прийоми, що застосовуються в процесі регулятивної діяльності органами законодавчої і виконавчої влади для розв'язання завдань у сфері сільськогосподарського виробництва з метою досягнення

певних результатів та можна їх умовно поділити на загальні та спеціальні.

До загальних методів належать економічні й адміністративні. Вони реалізуються на всіх рівнях державного регулювання, спрямовані безпосередньо на виробництво сільськогосподарської продукції, можуть застосовуватися до кожного об'єкта управління.

Спеціальні методи є складовою загальних методів, що їх конкретизують загальні методи, і разом з іншими методами сприяють здійсненню загального регулювання сільського господарства.

Найважливішим серед методів державного регулювання сільського господарства є: переконання, дозволу, метод прямих вказівок, адміністративний, економічний, метод рекомендацій.

Метод переконання становить комплекс виховних, роз'яснювальних і заохочувальних дій, які здійснюються з метою забезпечення високої організованості й дисципліни, сумлінного виконання та дотримання соціальних і технічних норм.

Метод дозволу, в основі якого посилення самостійності в діяльності господарств, значне підвищення кваліфікованості кадрів, зростання активності сільськогосподарських виробників в управлінні виробництвом.

Метод прямих вказівок полягає у підготовці актів, в яких визначається конкретне поведіння, що не допускає будь-яких відхилень, і якими керується суб'єкт у своїй господарсько-виробничій діяльності.

Метод рекомендацій полягає в тому, що державні органи пропонують той чи інший варіант рішення, а господарства самі визначають його прийнятність.

Адміністративні методи державного регулювання – способи і прийоми впливу на керуючу й керовану системи, їх окремі елементи із використанням відносин субпідрядності. Особливість цих методів полягає в тому, що за їх допомогою здійснюється прямий вплив на керований об'єкт; визначаються найближчі завдання останнього, порядок і терміни їх виконання, ресурси й умови роботи керованого об'єкта.

Якщо економічні методи спонукають діяти у певному напрямі, то адміністративні змушують до цього. Накази, завдання, постанови, розпорядження, вказівки характеризуються обов'язковістю виконання. Водночас адміністративні методи мають не тільки самостійне значення, а є опосередкованою ланкою для здійснення інших методів, наприклад економічних.

Економічні методи це така сукупність засобів впливу, яка ґрунтується на застосуванні системи економічних стимулів (оплата праці, преміювання, ціна, собівартість, госпрозрахунок, прибуток, рентабельність, кредит тощо), які сприяють матеріальній зацікавленості й передбачають матеріальну відповідальність управлінських працівників і колективів.

Методом державного регулювання сільського господарства також є й ціноутворення.

Відповідно до Закону України від 17 жовтня 1990 р. «Про пріоритетність соціального розвитку села й АПК у народному господарстві» (в редакції Закону від 15 травня 1992 р.) провадиться державне інвестування розвитку

соціальної сфери села й АПК. Будівництво в сільській місцевості об'єктів освіти, охорони здоров'я, водопроводів, ліній газопостачання, електропостачання тощо здійснюється за рахунок державного й місцевого бюджетів.

Економічним методом є пільгове кредитування. Для підтримки фермерських господарств і створення стабільних умов одержання кредиту банку, використовуються кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.

3.2. Система центральних органів виконавчої влади, що здійснюють управління агропромисловим комплексом України

Систему органів управління у сфері сільського господарства поділяють на два види: органи загальної компетенції та органи спеціальної компетенції. Особливістю управління у сфері сільського господарства загальної компетенції є те, що вони здійснюють зазначену діяльність і разом з тим вирішують інші завдання, віднесені до їхньої компетенції, – розвиток економіки, соціальної сфери, національної безпеки та оборони тощо. На відміну від них, для органів спеціальної компетенції управління у сфері сільського господарства є головним або одним з головних напрямів їхньої діяльності України.

Систему спеціалізованих органів державного управління агропромисловим комплексом очолює Центральний орган державного регулювання та управління агропромисловим комплексом – Міністерство економіки України. В травні 2021 року Кабінет міністрів України ухвалив рішення про реорганізацію Міністерства розвитку

економіки, торгівлі та сільського господарства України шляхом приєднання до Міністерства економіки України. Хоча відновлення профільного міністерства сприятиме підвищенню якості механізмів запровадження обігу сільськогосподарських земель та очікуваній результативності земельної реформи в цілому. Сільське господарство слід розглядати як комплексну сферу виробництва сільськогосподарської продукції, використання природних ресурсів, проживання та зайнятості людей. Саме тому практично в усіх країнах функціонує спеціалізоване міністерство, яке відповідальне за сільськогосподарський напрямок.

Міністерство економіки України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує:

формування та реалізує державну політику економічного, соціального розвитку і торгівлі, державну промислову політику, державну військово-промислову політику, державну інвестиційну політику, державну зовнішньоекономічну політику, державну політику у сфері технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності, управління об'єктами державної власності, розвитку підприємництва, державно-приватного партнерства, інтелектуальної власності, інноваційної діяльності в реальному секторі економіки, туризму та курортів (крім здійснення державного нагляду (контролю) у сфері туризму та курортів), державних та публічних закупівель, а також державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів;

формування та реалізацію державної політики у сфері державної статистики, державного матеріального резерву, експортного контролю;

формування державної політики у сфері захисту прав споживачів, державної політики з контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;

реалізацію державної політики у сфері організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності;

формування та реалізує державну аграрну політику, державну політику у сфері сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, насінництва та розсадництва;

формування та реалізацію державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства, ветеринарної медицини, безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, у сфері карантину та захисту рослин, у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів;

формування державної політики у сфері нагляду (контролю) у системі інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу;

формування та реалізує державну політику у сфері праці, зайнятості населення, трудової міграції, трудових відносин, соціального діалогу;

формування та реалізацію державної політики у сфері промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці, поводження з вибуховими матеріалами, здійснення державного гірничого нагляду, здійснення державного нагляду та контролю за додержанням вимог законодавства про працю та зайнятість населення.

3.3. Правові форми державної підтримки суб'єктів аграрного господарювання

Центральним документом є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року. Цей Закон визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення. Однак, він не визначає зміст поняття «державна підтримка сільського господарства». Проте його аналіз дає підстави для виділення двох форм такої підтримки – прямої та непрямой. Пряма державна підтримка сільського господарства надається як пряма допомога держави сільськогосподарським товаровиробникам у здійсненні ними виробничої діяльності, до якої належить бюджетні трансферти та

субсидії сільському господарству, пільгові ціни на енергоресурси, державні капіталовкладення тощо.

До непрямой форми державної підтримки сільського господарства слід віднести підтримку за допомогою регулювання ринкових цін на товари та послуги. Отже, звідси випливає висновок про те, що державна підтримка сільському господарству полягає у наданні державою сільськогосподарським товаровиробникам як ключовій категорії суб'єктів аграрного виробництва матеріальної допомоги у прямій чи непрямій формі. При цьому держава не втручається у процес аграрного виробництва у момент надання державної допомоги сільському господарству, після чого її отримувач – сільськогосподарський товаровиробник – продовжує вести самостійну підприємницьку діяльність з вирощування та реалізації сільськогосподарської продукції.

Крім Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» серед основних нормативно-правових актів, що передбачають державну підтримку аграрної галузі та сільськогосподарських товаровиробників в Україні, є Закони України: «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.», Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. та ін.

Згідно з вищевказаними нормативними актами, державна підтримка аграрного сектору України здійснюється за наступними напрямками:

Цінове регулювання. Після прийняття у 2004 р. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» було запроваджено цінове регулювання ринку найважливіших видів

сільгосппродукції через уведення мінімальних закупівельних цін (на зернові, насіння соняшнику, тваринницьку продукцію). Для здійснення ефективної цінової політики у 2005 р. було створено Аграрний фонд;

Субсидії та дотації на виробництво та придбання ресурсів. Для підтримки тваринницької галузі у 2003 р. введено доплати сільськогосподарським товаровиробникам за збереження поголів'я корів м'ясного та молочного напрямку, овець та кіз тощо, у 2004 р. – бюджетні субсидії сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними тварини переробним підприємствам. У 2006 р. запроваджено виробничі дотації у рослинництві – бюджетні виплати на гектар зернових, ріпаку, льону. Субсидії на придбання ресурсів передбачають компенсацію вартості добрив (діяла лише у 2004 р.) і компенсацію 30 % вартості придбаної вітчизняної техніки (діє з 2002 р.);

Фінансово-кредитна підтримка. З 1 липня 2012 р. набув чинності Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», який передбачає надання сільськогосподарському товаровиробнику коштів з державного бюджету у вигляді субсидій для оплати частини страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування. Цей Закон сприятиме розвитку страхового ринку в сільськогосподарському виробництві та дозволить товаровиробникам знизити витрати на страхування сільськогосподарської продукції. Також з 2000 р. надається часткова компенсація процентних ставок на отримання кредитів комерційних банків і здійснення лізингових платежів. Розмір кредитної ставки, що компенсується,

максимальний розмір кредитної ставки за залученими кредитами, а також порядок компенсації лізингових платежів визначаються Постановою КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів» від 11.08.2010 р.;

Податкове стимулювання у вигляді фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП), а також спеціального механізму сплати податку на додану вартість (ПДВ). ФСП – податок, який сплачують сільськогосподарські товаровиробники, в яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % загального обсягу виробництва. Об'єктом оподаткування є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебувають у власності сільськогосподарського товаровиробника або надані йому для користування, у т. ч. на умовах оренди, а базою оподаткування – нормативна грошова оцінка 1 га відповідних сільгоспугідь або земель водного фонду станом на 1 липня 1995 р. Платники ФСП не сплачують: податок на прибуток підприємств; земельний податок (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва); збір за спеціальне використання води; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності). Спеціальний механізм сплати

ПДВ передбачає компенсацію сільськогосподарським товаровиробникам коштів за продані ними переробним підприємствам молоко і м'ясо в живій вазі. Так, підрозділом 2 Перехідних положень Податкового кодексу України встановлено, що сума ПДВ переробним підприємством сплачується до спеціального фонду Державного бюджету України і спеціального рахунку, відкритого ним в органі державної казначейської служби, у наступних співвідношеннях: у 2012 р. – відповідно 30 % і 70 %; у 2013 р. – 40 % і 60 %; у 2014 р. – 50 % і 50 %. Суму ПДВ, перераховану на спеціальний рахунок, переробне підприємство використовує виключно для виплати компенсації сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними молоко і м'ясо в живій вазі;

Спеціалізована підтримка за окремими напрямками та програмами (розвиток фермерства, кредитної кооперації, рослинництва, тваринництва, підвищення родючості ґрунтів, ведення сільського господарства на радіаційно забруднених територіях тощо). З червня 2012 р. у рамках бюджетної програми «Державна підтримка галузі тваринництва» запроваджено дотації селянам за збереження молодняку великої рогатої худоби: за теля віком від 3 до 5 місяців сільськогосподарські товаровиробники отримають 250 грн., від півроку до 8 місяців – 500 грн., від 9 до 11 місяців – 750 грн. за голову. Загалом на дотації селянам за збереження молодняку великої рогатої худоби передбачено спрямування близько 1 млрд. грн. Також Міністерством аграрної політики та продовольства спільно з Національною академією аграрних наук України розроблено Національний проект «Відроджене скотарство», який передбачає шляхи і

механізми нарощування поголів'я великої рогатої худоби, її продуктивності, обсягів продукції скотарства з відповідним організаційно-економічним, технологічним, технічним та нормативно-правовим забезпеченням.

Одним з ключових чинників, що визначають потреби сільського господарства в державній підтримці в сучасних умовах, є вступ України до СОТ.

Серед найбільш важливих домовленостей у рамках СОТ є Угода про сільське господарство, яка слугує головним документом, що регулює світову агропродовольчу торгівлю. Угода по сільське господарство базується на трьох основних ідеях: 1) розширенні доступу на внутрішні ринки країн-учасниць; 2) зниженні внутрішньої підтримки сільського господарства в країнах-учасницях; 3) підвищенні експортної конкуренції, зниженні експортних субсидій країнами-учасницями.

Угодою про сільське господарство встановлюються критерії для класифікації напрямів політики державної підтримки в цілому і політики надання субсидій зокрема, які мають спотворюючий вплив на торгівлю (заходи «жовтої скриньки») і які подібного впливу не мають (заходи «зеленої скриньки»). Крім того, в цій угоді з'являється абсолютно нова, не передбачена в угоді по субсидіях і компенсаційних заходах «синя або блакитна скринька». Щоб було зрозуміліше, у правилах ГАТТ/СОТ сукупність усіх програм – пільгового кредитування аграріїв, дотування виробництва продуктів тваринництва і рослинництва, різні компенсації тощо, тобто прямі дотації називається «жовтою скринькою». Блакитна скринька – це «жовта скринька з умовами», тобто вона містить заходи, подібні до заходів жовтої скриньки, але вони сприяють

скороченню виробництва. Розмір блакитної скриньки не регулюється СОТ.

Згідно із Законом «Про державну підтримку сільського господарства» вперше введено в систему державного регулювання інститут товарних та фінансових інтервенцій, що проводяться з метою стабілізації цін на ринку сільськогосподарської продукції. Така система державного регулювання аграрних ринків широко застосовується в Європейському союзі, США і інших країнах. При цьому згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» товарна інтервенція – продаж сільськогосподарської продукції при зростанні цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень, що здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом продажу товарних деривативів. Товарні інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом продажу (поставки) окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксіngu) у розмірі, що не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни.

Ф і н а н с о в а і н т е р в е н ц і я – п р и д б а н н я сільськогосподарської продукції при падінні спотових цін на організованому аграрному ринку нижче мінімального рівня, яка здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом придбання товарних деривативів. Фінансові інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом придбання окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни

рівноваги (фіксіну) у розмірі, який не є меншим значення мінімальної інтервенційної ціни.

Як крайній захід у Законі України передбачено можливість запровадження тимчасового адміністративного регулювання цін, тобто комплексу адміністративних заходів, спрямованих на упередження чи зупинку спекулятивного або узгодженого встановлення цін продавцями та/або покупцями об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку, яке не може бути виправлено за стандартними процедурами державних інтервенцій.

Рішення про запровадження режиму адміністративного регулювання для окремого об'єкта державного цінового регулювання приймається Кабінетом Міністрів України за поданням Аграрного фонду. Строк дії режиму адміністративного регулювання не може перевищувати шість послідовних календарних місяців, включаючи місяць, у якому було прийнято рішення про його запровадження. Режим адміністративного регулювання поширюється на правовідносини, які виникають як на організованому, так і на неорганізованому ринках України з окремим об'єктом державного цінового регулювання.

Серед видів адміністративного регулювання, які може застосовувати Кабінет Міністрів України у Законі «Про державну підтримку сільського господарства» названо:

а) обмеження рівня торгової націнки (знижки) на гуртовому або роздрібному ринку визначеного об'єкта цінового регулювання;

б) встановлення граничних рівнів рентабельності до витрат: переробників товару, якщо внаслідок такої

переробки виробляється об'єкт державного цінового регулювання; осіб, які надають послуги із зберігання (схову) об'єктів державного цінового регулювання;

в) встановлення граничних цін продажу об'єкта державного цінового регулювання на рівні максимальної інтервенційної ціни або його придбання на рівні мінімальної інтервенційної ціни (тільки на період від дати надіслання подання до органів Антимонопольного комітету України до дати прийняття ними висновку щодо наявності узгоджених дій суб'єктами ринку та/або рішення на захист економічної конкуренції).

Якщо заходи з тимчасового адміністративного регулювання цін не призводять до досягнення закупівельних цін рівня мінімальної ціни та/або зниження закупівельних цін до рівня максимальної інтервенційної ціни, то Кабінет Міністрів України зобов'язаний невідкладно подати Верховній Раді України проект закону щодо надання тимчасової бюджетної дотації виробнику окремого об'єкта державного цінового регулювання виходячи з метричної одиниці посівної площі. Зазначений законопроект подається разом із законопроектом про відповідну зміну напрямів розподілу видатків державного бюджету.

За рішенням Кабінету Міністрів України може запроваджуватися режим заставних закупівель. Згідно із режимом державних заставних закупівель Аграрний фонд (кредитор) надає бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання (позичальник), під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредитору подвійного складського свідоцтва. Розмір суми бюджетної позики не може перевищувати 80 відсотків

розміру мінімальної інтервенційної ціни. Бюджетна позика надається на строк, встановлений сторонами, який не може перевищувати строк одного маркетингового періоду. При цьому Маркетинговий період – це період, який розпочинається з місяця, у якому починає поставлятися (продаватися) окремий вид продукції рослинництва відповідного врожаю, та закінчується останнім числом місяця, що передує місяцю, в якому починає поставлятися (продаватися) такий самий вид продукції рослинництва наступного врожаю. Для інших видів сільськогосподарської продукції маркетинговий період дорівнює одному бюджетному (фінансовому) року. З метою фінансового та бюджетного планування маркетинговий період має бути кратним повному календарному місяцю. Пролонгації та дисконтування (списання) основної суми та процентів не дозволяються.

Згідно із ст. 15 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» при плануванні витрат державного бюджету на черговий рік Кабінет Міністрів України передбачає статтю видатків на надання дотацій виробникам продукції тваринництва. Бюджетна дотація надається з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню збитковості українських виробників такої продукції, але лише щодо окремих об'єктів, передбачених у цій статті. Суб'єктом (отримувачем) бюджетної дотації або спеціальної бюджетної дотації є безпосередній виробник об'єкта такої дотації. Бюджетна дотація або спеціальна бюджетна дотація виплачується Аграрним фондом у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Розмір

бюджетної дотації та порядок її надання встановлюються Кабінетом Міністрів України. Розподіл бюджетних коштів, спрямованих на дотацію для сільськогосподарських підприємств, здійснюється на рівні областей, міста Києва. Цими видами державної підтримки вона не вичерпується, а ст. 17-2 цього ж Закону прямо зазначає на можливість і інших видів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Водночас, ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України чітко зазначає, що недопустимими є будь-які обмеження і дискримінація сільськогосподарських товаровиробників і споживачів їх продукції. Зокрема, забороняється введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень при переміщенні аграрної продукції та продуктів її переробки по всій території України метою запобігання створенню штучного дефіциту аграрної продукції в агроспоживаючих регіонах та спекулятивного збільшення цін на продукти першої необхідності на їх території.

Тарифи (плата) за транспортування об'єктів державного цінового регулювання на експорт залізничним, авіаційним, водним (річковим чи морським) та автомобільним видами транспорту, а також за їх зберігання, навантаження, перевантаження, перевалку та інші послуги транспортних (включаючи оренду або іншу плату за використання рухомого складу), припортових, портових чи складських організацій (включаючи елеватори, зернові склади та зернохословища) встановлюються на рівні тарифів, що застосовуються при наданні таких послуг щодо продукції українського виробництва, яка споживається на території України або переміщується транзитом (виходячи

з їх найменшої величини). Встановлення будь-яких надбавок, націнок або інших видів платежів, додаткових до такого найменшого тарифу (плати), не припускається. Перевізники об'єктів державного цінового регулювання не мають права обумовлювати надання своїх послуг (робіт) вимогами щодо страхування будь-яких видів ризиків, пов'язаних із таким перевезенням. У разі порушення цього правила відповідна страхова угода вважається недійсною, а перевізник і страховик та/або їх посадові (службові) особи несуть відповідальність, встановлену законодавством, у тому числі за перешкоджання здійсненню законної підприємницької діяльності тощо.

3.4. Правове становище Аграрного фонду

Положення про Аграрний фонд затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 липня 2005 р. № 543. На сьогоднішній день Аграрний фонд діє на підставі Положення в редакції Постанови Кабінету Міністрів України № 627 від 14 вересня 2016 року.

Аграрний фонд є державною спеціалізованою бюджетною установою, уповноваженою реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки.

Ю. І. Купріна вивела наступні ознаки Аграрного фонду:

- 1) це державна бюджетна спеціалізована установа;
- 2) підпорядкованість, підзвітність та підконтрольність центральному органу виконавчої влади з питань аграрної політики;
- 3) компетенція реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки;

4) статус юридичної особи.

Додатково нею обґрунтовується така визначальна ознака Аграрного фонду як його спеціалізованість, що полягає у реалізації ним цінової політики в аграрному секторі економіки.

У відповідності до Положення про нього, Фонд є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Державного казначейства, печатку, а також штампи і бланки із своїм найменуванням (п. 3), несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах належного йому майна відповідно до законодавства (п. 5), здійснює господарську діяльність у сфері закупівлі продовольчої продукції, реалізуючи при цьому господарську компетенцію, визначену п. 7 Положення. Таким чином, Аграрний фонд ніби відповідає усім ознакам суб'єктами господарювання, які визначені ст. 55 ГК України.

Суттєвим аспектом характеристики правового становища Аграрного фонду саме як суб'єкта господарювання (самостійної одиниці), а не лише «провідника» державної політики є наявність в нього власного, суб'єктивного інтересу, який хоча і має публічну природу, але не ототожнюється з іншими публічними інтересами, зокрема, державними.

Фонд несе відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах належного йому майна відповідно до законодавства.

Основними завданнями Фонду є:

проведення цінової політики в агропромисловому секторі економіки у межах, визначеним законом;

виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання;

виконання бюджетних програм, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;

формування державного інтервенційного фонду об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку.

Фонд відповідно до покладених на нього завдань:

виступає в установленому законодавством порядку замовником під час закупівлі товарів (робіт, послуг) за рахунок коштів державного бюджету;

продає або купує на Аграрній біржі (до її створення - на акредитованих товарних біржах) об'єкти державного цінового регулювання з або до державного інтервенційного фонду і має право на придбання та продаж об'єктів державного цінового регулювання для потреб державного інтервенційного фонду, а також на продаж об'єктів державного цінового регулювання, які були конфісковані або підлягають продажу відповідно до закону;

здійснює на організованому аграрному ринку товарні інтервенції шляхом продажу (поставки) окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксингу) у розмірі не більше максимальної інтервенційної ціни;

здійснює на організованому аграрному ринку фінансові інтервенції шляхом купівлі окремих об'єктів державного цінового регулювання на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксингу) у розмірі не менше мінімальної інтервенційної ціни;

здійснює закупівлю послуг, пов'язаних з комплексом заходів із зберігання, перевезення, переробки та страхування об'єктів державного цінового регулювання, в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

за рішенням Кабінету Міністрів України здійснює закупівлю або продаж визначених об'єктами державного цінового регулювання товарів, не пов'язаних з державним ціновим регулюванням. При цьому ціни закупівлі або продажу не повинні бути вищими/нижчими більш як на 20 відсотків максимальної/мінімальної інтервенційної ціни, встановленої на поточний маркетинговий період для об'єкта державного цінового регулювання;

за рішенням Кабінету Міністрів України здійснює закупівлю та продаж матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників;

здійснює з використанням сприятливої ринкової кон'юнктури реалізацію об'єктів державного цінового регулювання з метою забезпечення надходження коштів до спеціального фонду державного бюджету;

за рішенням Кабінету Міністрів України здійснює експорт об'єктів державного цінового регулювання;

утворює державні підприємства, установи та організації;

організовує професійну підготовку та підвищення кваліфікації працівників Фонду;

забезпечує поширення інформації про кон'юнктуру аграрного ринку;

подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо запровадження та скасування тимчасового режиму адміністративного регулювання цін для окремих об'єктів

державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку;

подає пропозиції щодо переліку об'єктів та періодів державного цінового регулювання;

виконує інші функції відповідно до покладених на нього завдань.

Фонд не може придбавати або продавати об'єкти державного цінового регулювання поза організованим аграрним ринком. Аграрний фонд здійснює товарні або фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку України, використовуючи найкращу кон'юнктуру біржового ринку, що склалася протягом періоду державного цінового регулювання.

Для виконання покладених на нього завдань Фонд має право:

одержувати і використовувати відповідно до законодавства кошти державного бюджету;

одержувати від органів виконавчої влади в установленому порядку необхідну йому інформацію;

укладати цивільно-правові договори;

залучати в установленому порядку до роботи спеціалістів для розгляду питань, що належать до його компетенції.

Органом управління Фонду є дирекція Фонду. До складу дирекції Фонду входять генеральний директор, який призначається на посаду і звільняється з посади Кабінетом Міністрів України.

Аграрний фонд також продає або купує на Аграрній біржі об'єкти державного цінового регулювання з або до державного інтервенційного фонду.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
2. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
3. Аграрне право України: підручник / за ред. О. О. Погрібного. Істина, К., 2007. 448с.
4. Бейкун А. Л. Чинна проблематика значення категорії «державне регулювання» з позиції необхідності забезпечення екологічно сприятливого режиму господарювання в аграрній сфері національної економіки. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип.2. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_32
5. Борисовський Д. В. Ефективність державної фінансової підтримки фермерських господарств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. С. 105 – 113.
6. Вдовенко Н. М. Аграрний сектор економіки у контексті дії нормативно-правових методів регулювання. *Економіка . Управління. Інновації*. 2014. № 2. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_12
7. Корнієнко В. М. Деякі питання правового регулювання аграрного ринку України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 248 – 252.
8. Кожух М. С. Господарсько-правовий статус Міністерства аграрної політики та продовольства України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 489 – 494.

9. Користін О. Є. Основні аспекти державно-правового регулювання економічної безпеки в аграрній сфері. *Митна справа*. 2014. № 1(2.2). С. 162 – 167.
10. Паламарчук Т. П. Організаційно-правові механізми державної аграрної політики в умовах євроінтеграції. *Інвестиції: практики та досвід*. 2015. № 18. С. 133 – 136.
11. Паламарчук Т. П. Правові основи державного управління аграрним сектором у законодавстві ЄС та України. *Інвестиції: практики та досвід*. 2015. № 19. С. 115 – 118.
12. Позняков С. П. Правове регулювання інфраструктурної підтримки економічного розвитку аграрного сектору економіки України: шляхи удосконалення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» Серія: Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 55 – 59.
13. Покальчук М. Ю. Правове становище аграрного фонду. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(1). С. 97 – 102.
14. Сальман І. Ю. Напрями вдосконалення правового регулювання діяльності в аграрному секторі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 219 – 221.
15. Самсонова Я. О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_24
16. Станіславський В. Правове регулювання діяльності аграрної біржі із забезпечення продовольчої безпеки. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 68 – 75.

17. Шуміло І. А. Проблеми гармонізації законодавства України про державну підтримку сільського господарства з правилами СОТ. *Стан та перспективи розвитку аграрного права. Міжнар. наук.-теор. конф., 26-27 травня 2005 р.* К.: Магістр ХХІ сторіччя. 2005. С. 291 – 293.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що являє собою державно-правове регулювання сільського господарства в Україні.
2. Назвіть систему центральних органів виконавчої влади, що здійснюють управління агропромисловим комплексом України.
3. Визначте основні пріоритети державної аграрної політики.
4. Що являють собою форми державного регулювання сільського господарства, назвіть їх види.
5. Сформулюйте поняття державної підтримки сільського господарства, назвіть її види.
6. Визначте стратегічні цілі державної аграрної політики України.
7. Визначить правове становище Аграрного фонду України.
8. Охарактеризуйте систему органів державного регулювання сільського господарства в Україні.
9. За допомогою яких методів здійснюється державне регулювання сільського господарства в Україні.
10. Назвіть принципи державного регулювання сільського господарства в Україні, розкрийте їх зміст.

РОЗДІЛ 4. СУБ'ЄКТИ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

4.1. Поняття, особливості та види суб'єктів аграрних відносин

4.2. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю

4.3. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються діяльністю пов'язаною з сільськогосподарським виробництвом

4.1. Поняття, особливості та види суб'єктів аграрних відносин

Характерною рисою аграрних правовідносин є їх неоднорідний суб'єктний склад. Так, суб'єктами аграрних відносин є фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та юридичні особи всіх форм власності, що господарюють на землі, і займаються виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції та обслуговуванням сільськогосподарських виробників, а також державні органи, до компетенції яких належить регулювання сільського господарства в Україні.

На думку, В. Уркевича, категорії «суб'єкт аграрних правовідносин» і «суб'єкт аграрного права» співвідносяться як частка і ціле. Звідси суб'єктом правовідносин є особа, яка володіє всіма ознаками суб'єкта права, певними правами й обов'язками, що виникають як наслідок появи цих правовідносин.

Суб'єктом аграрного права, на думку В. Єрмоленка, є особа, визначена законодавством, яка наділена сукупністю

прав і обов'язків, достатніх для забезпечення участі у аграрних відносинах.

В. Корнієнко та Н. Погорецька, дають визначення суб'єктів аграрного права як виробників сільськогосподарської продукції, що володіють відособленим майном, наділені спеціальною правоздатністю і дієздатністю (правосуб'єктністю), господарська діяльність яких здійснюється при використанні землі як основного засобу виробництва для забезпечення населення міста і села необхідними продуктами харчування, сировиною і продовольством рослинного і тваринного походження, на нашу думку є вузьким, оскільки в даній дефініції мова йде лише про один із видів суб'єктів аграрного права, а саме суб'єктів аграрного господарювання.

Суб'єкти аграрних відносин – це учасники суспільних відносин в сфері сільськогосподарської виробничої та пов'язаної з нею діяльності, що є носіями прав і обов'язків закріплених в нормах аграрного права.

В чинному аграрному законодавстві широко використовуються два поняття – «виробник сільськогосподарської продукції» (сільськогосподарський виробник) та «виробник товарної сільськогосподарської продукції» (сільськогосподарський товаровиробник).

Так, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарський перепис», виробники сільськогосподарської продукції – сільськогосподарські товаровиробники, фізичні особи (у тому числі домогосподарства, фізичні особи, що здійснюють діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, самозайняті особи у сфері сільського

господарства), які займаються сільськогосподарською діяльністю.

Термін «виробники сільськогосподарської продукції» вживається у Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію», в значенні, наведеному у Законі України «Про сільськогосподарський перепис».

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України», визначає поняття сільськогосподарський товаровиробник – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа-підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно.

У Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років», сільськогосподарський товаровиробник – фізична або юридична особа, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції, переробкою власновиробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією.

У Податковому Кодексі України, сільськогосподарський товаровиробник, визначається як юридична особа незалежно від організаційно-правової

форми або фізична особа-підприємець, яка займається виробництвом сільськогосподарської продукції та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснює операції з її постачання.

Слушною є думка В. Єрмоленка, що сільськогосподарським виробником є фізична або юридична особа, яка здійснює виробництво і самостійну переробку власновиробленої продукції рослинництва і тваринництва. Це визначення пов'язується лише з виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції незалежно від її подальшої долі (використання у власному господарстві або реалізації). Товарність сільськогосподарського виробництва прямо пов'язується з виробництвом продукції як товару, тобто кінцевою метою такої діяльності є відчуження сільськогосподарської продукції власного виробництва. У цьому й полягає основна відмінність між сільськогосподарськими виробником і товаровиробником. При цьому, кожен сільськогосподарський товаровиробник є одночасно й виробником продукції сільського господарства. І навпаки сільськогосподарський виробник не завжди є товаровиробником.

Сільськогосподарська діяльність, перед усім, охоплює відносини з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції. Відповідно суб'єктами аграрних правовідносин, насамперед, виступають особи, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю – суб'єкти аграрного господарювання.

Суб'єктів аграрного господарювання можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за порядком створення, спеціальною правоздатністю та функціями, способом утворення (заснування) та формування статутного фонду, формою власності, кількістю працюючих та обсягом валового доходу від реалізації продукції, організаційно-правовою формою тощо.

Так, залежно від порядку створення суб'єкти аграрного господарювання поділяються на тих, що займаються діяльністю без створення юридичної особи і суб'єкти зі статусом юридичної особи (напр., сільськогосподарські кооперативи). При цьому, фермерське господарство, може бути зареєстроване як юридична особа, так і без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця.

Критерії за якими суб'єктів господарювання, в тому числі і аграрного господарювання можна поділити на види закріплені в ст. 63 Господарського кодексу України.

В сільському господарстві можуть діяти сільськогосподарські підприємства таких видів, як приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності) тощо.

Найбільш повно відображає специфіку суб'єктів аграрного господарювання класифікація в основі якої

такий критерій як організаційно-правова форма, оскільки враховує особливості нормативно-правового регулювання, способу утворення, форми власності на землю та майно тощо. Відповідно за організаційно-правовою формою виділяють таких суб'єктів аграрного господарювання: фермерські господарства, особисті селянські господарства, сільськогосподарські кооперативи, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, акціонерні товариства тощо.

Крім суб'єктів аграрного господарювання, які безпосередньо займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю, суб'єкти аграрних правовідносин здійснюють організаційно-управлінські функції в сільському господарстві, а також виконують роботи чи надають послуги, пов'язані з сільськогосподарською діяльністю.

Організаційно-управлінські функції в сфері агропромислового комплексу України притаманні органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Ефективність діяльності даних органів залежить від повноти закріплення у законодавстві їх функцій і повноважень. В залежності від того чи повноваження є основними або ж додатковими, органи управління сільським господарством поділять на: органи загальної компетенції (напр., Кабінет Міністрів України) та органи спеціальної компетенції (напр., Міністерство аграрної політики та продовольства України).

До суб'єктів аграрних правовідносин, які займаються діяльністю пов'язаною із сільськогосподарською, відносяться юридичні особи, фізичні особи-підприємці,

що забезпечують сільськогосподарський виробничий процес. При цьому, таких суб'єктів в залежності від предмету діяльності класифікують на: суб'єктів аграрних правовідносин, предметом діяльності яких є надання послуг сільськогосподарським виробникам та товаровиробникам, зокрема фінансово-кредитних, страхових, комерційних, посередницьких тощо; суб'єктів аграрних правовідносин, предметом діяльності яких є виконання робіт, зокрема з агрохімічного, меліоративного, гідромеліоративного, технічного та іншого забезпечення діяльності сільськогосподарських виробників і товаровиробників.

Таким чином, в залежності від мети та функцій суб'єктів аграрних правовідносин поділяють на:

- суб'єктів аграрного господарювання, які безпосередньо займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю,

- суб'єктів аграрних правовідносин, які здійснюють організаційно-управлінські функції в сільському господарстві,

- суб'єктів аграрних правовідносин, які виконують роботи чи надають послуги, пов'язані з сільськогосподарською діяльністю.

4.2. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю

В умовах ринкової економіки суб'єкти аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю можуть бути засновані на будь-

якій формі власності і самостійно вибирати організаційно-правову форму.

До суб'єктів аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю належить сільськогосподарське підприємство. Слід зауважити, що для сільськогосподарських підприємств будуть притаманні, як загальні ознаки підприємств, так і спеціальні, що виражаються у особливостях сфери діяльності – сільському господарстві.

Так, загальними ознаками, що характерні для підприємства є самостійність господарювання; створення компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами; мета – задоволення суспільних та особистих потреб; систематичне здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки, не має у своєму складі інших юридичних осіб. Ст. 63 Господарського кодексу України закріплено різновиди та організаційні форми підприємств.

Поняття «сільськогосподарське підприємство» в чинному законодавстві визначено в Законі України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» та Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України». Сільськогосподарське підприємство, згідно Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» – юридична особа, основним видом діяльності якої є вирощування та переробка

сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки. Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» сільськогосподарське підприємство, визначається, як юридична особа, що є сільськогосподарським товаровиробником.

При цьому, основною сферою діяльності сільськогосподарських підприємств є виробництво, переробка і реалізація сільськогосподарської продукції; крім основного виду діяльності – сільськогосподарської, одним з додаткових напрямів є соціальна діяльність; основним засобом виробництва є земля; діяльність працівників носить еколого-трудоий характер; наявність окрім трудових та соціальних процесів, ще і суто біологічних, пов'язаних з галузями рослинництва і тваринництва тощо.

До спеціальних суб'єктів аграрних відносин, що займаються сільськогосподарською виробничою діяльністю і правовий статус, яких регламентується відповідними законами України, належать фермерське господарство, особисте селянське господарство, колективне сільськогосподарське підприємство, сільськогосподарський кооператив.

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного

сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Колективне сільськогосподарське підприємство є добровільним об'єднанням громадян у самостійне підприємство для спільного виробництва сільськогосподарської продукції та товарів і діє на засадах підприємництва та самоврядування.

Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Сільськогосподарське кооперативне об'єднання – юридична особа, утворена сільськогосподарськими кооперативами, що добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

4.3. Суб'єкти аграрних відносин, що займаються діяльністю пов'язаною з сільськогосподарським виробництвом

Сільськогосподарська діяльність є основною для всіх суб'єктів аграрного господарювання. При цьому, для забезпечення належного та безперебійного процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, суб'єкти аграрного господарювання, особливо ті для яких це форма підприємницької діяльності, вступають у зовнішні аграрні правовідносини. Тому активними учасниками аграрних відносин, а відповідно і суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи, які забезпечують сільськогосподарський виробничий процес. При цьому, таких суб'єктів в залежності від предмету діяльності класифікують на: суб'єктів аграрних правовідносин, предметом діяльності яких є надання послуг сільськогосподарським виробникам та товаровиробникам, зокрема фінансово-кредитних, страхових, комерційних, посередницьких тощо; суб'єктів аграрних правовідносин, предметом діяльності яких є виконання робіт, зокрема з агрохімічного, меліоративного, гідромеліоративного, технічного та іншого забезпечення діяльності сільськогосподарських виробників і товаровиробників.

Сьогодні сферу аграрного виробництва не можливо уявити без відносин, що виникають у зв'язку із наданням фінансово-кредитних та страхових послуг сільськогосподарським товаровиробникам та виробникам.

Для сільськогосподарських виробників та товаровиробників характерні правомочності фінансового

характеру, зокрема право розпоряджатися власними коштами, випускати та купувати цінні папери, об'єднувати частину своїх коштів з коштами інших підприємств, організацій і господарств, самостійно вибирати установи банку та страхові організації, право одержувати у фінансово-кредитних установах довгострокові та короткострокові кредити на підставі укладеного договору, відкривати на свій вибір у будь-якій установі банку рахунки. Реалізуючи ці права, суб'єкти аграрного господарювання вступають у відносини з фінансовими установами щодо зберігання коштів на рахунках в банках, управління цими коштами, одержання і своєчасного повернення кредитів, врегулювання відносин з інвесторами і використання одержаних сум на капіталовкладення та інші потреби.

До основних учасників аграрно-фінансових відносин, що здійснюють на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше обслуговування суб'єктів аграрного господарювання шляхом виконання операцій і наданням послуг належать банки та кредитні спілки. Зокрема, кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про кредитні спілки», отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності.

Фінансовими установами, що є учасниками аграрних відносин, а саме відносин у сфері страхування

сільськогосподарської продукції є страхові компанії. Загальні вимоги до страховиків, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України встановлені Законом України «Про страхування». Однак фінансові установи (банки, кредитні спілки, страхові компанії) є загальними суб'єктами, що надають свої послуги як в сфері сільськогосподарської, так і інших видів діяльності.

Особливими суб'єктами, що забезпечують саме сільськогосподарську виробничу діяльність є сільськогосподарська дорадча служба, оптові ринки сільськогосподарської продукції, аграрна біржа тощо.

Так, сільськогосподарська дорадча служба – юридична особа незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, структурний підрозділ аграрного навчального закладу, науково-дослідної установи, які внесені до Реєстру дорадчих служб, здійснюють дорадчу діяльність, у складі яких працює не менше трьох дорадників, які пройшли реєстрацію відповідно до законодавства і внесені до Реєстру дорадників.

Сільськогосподарська дорадча діяльність – сукупність дій та заходів, спрямованих на задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, господарських товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства.

Основними завданнями сільськогосподарської дорадчої діяльності є: підвищення рівня знань і

вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки; надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо.

Відносини в сфері сільськогосподарської дорадчої діяльності в Україні, регулює Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність».

Сфера діяльності оптових ринків визначена Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції». Оптовий ринок сільськогосподарської продукції – юридична особа, предметом діяльності якої є надання послуг, що забезпечують здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, і якій в установленому законом порядку надано статус оптового ринку сільськогосподарської продукції. Основними напрямками діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції зокрема є: створення операторам оптових ринків сільськогосподарської продукції належних умов для купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; надання можливості для виходу на ринок сільськогосподарської продукції всім постачальникам і споживачам такої продукції; забезпечення концентрації сільськогосподарської продукції у визначеному місці; сприяння вітчизняним виробникам

сільськогосподарської продукції в одержанні прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції; сприяння операторам оптових ринків сільськогосподарської продукції у підготовці сільськогосподарської продукції до купівлі та продажу тощо.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. Ст.144.
2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст.74.
3. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13 – 14, № 15 – 16, № 17. Ст.112.
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06. 2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст.527.
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755 – IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31 – 32. Ст. 263.
6. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02. 1992 р. № 2114-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 20 . Ст.27.
7. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. Ст. 101.

8. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст.755.
9. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст.232.
10. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9.02.2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст.491.
11. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 9. Ст.115.
12. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст.470.
13. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07.2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. Ст. 2150.
14. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. С. 52.
15. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст.363.
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.

17. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40 – 44. Ст. 356.
18. Аграрне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х. : Право, 2010. 296 с.
19. Аграрне право України: підручник / за загальною редакцією В. М. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
20. Марич Х. М. Види суб'єктів аграрного права. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»*. Львів. 27.05.2015. С. 229 –231.
21. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец.12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х., 2007. 34 с.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняття «суб'єкт аграрного права».
2. Які ознаки характерні для суб'єктів аграрного права?
3. Які є класифікації суб'єктів аграрного права?
4. Які види суб'єктів аграрного господарювання передбачено аграрним законодавством?
5. Як співвідносяться поняття «суб'єкт аграрного права» і «суб'єкт аграрного господарювання»?
6. Дайте визначення поняття «сільськогосподарський товаровиробник».
7. Дайте визначення поняття «колективне сільськогосподарське підприємство».

8. Назвіть суб'єктів аграрного права, що наділені організаційно-управлінськими повноваженнями.
9. Назвіть суб'єктів аграрного права, що надають послуги сільськогосподарським виробникам.
10. До якої групи суб'єктів аграрного права належить сільськогосподарська дорадча служба?

РОЗДІЛ 5. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

5.1. Поняття та порядок створення фермерського господарства

5.2. Земельні правовідносини у фермерському господарстві

5.3. Майнові правовідносини у фермерському господарстві

5.4. Правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства

5.5. Підстави та порядок припинення фермерського господарства

5.1. Поняття та порядок створення фермерського господарства

Першими правовими актами, що стали правовою підставою для практичного виникнення фермерських господарств, були: Закон Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 3 серпня 1990 року, яким було затверджено індивідуальну (особисту трудову і приватну трудову діяльність), Земельний кодекс України від 18 грудня 1990 року, за яким земля надавалась громадянам у довічне успадковуване володіння для ведення селянського (фермерського) господарства.

Безпосередньо правовою підставою для створення фермерських господарств став прийнятий Верховною Радою України спеціальний Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» від 20 грудня 1991 р. Це спричинило офіційне визнання правового становища

селянського (фермерського) господарства як нового суб'єкта аграрних відносин.

22 червня 1993 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін і доповнень до закону України «Про селянське (фермерське) господарство», яким вводилась нова редакція цього закону.

Згодом, як загальне, так і галузеве та спеціальне фермерське законодавство почало розвиватися активніше, що сприяло практичному становленню фермерських господарств.

Прийняття у 1996 році Конституції України створило нові правові засади розвитку індивідуальної підприємницької діяльності громадян України щодо використання земель, зокрема для створення селянських (фермерських) господарств, на засадах приватної власності. Особливо слід відмітити важливість статей 14, 41 та 42 Конституції.

Наступним кроком до розвитку фермерських господарств були прийняті новий Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року та Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року, який вступив в силу з 29 липня 2003 року.

Витоками для підготовки фермерського руху були підрядні, орендні та індивідуальні форми організації праці на селі. Становлення фермерства в Україні припадає на 1989 – 1990 роки.

Базовими нормативними актами, що встановлюють статус і регулюють діяльність фермерських господарств, є ГК України (ст. 114), ЗК України, а також спеціальний акт законодавства – Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р.

Перше офіційне визначення поняття «селянське (фермерське) господарство» було надано в Законі України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» від 22 червня 1993 року.

Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 року також дає визначення поняття господарства у статті 1, а саме: фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Виходячи з цього визначення, можна виділити основні специфічні ознаки поняття фермерського господарства України. Проаналізуємо їх, оскільки від того, як законодавець врегулював поняття фермерського господарства, залежить його конкретний правовий статус.

Ознаки фермерського господарства можуть бути сформульовані наступним чином:

1. Це окремий самостійно господарюючий аграрний суб'єкт. Як такий, він відрізняється від усіх інших аграрних суб'єктів: колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, особистих селянських господарств громадян. Неповторність фермерських господарств полягає в тому, що:

- землі для ведення фермерського господарства можуть надаватися на праві приватної власності;

- членами його можуть бути лише родичі, хоча законодавець передбачив можливість створення такого господарства і однією особою;

- в товарному виробництві сільськогосподарської продукції;

- можливості займатися її переробкою та реалізацією;

- майно господарства належить йому на праві власності, якщо інше не передбачено договором між його членами;

- в особливостях правового статусу.

Аналізуючи норми Закону України «Про фермерське господарство» у редакції Закону України від 31 березня 2016 року № 1067-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» приходимо до висновків, що в Україні фермерське господарство може функціонувати у двох видах господарських формувань – як юридична особа та фізична особа-підприємець.

Отже, фермерське господарство є незалежним, повністю самостійним формуванням.

2. Фермерське господарство – це своєрідна форма підприємництва.

На це також вказує законодавець в частині першій статті 114 Господарського кодексу України, а саме: «фермерське господарство є формою підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції».

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності лише громадян України.

На відміну від складу суб'єктів підприємницької діяльності, фермерське господарство, як таке, може бути реалізоване лише в особі громадянина України.

3. Фермерське господарство як форма ведення господарювання на землі, не може створюватися примусово, в адміністративному порядку. Створенню такого господарства повинно передувати вільне волевиявлення його майбутніх членів. У пункті 2 статті 4 Закону України «Про фермерське господарство» вказано, що при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами такого господарства після внесення змін до його статуту, чим гарантується право громадян України на добровільне створення таких господарств. І говорячи про таке право, потрібно підкреслити, що це право громадян України, і ніякий тиск, жодне адміністрування з приводу створення фермерського господарства неприпустимі.

З цією ознакою пов'язано і питання про те, що фермерські господарства для їх створення не потребують будь-якого державного чи іншого дозволу. Вони створюються не дозвільним, а явочно-нормативним порядком.

4. Змістом діяльності фермерського господарства є виробництво, переробка та реалізація товарної сільськогосподарської продукції, що дає господарству можливість отримувати певні прибутки від її реалізації. Але в фермерському Законі не вказано, яку кількість виробленої продукції треба для того, щоб вважати її товарною продукцією. Така продукція перш за все призначена для продажу, а не для особистого споживання членів господарства. Необхідно підкреслити, що товарність

– це ще й масштаби вирощеної продукції. Мається на увазі така кількість і об'єм сільськогосподарської продукції, після продажу якої окупляться затрати на її виробництво, буде отримано дохід, за рахунок якого розширюватиметься виробництво і залишатиметься чистий прибуток. Отже, фермерським є таке виробництво сільськогосподарської продукції, при якому ця продукція стає товаром.

Аналіз подальших норм Закону дає можливість додати до вищевказаних ознак ще й наступні:

а) Відносини в фермерському господарстві носять членський характер. Законодавець чітко обмежує коло суб'єктів такого господарства, маючи на увазі, що членами фермерського господарства можуть бути лише особи, пов'язані родинними стосунками, а не будь-якими іншими.

Відповідно до цього слід розмежувати членство в фермерському господарстві від членства в інших структурах сільськогосподарського виробництва.

Необхідно зазначити, що в статті 27 Закону України «Про фермерське господарство» передбачено положення про те, що трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці членів цього господарства та тільки у разі виробничої потреби воно може залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом);

б) Фермерське господарство – це сімейно-трудове об'єднання, з чітко визначеним складом його учасників.

Згідно пункту 1 статті 3 Закону України «Про фермерське господарство» членами господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, та інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства.

Зокрема, до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти.

в) фермерське господарство – це суб'єкт сільськогосподарського землевикористання.

Термін «землевикористання», на відміну від «землекористування», має в земельних відносинах більш широкий зміст; він відображає землеробство як трудовий процес з використання природних властивостей родючості земель всіма суб'єктами аграрних відносин, тобто, якщо сказати коротко, землевикористання – це трудовий процес з використання земель; він є унікальним і специфічним.

г) Трудові відносини членів фермерського господарства базуються на основі праці його членів. Тобто члени фермерського господарства не беруть участі в господарському виробництві, не перебувають у трудових відносинах з будь-якими підприємствами, установами та організаціями, оскільки відповідно до частини 1 статті 27 фермерського закону трудові відносини у такому господарстві базуються на основі праці його членів. Це зокрема, означає, що для створення та діяльності фермерського господарства особа, яка є членом

колективного сільськогосподарського підприємства, повинна вийти з нього, а та, що працює в радгоспі, звільнитись з роботи в ньому.

Проаналізовані законодавчі і наукові ознаки поняття фермерського господарства дають можливість дати визначення цього поняття.

Отже, фермерське господарство в Україні – це суб'єкт аграрної підприємницької діяльності, що діє як юридична особа або сімейна ферма, без набуття статусу юридичної особи та являє родинно-трудове об'єднання громадян України з метою отримання прибутку для вироблення товарної сільськогосподарської продукції.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про фермерське господарство», право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

Фермерське господарство має найменування та може мати печатки.

Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства.

Відповідно до вказаного Закону, до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, дід, прабаба, прадід,

внуки, правнуки, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти).

Зауважуємо, що членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом).

Створенню будь-якого господарського формування передуює вільне волевиявлення його майбутніх членів. У пункті 2 статті 4 Закону України «Про фермерське господарство» вказано, що при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї, інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами такого господарства після внесення змін до його статуту, чим гарантується право громадян України на добровільне створення таких господарств.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа-підприємець.

Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи – статуту, а для господарства без статусу юридичної особи – договору (декларації) про створення фермерського господарства).

В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного

капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

Положення установчих документів повинні відображати конкретні особливості господарства.

Фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи-підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа-підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України.

Сімейне фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується фізичною особою самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства.

Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства.

Декларація про створення сімейного фермерського господарства (у разі одноосібного ведення такого

господарства) складається фізичною особою самостійно в письмовій формі.

Головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, визначений договором (декларацією) про створення сімейного фермерського господарства, який реєструється як фізична особа-підприємець.

Після укладання (складання) договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства голова сімейного фермерського господарства має зареєструватися як фізична особа-підприємець або зареєструвати зміни до відомостей про фізичну особу-підприємця в порядку, встановленому законом.

Відповідно до статті 8 фермерського закону, фермерське господарство підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Порядок державної реєстрації всіх суб'єктів аграрного господарювання визначається Цивільним та Господарським кодексами, а також Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності полягає в обов'язковій юридичній дії здійснюваній при їх створенні з метою їх легалізації, тобто надання суб'єктам формально-юридичних ознак суб'єкта права.

5.2. Земельні правовідносини у фермерському господарстві

Для фермерських господарств, як і для інших суб'єктів сільськогосподарської діяльності, землі виступають головним засобом виробництва, основою його функціонування.

Правові умови і порядок надання земельних ділянок регламентовано на законодавчому рівні; вони складають базовий комплекс правових норм при врегулюванні цих відносин в галузевих і локальних нормативних актах.

Правовий режим земель у фермерському господарстві доцільно в першу чергу аналізувати через їхній склад.

Правовою основою щодо визначення складу земель фермерського господарства є ст. 12 Закону України «Про фермерське господарство» та ст. 31 Земельного кодексу України.

Землі фермерського господарства до 19 жовтня 2021 року могли складатися із:

а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;

б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;

в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Однак, члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю).

Зокрема, членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність із раніше наданих їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради. Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю).

Однак, з 20 жовтня набрали чинності зміни до статті 31 Земельного кодексу України відповідно до Закону України « Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств» від 29 вересня 2021 року за № 1788-IX.

Відповідно до яких, землі фермерського господарства можуть складатися із:

1) земельних ділянок, що належать громадянам України - членам фермерського господарства на праві власності, користування;

2) земельних ділянок, що належать фермерському господарству на праві власності, користування.

Громадяни та юридичні особи, в тому числі фермерські господарства, набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених Земельним кодексом України або за результатами аукціону.

Також фермерські господарства мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод.

У статті 132 Земельного кодексу України закріплено вимоги до змісту всіх договорів про перехід права власності на земельну ділянку. Закріплені у ній умови можна визначити як істотні, тобто такі, що необхідні та достатні для того, щоб конкретний договір вважався укладеним, а отже, здатним породжувати виникнення у сторін прав та обов'язків.

Договір купівлі-продажу земельної ділянки, як і інші правочини про перехід права власності на земельну ділянку повинні містити:

1. назву сторін (прізвище, ім'я та по батькові громадянина, назва юридичної особи);
2. вид правочину – договір купівлі-продажу;
3. предмет договору (земельна ділянка з визначенням місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму тощо);
4. документ, що підтверджує право власності на земельну ділянку;
5. відомості про відсутність заборон на відчуження земельної ділянки;
6. відомості про відсутність або наявність обмежень щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням (застава, оренда, сервітути тощо);
7. договірну ціну, тобто вартість майна, яке відчужується;
8. права та обов'язки сторін;
9. кадастровий номер земельної ділянки;
10. момент переходу права власності на земельну ділянку.

Важливе значення мають розміри земельних ділянок, які можуть надаватися громадянам України для ведення

фермерського господарства. За великим рахунком вони впливають на подальшим режим їх використання, умови використання тощо.

Згідно із ст. 121 ЗК України для ведення фермерського господарства громадянам України надаються безоплатно із земель державної або комунальної власності земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району.

Істотний вплив на правовий режим земель фермерського господарства має те, що на цих земельних ділянках громадянам, що створили фермерське господарство, дозволено облаштувати постійне місце проживання в тій частині земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо постійне місце проживання членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

Власність на землю є не тільки гарантом стабільності фермерського господарства, а й основою його життєдіяльності і мобільності при швидкій зміні економічних, політичних і соціальних факторів.

Однак, на теперішній час, більшість фермерських господарств – орендують земельні ділянки. Відповідно до статті 93 Земельного кодексу України, строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення фермерського господарства не може бути меншим як 7 років та не більшим 50 років.

Однак, у випадку, коли фермерські господарства беруть в оренду земельні ділянки сільськогосподарського призначення, які є земельними ділянками меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація, то тоді строк оренди не може бути меншим як 10 років. А до договору оренди землі включається зобов'язання орендаря здійснювати інвестиції у розвиток та модернізацію відповідних меліоративних систем і об'єктів інженерної інфраструктури та сприяти їх належній експлуатації.

Відповідно до статті 15 Закону «Про оренду землі», істотними умовами договору оренди землі є:

- об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки);

- строк дії договору оренди;

- орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату;

За згодою сторін у договорі оренди землі можуть зазначатися інші умови.

Право оренди земельної ділянки у фермерського господарства виникає з моменту державної реєстрації такого права оренди.

Зміст правового режиму земель фермерського господарства розкривається також через сукупність

земельних прав та обов'язків фермерського господарства та його членів.

Зокрема, фермерське господарство та його члени відповідно до ст. 14 Закону мають право:

а) продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину;

б) самостійно господарювати на землі;

в) власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію;

г) на відшкодування збитків;

г) споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди тощо;

Фермерські господарства, у власності яких є земельні ділянки, надані їм для ведення фермерського господарства зобов'язані:

а) забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням;

б) додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля;

в) сплачувати податки та збори;

г) не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;

г) не допускати зниження родючості ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;

д) надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів;

е) дотримуватися правил добросусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів;

ж) зберігати геодезичні знаки, протиерозійні споруди, мережі зрошувальних і осушувальних систем тощо.

Отримання земельної ділянки для ведення фермерського господарства є першим необхідним юридичним фактором для створення та подальшого функціонування такого типу господарства, яке є специфічним суб'єктом аграрного підприємництва.

Юридичні особи-власники об'єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв'язку тощо), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, мають право доступу до таких об'єктів на підставі угоди, укладеної з відповідним фермерським господарством, відповідно до затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту.

Фермерське господарство має право споруджувати жилі будинки, господарські будівлі та споруди на належних йому, його членам на праві власності земельних ділянках відповідно до затверджених документації із землеустрою та містобудівної документації у встановленому законом порядку.

Будівництво на орендованій земельній ділянці жилих будинків, господарських будівель та споруд фермерське господарство-орендар погоджує з орендодавцем.

5.3. Майнові правовідносини у фермерському господарстві

Майнові відносини у фермерському господарстві регулюються Законом України «Про фермерське господарство», деталізуються у його Статуті, а також, у тій частині в якій вони не врегульовані зазначеними нормативно-правовими актами, Цивільним кодексом України, іншими актами законодавства.

Майнові відносини є визначальними в діяльності фермерських господарств.

Особливість правового режиму майна фермерських господарств полягає передусім в тому, що він ґрунтується на поєднанні майнових відносин із земельними. Джерелом набуття майна в цих господарствах є здебільшого діяльність у сільському господарстві.

Правові норми закріпили режим майна фермерського господарства як такого, що належить йому на праві власності. Це означає, що саме фермерське господарство як юридична особа здійснює володіння, користування та розпорядження належним йому, відокремленим від майна членів фермерського господарства, майном. Зазначені правомочності щодо майна фермерського господарства здійснюються відповідно до Статуту фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між членами фермерського господарства та законом (ст. 20 Закону).

У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного

сільськогосподарського виробництва, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, в тому числі сільськогосподарська техніка, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, а також інше майно споживчого і виробничого призначення.

При цьому кількість і вартість майна, що може бути у власності не обмежується, крім випадків, передбачених законом. Основний перелік майна, що входить до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу), що може бути у власності фермерського господарства, передбачено в статті 19 Закону про нього.

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Спільна сумісна власність є переважним різновидом власності у фермерських господарствах.

Стаття 89 Земельного кодексу України визначає, що земельна ділянка може належати на праві спільної сумісної власності лише громадянам. У спільній сумісній власності перебувають земельні ділянки подружжя та членів фермерського господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними. Розпорядження майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. У разі вчинення одним із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він вчинений за згодою всіх співвласників.

Вважаємо, що майнові відносини в фермерських господарствах можуть будуватися як на засадах спільної сумісної власності, так і спільної часткової власності.

Згідно статті 24 Закону України «Про фермерське господарство» фермерське господарство як юридична особа діє на умовах самоокупності та вправі самостійно розпоряджатися виробленою продукцією, укладати (нарівні

з іншими аграрними суб'єктами), так і використовуючи надані їм у цій сфері пільги.

Також законодавцем надано право громадянам, що створили фермерське господарство відповідно до статті 5 фермерського закону, на облаштування житла в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. А у випадку знаходження житла за межами населених пунктів – право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

У процесі господарської діяльності фермерське господарство може набувати право власності на майно на підставі цивільних правочинів, зокрема, за договорами купівлі-продажу, дарування, міни тощо, в порядку спадкування та в інший спосіб, не заборонений законом.

У разі припинення членства або ліквідації фермерського господарства як юридичної особи члени фермерського господарства мають право на отримання частки майна фермерського господарства. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом фермерського господарства.

Майнові спори між фермерським господарством та його членами вирішуються судом.

Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю

фермерського господарства. За порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності відповідає голова фермерського господарства.

Фермерське господарство як цілісний майновий комплекс включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання. За рішенням членів фермерського господарства фермерське господарство як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-правових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Громадяни, які придбали майно фермерського господарства як цілісного майнового комплексу на підставі цивільно-правової угоди, подають у встановленому порядку новий Статут фермерського господарства на державну реєстрацію.

Згідно статті 23 Закону України «Про фермерське господарство» успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно закону, тобто за законом або за заповітом.

5.4. Правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства

Як суб'єкт підприємницької діяльності, фермерське господарство займається господарською діяльністю самостійно.

Сферу аграрних господарських відносин у фермерських господарствах становлять виробничо-господарську, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Основною умовою здійснення виробничо-господарської діяльності фермерського господарства є його державна реєстрація відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та господарських формувань».

Відповідно до статті 58 Господарського кодексу України діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації (в даному випадку фермерського господарства), забороняється.

Головне в діяльності фермерського господарства – виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку та розширення виробництва.

Як аграрний господарюючий суб'єкт фермерське господарство має спеціальну правоздатність.

Цивільна правоздатність фермерського господарства зумовлена низкою факторів, в тому числі аграрною суттю такого господарства як суб'єкта правових відносин та особливостями його правового статусу.

На самостійність фермерського господарства, зокрема, вказує пункт 2 статті 24 Закону України «Про фермерське господарство»: «фермерське господарство самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних».

Виробничо-економічні відносини фермерського господарства з іншими юридичними особами і окремими громадянами будуються на основі договорів.

Фермерське господарство, як аграрний виробник, має право вступати в договірні відносини з будь-якими державними, приватними та комерційними установами та організаціями. Спори, які виникають при укладенні таких договорів, підлягають розгляду у судовому порядку згідно чинного законодавства.

Втручання в його господарську діяльність з боку державних, громадських та інших органів не допускається. Державні органи здійснюють контроль за діяльністю господарства тільки відповідно до своєї компетенції, яка встановлена чинним законодавством.

Тобто, фермерське господарство або фермер, повністю автономно, без будь-якої директиви зверху вирішує питання організації діяльності господарства, вибір партнерів і установавання договірних зв'язків, розподіл прибутків, матеріально-технічне і фінансове забезпечення.

Також фермерське господарство або фермер здійснюють свою діяльність без будь-яких обмежень у межах дозволеного законодавством України.

Фермерське господарство може не лише виробляти (вирощувати, виготовляти), а й переробляти сільськогосподарську сировину в готову сільськогосподарську продукцію, тобто вести агропромислове виробництво.

Що стосується реалізації сільськогосподарської продукції, то законодавець наділяє господарство широкою самостійністю в укладанні договорів зі споживачами. Фермерське господарство має право реалізовувати (продавати, міняти, заставляти майно під отримані кредити) майно, свою сировину та продукцію на свій власний розсуд.

Фермерські господарства, відповідно до статті 26 вищевказаного закону, разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками мають право створювати сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Сільськогосподарські кооперативи за участю фермерських господарств утворюються відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який був прийнятий 21 липня 2020 року.

Фермерський кооператив – це добровільне об'єднання фермерів, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської діяльності. Фермерських кооперативи можуть бути двох видів: прибуткові та не прибуткові.

5.5. Підстави та порядок припинення фермерського господарства

Підставами для припинення діяльності фермерського господарства є: реорганізація; ліквідація; визнання неплатоспроможним (банкрутом); відсутність усіх членів фермерського господарства або спадкоємців, які бажають продовжити діяльність господарства.

Реорганізація та ліквідація – способи припинення юридичних осіб. При реорганізації завжди присутній правонаступник, до якого переходять права та обов'язки фермерського господарства, що реорганізується.

Реорганізація фермерського господарства відбувається за рішенням вищого органу управління – загальних зборів членів господарства та може здійснюватися у формі приєднання, злиття, поділу, виділення та перетворення.

Рішення про ліквідацію фермерського господарства приймається також членами фермерського господарства (у разі добровільної ліквідації) та судом (у разі примусової ліквідації). Рішення про добровільну ліквідацію може бути прийнято у будь-який час і з будь-яких мотивів.

Примусова ліквідація здійснюється за рішенням суду з підстав, передбачених законом. Підставами примусової ліквідації, зокрема, можуть бути:

визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути;

оголошення юридичної особи банкрутом;

провадження юридичною особою діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

неподання упродовж року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону тощо.

У ч. 1 ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство» зазначається, що рішення про припинення діяльності фермерського господарства у разі банкрутства фермерського господарства приймається відповідно до закону.

Суб'єкти аграрного господарювання ліквідується: за рішенням його учасників або органу, уповноваженого на це установчими документами юридичної особи, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами; у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків передбачених чинним законодавством; за рішенням суду про визнання ним недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Якщо вартість майна сільськогосподарського підприємства є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа ліквідується в порядку, встановленому Кодексом України з питань банкрутства.

Особливості банкрутства сільськогосподарських товаровиробників передбачено Кодексом України з питань банкрутства. Цим Кодексом України з процедур банкрутства встановлено умови та порядок відновлення

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом та застосування ліквідаційної процедури з метою повного або часткового задоволення вимог кредиторів.

Справи про банкрутство розглядаються господарськими судами за місцезнаходженням боржника – юридичної особи, фізичної особи або фізичної особи-підприємця.

У розділі VII Кодексу України з питань банкрутства встановлено особливості провадження у справах про банкрутство окремих категорій боржників.

Особливості банкрутства фермерських господарств присвячено статтю 95 Кодексу України з питань банкрутства.

Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України.

Заява голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі про банкрутство подається до господарського суду за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства.

Заява підписується головою фермерського господарства.

До заяви голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі про банкрутство додаються документи, що містять відомості про: склад і вартість майна фермерського господарства; склад і вартість майна, що належить членам фермерського господарства на праві власності; а також розмір доходів, які можуть бути одержані фермерським господарством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

Зазначені документи додаються головою фермерського господарства до відзиву на подану кредитором заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство.

Головою фермерського господарства у двомісячний строк з дня прийняття господарським судом заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського господарства може бути подано до господарського суду план відновлення платоспроможності фермерського господарства.

У разі якщо здійснення заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства, дасть змогу фермерському господарству, зокрема за рахунок доходів, які можуть бути одержані після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, погасити вимоги за грошовими зобов'язаннями, господарським судом вводиться процедура розпорядження майном фермерського господарства.

Про введення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд постановляє ухвалу.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного

періоду сільськогосподарських робіт з урахуванням часу, необхідного для реалізації вирощеної (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Зазначений строк не може перевищувати 15 місяців.

Для проведення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд призначає розпорядника майна в порядку, встановленому цим Кодексом.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства може бути достроково припинена господарським судом за заявою розпорядника майна чи будь-кого із кредиторів у разі: невиконання заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства; а також наявності інших обставин, які свідчать про неможливість відновлення платоспроможності фермерського господарства.

Після дострокового припинення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд визнає фермерське господарство банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

У разі визнання господарським судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси фермерського господарства включаються нерухоме майно, яке перебуває у спільній власності членів фермерського господарства, у тому числі насадження, господарські та інші будівлі, меліоративні та інші споруди, продуктивна і робоча худоба, птиця, сільськогосподарська та інша техніка і обладнання, транспортні засоби, інвентар, та інше майно, набуте для фермерського господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові

права, які належать фермерському господарству і мають грошову оцінку.

У разі банкрутства фермерського господарства земельна ділянка, надана фермерському господарству в тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, використовується відповідно до Земельного кодексу України.

Майно, що належить голові та членам фермерського господарства на праві приватної власності, а також інше майно, щодо якого доведено, що воно набуто на доходи, які не є у спільній власності членів фермерського господарства, не включається до складу ліквідаційної маси.

Нерухоме майно, а також майнові права щодо нерухомого майна, які включаються до складу ліквідаційної маси фермерського господарства, можуть бути продані лише на аукціоні, обов'язковими умовами якого є збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, що продаються.

Така вимога є логічним продовженням застосування правила цільового і раціонального використання майна сільськогосподарського призначення.

Важливою відмінністю є також те, що господарський суд направляє копію постанови про визнання фермерського господарства банкрутом не лише до органу, який здійснив його державну реєстрацію, а й до органу місцевого самоврядування за місцезнаходженням фермерського господарства.

З дня прийняття постанови про визнання фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури діяльність фермерського господарства припиняється.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.
6. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
8. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
9. Благута Р. І., Долинська М. С, Туркот О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. Соціально-правові студії. 2019. Випуск 2 (4). С. 73 – 81.
10. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

11. Долинська М. С. До питання розширення кола суб'єктів агровиробництва в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник тез регіональної науково-практичної конференції. 15 грудня 2017 року. Л: ЛьвДУВС. 2017. С.160–163.
12. Долинська М. С. Види фермерських господарств по законодавству України та Білорусі. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячолітьбматеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України 18-19 травня 2018 р. К.,2018. С. 14 – 18.
13. Долинська М. С. Створення фермерських господарств в нотаріальному процесі України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 296 – 299.
14. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльності та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.
15. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392 – 397.
16. Долинська М.С. До питання створення сімейних фермерських господарств без створення юридичної особи в Україні. *Юридическая наука в условиях евроинтеграции Украины и Молдовы: современные ориентиры правового регулирования*: матеріали Міжнародної науково-

практической конференции, 24 – 25 марта 2017 г. г. Кишенев, Молдова. 2017. С. 191 – 194.

17. Долинська М. С. Порівняльний аналіз права на створення фермерського господарства по законодавству Білорусі, Молдови та України. Міжнародна науково-практична конференція «Концепція розвитку правової держави в Молдові та Україні в умовах євроінтеграційних процесів», 2 – 3 листопада 2018 року. м. Кишинів. Молдова. С. 150 – 153.

18. Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 31–34.

19. Долинська М. С. Особливості трудової правосуб'єктності фермерських господарств України. «Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення» тези доп. та наук. повідомл. учасників ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) Харків: Право, 2019. С. 46 – 50.

20. Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету « Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. № 1(29). 2021. С. 112-116.

21. Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125-132.

22. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021 № 2 (30). С. 143-151.
23. Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. *The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research»*, September 20 – 22, 2021, Amsterdam, Netherlands. 2021. P.40-42.
24. Долинська М. С. До питання поняття сім'ї у фермерському законодавстві України. *Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер*. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 21-23
25. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х.М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права психології та інноваційної освіти. Національного університету «Львівська Політехніка. Дрогобич: ПП "Посвіт", 2020. 252 с.
26. Долинська М. С., Смолин Г. В., Туркот О. А., Гамалюк Б. М, Хомко Л. В. Господарське право. Особлива частина: підручник / за ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 536 с. С. 214 – 298.
27. Жушман В.П., Корнієнко В.М., Корнієнко Г.С. Аграрне право: Підручник / за ред. В.П. Жушмана та А.М. Стагівки. Х., 2010. 296 с.
28. Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Кульчій І. М. Аграрне право : посіб. для підгот. до іспиту / за заг. ред. А. М. Стагівки. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 202 с.

29. Костур О. Д. Фермерське господарство як організаційно-правова форма ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 35. С. 171 – 183.
30. Лушпаєв С. О. Розвиток законодавства України про сімейне фермерське господарство. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 204 – 207.
31. Саламін О. С. Актуальні проблеми становлення фермерських господарств. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З Гжицького*. Серія: Економічні науки. 2017. Т. 19, № 76. С. 91 – 95.
32. Суйва І. С. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2013. Вип. 182(20). С. 73 – 77.
33. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2016. Вип. 243. С. 67 – 75.
34. Хрипко С. І. Правовий механізм забезпечення державної підтримки фермерських господарств України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 137 – 144.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Чим відрізняється фермерське господарство від сільськогосподарських кооперативів?
2. Чим відрізняється фермерське господарство від особистих селянських господарств?
3. Які умови та порядок створення фермерського господарства як юридичної особи?
4. Порядок створення сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи.
5. Чи можна продати земельну ділянку із цільовим використанням для ведення фермерського господарства чи товарного сільськогосподарського виробництва, власником якої є голова фермерського господарства?
6. У якому порядку здійснюється державна реєстрація фермерського господарства?
7. Який статус Асоціації фермерів та приватних землевласників України?
8. Як регламентується та організовується праця членів фермерського господарства?
9. Яка відмінність сімейного фермерського господарства від фермерського господарства?
10. Правовий статус Асоціації фермерів та приватних землевласників України.

РОЗДІЛ 6. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ ТА ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

6.1. Поняття та основні види сільськогосподарських кооперативів

6.2. Порядок створення сільськогосподарських кооперативів

6.3. Земельні та майнові правовідносини у сільськогосподарських кооперативах

6.4. Правові підстави і порядок припинення сільськогосподарських кооперативів

6.5. Поняття та ознаки особистих селянських господарств

6.6. Правовий режим земель та майна, які використовуються для ведення особистого селянського господарства

6.1. Поняття та основні види сільськогосподарських кооперативів

Відповідно до статті 114¹ Господарського кодексу України, для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб фізичні та/або юридичні особи, які є виробниками сільськогосподарської продукції, можуть у порядку, встановленому законом, утворювати сільськогосподарські кооперативи, а сільськогосподарські кооперативи – сільськогосподарські кооперативні об'єднання.

Відносини, пов'язані із створенням та діяльністю сільськогосподарських кооперативів,

сільськогосподарських кооперативних об'єднань, регулюються Господарським кодексом України, Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», а також іншими законами.

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію», від 21 липня 2020 р. сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Крім сільськогосподарського кооперативу, законодавець надає визначення поняття сільськогосподарського кооперативного об'єднання – як юридичної особи, що утворена сільськогосподарськими кооперативами, що добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб, а також сільськогосподарської кооперації – як системи сільськогосподарських кооперативів та сільськогосподарських кооперативних об'єднань.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» основними цілями сільськогосподарської кооперації є: підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробників сільськогосподарської продукції у сферах виробництва, переробки, заготівлі, закупівлі, зберігання, збуту, продажу сільськогосподарської продукції, забезпечення засобами

виробництва і матеріально-технічними ресурсами; задоволення економічних, соціальних та інших потреб виробників сільськогосподарської продукції на основі поєднання їхніх особистих та колективних інтересів, поділу між ними ризиків, витрат і доходів, розвитку їх самоорганізації, самоврядування та самоконтролю, захист їхніх інтересів; розвиток інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції; створення умов для зниження витрат виробників сільськогосподарської продукції при придбанні необхідних ресурсів, здійсненні виробничої та/або іншої господарської діяльності; збільшення доходів виробників сільськогосподарської продукції.

У статті 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» законодавець визнає два основні види сільськогосподарських кооперативів: з метою одержання прибутку або без мети одержання прибутку.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

1) кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам;

2) кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени;

3) кооператив повинен відповідати вимогам, які встановлені підпунктом 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 Податкового кодексу України для неприбуткових організацій.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може надавати послуги, здійснювати операції, зокрема із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів, з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік.

При цьому, виручка, отримана сільськогосподарським кооперативом у результаті реалізації іншим особам сільськогосподарської продукції, виробленої, вирощеної, відгодованої, виловленої або зібраної (заготовленої) його членами – виробниками сільськогосподарської продукції, або отримана в результаті її переробки, не враховується при розрахунку сумарної вартості послуг та операцій з особами, які не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, що визначається для отримання прибутку.

Статутом сільськогосподарського кооперативу, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може бути передбачена обов'язкова трудова участь у діяльності сільськогосподарського кооперативу його членів – фізичних осіб.

Слід наголосити на тому, що законодавцем зобов'язано сільськогосподарські виробничі кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та

утворені відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстровані на день набрання чинності Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» (15 листопада 2020 року), підлягають перереєстрації у сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання відповідно протягом трьох років, тобто до 15 листопада 2023 року.

А сільськогосподарські виробничі кооперативи, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи та утворені відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстровані на 15 листопада 2020 року, зберігають всі права та обов'язки, які вони мали відповідно до законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року на день набрання чинності вказаного Закону (15 листопада 2020 року), до моменту їх перереєстрації, але не більше трьох років.

Положення статутів таких кооперативів та об'єднань, що не відповідають Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року, є чинними в частині, що відповідає законодавству, чинному до дня набрання чинності вказаним Законом, до моменту перереєстрації таких кооперативів та об'єднань, але не більше трьох років.

У разі ліквідації сільськогосподарського виробничого кооперативу його майно та кошти, що залишилися після

задоволення вимог кредиторів, здійснення виплат на паї, кооперативних виплат, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є (крім майна та коштів неподільного фонду), розподіляються між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом відповідного сільськогосподарського кооперативу. Майно та кошти неподільного фонду сільськогосподарського виробничого кооперативу не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу сільськогосподарському кооперативу, сільськогосподарському кооперативному об'єднанню, утвореному або перереєстрованому відповідно до вимог цього Закону (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу, кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету.

У разі ліквідації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу його майно та кошти після задоволення вимог кредиторів, здійснення кооперативних виплат членам такого кооперативу, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є, передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу іншому сільськогосподарському кооперативу (сільськогосподарському кооперативному об'єднанню), утвореному або перереєстрованому відповідно до вимог цього Закону (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу, кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету.

До запровадження купівлі-продажу або відчуження в інший спосіб земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв) майновий пай, внесений особою – членом сільськогосподарського виробничого кооперативу або сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, що ліквідується, у формі земельної ділянки, повертається цій особі виключно у формі тієї земельної ділянки, яка була внесена як майновий пай, у натурі (на місцевості).

Після запровадження купівлі-продажу або відчуження в інший спосіб земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв) повернення майнового паю, внесеного особою – членом сільськогосподарського виробничого кооперативу або сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, що ліквідується, у формі земельної ділянки здійснюється відповідно до вимог та в порядку, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу.

6.2. Порядок створення сільськогосподарських кооперативів

Сільськогосподарський кооператив утворюється за рішенням установчих зборів його засновників.

Також сільськогосподарський кооператив може бути утворений шляхом реорганізації (злиття, поділу, виділу) іншого сільськогосподарського кооперативу.

Сільськогосподарський кооператив повинен бути утворений не менш як трьома засновниками.

Засновниками сільськогосподарського кооперативу можуть тільки його члени.

Законодавець встановлює, що членом сільськогосподарського кооперативу може бути виробник сільськогосподарської продукції – юридична або фізична особа, яка досягла 16-річного віку.

Юридична особа діє у сільськогосподарському кооперативі через свого уповноваженого представника.

Рішення установчих зборів про утворення сільськогосподарського кооперативу оформлюється протоколом, який має містити відомості про:

- 1) дату та місце проведення установчих зборів;
- 2) кількість осіб, які брали участь в установчих зборах;
- 3) утворення сільськогосподарського кооперативу із зазначенням виду (видів) діяльності сільськогосподарського кооперативу, а також про здійснення діяльності з метою одержання прибутку чи без мети одержання прибутку;
- 4) найменування та скорочене найменування (за наявності) сільськогосподарського кооперативу;
- 5) розміри та порядок внесення засновниками вступного внеску та вкладу;
- 6) затвердження статуту сільськогосподарського кооперативу або про здійснення кооперативом діяльності на підставі модельного статуту;

7) затвердження правил внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу;

8) утворення (обрання) органів управління сільськогосподарського кооперативу відповідно до затвердженого статуту або модельного статуту;

9) визначення особи чи осіб, які мають право представляти сільськогосподарський кооператив у здійсненні реєстраційних дій.

Протокол установчих зборів підписується головою та секретарем установчих зборів. Невід'ємною частиною протоколу установчих зборів сільськогосподарського кооперативу є реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах, в якому обов'язково зазначаються відомості про: фізичних осіб – прізвище, ім'я та по батькові особи, дата народження, а для іноземців та осіб без громадянства – також дані національного паспорта або документа, що його замінює. Дані про особу засвідчуються її особистим підписом; юридичних осіб – повне найменування, ідентифікаційний код в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, місцезнаходження, прізвище, ім'я та по батькові особи, уповноваженої брати участь в установчих зборах, що засвідчуються підписом особи, уповноваженої брати участь в установчих зборах.

Юридична особа бере участь в утворенні сільськогосподарського кооперативу через свого керівника або іншого уповноваженого представника, який діє на підставі довіреності на вчинення дій щодо утворення сільськогосподарського кооперативу.

Лише у сільськогосподарському кооперативі що здійснює діяльність з метою одержання прибутку може бути передбачено асоційоване членство.

Асоційованим членом такого сільськогосподарського кооперативу може бути будь-яка юридична або фізична особа, яка не є членом такого сільськогосподарського кооперативу та внесла вклад у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту такого кооперативу.

Такий асоційований член сільськогосподарського кооперативу має право лише дорадчого голосу на загальних зборах такого кооперативу.

Асоційований член сільськогосподарського кооперативу одержує дивіденди у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту такого кооперативу. У разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу асоційований член такого кооперативу має переважне порівняно з членами кооперативу право на повернення частки.

Однак, асоційований член сільськогосподарського кооперативу не зобов'язаний брати участь у господарській та/або іншій діяльності сільськогосподарського кооперативу.

Членство в сільськогосподарському кооперативі припиняється у разі:

- 1) добровільного виходу на підставі поданої заяви;
- 2) несплати внесків та вкладу у порядку та розмірах, визначених відповідно до статуту сільськогосподарського кооперативу;
- 3) припинення участі в господарській діяльності сільськогосподарського кооперативу протягом шести

місяців поспіль, якщо більший строк не встановлено статутом сільськогосподарського кооперативу;

4) смерті члена кооперативу – фізичної особи, визнання її померлою або безвісно відсутньою;

5) ліквідації члена кооперативу – юридичної особи;

6) припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу.

Сільськогосподарський кооператив підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Після державної реєстрації сільськогосподарського кооперативу його засновники вносять вступний внесок та вклад, після чого набувають статусу члена сільськогосподарського кооперативу, прав та обов'язків, установлених вищевказаним Законом «Про сільськогосподарську кооперацію» та статутом сільськогосподарського кооперативу для його членів.

6.3. Земельні та майнові правовідносини у сільськогосподарських кооперативах

Відповідно до статті 20 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» джерелами формування майна сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського кооперативного об'єднання є:

вступні внески та вклади (у тому числі додаткові вклади);

членські та цільові внески його членів;

кошти, що надходять від провадження господарської діяльності кооперативу, кооперативного об'єднання;

кошти, що надходять від провадження господарської діяльності створених кооперативом підприємств, установ, організацій, сільськогосподарських кооперативних об'єднань, учасником яких він є;

кошти, отримані як державна фінансова підтримка згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, гуманітарна допомога, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

інші надходження, не заборонені законодавством.

Сільськогосподарський кооператив є лише власником грошових та майнових внесків його членів, доходів, одержаних від провадження передбаченої статутом господарської та іншої діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом, в тому числі земельних ділянок.

Земельні ділянки кооперативу поділяються на:

1) земельні ділянки, які придбані кооперативом у власність,

2) земельні ділянки, надані йому в користування.

Право власності на земельну ділянку та право користування земельною ділянкою набуваються сільськогосподарським кооперативом відповідно до Земельного кодексу України і зберігаються за ним у разі входження до складу сільськогосподарського кооперативного об'єднання.

Відповідно до статті 28 Земельного кодексу України, сільськогосподарський кооператив набуває право власності на землю цих підприємств може набуватися шляхом

внесення до статутного капіталу земельних ділянок їх засновників та придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами. Реалізація права власності на землю зазначеними сільськогосподарськими підприємствами здійснюється відповідно до закону.

Підстави набуття прав на земельні ділянки: а) внесення земельних ділянок, як земельний пайовий внесок засновниками і членами кооперативу у пайовий фонд кооперативу; б) придбання земельних ділянок кооперативом у власність на підставі договорів купівлі-продажу, дарування, міни, прийняття спадщини тощо; в) оренди земельних ділянок у громадян, юридичних осіб, держави, територіальних громад тощо.

Оскільки сільськогосподарський кооператив є юридичною особою, то відповідно до статті 82 Земельного кодексу України, він (заснований громадянами України або юридичними особами України) може набувати у власність земельні ділянки для здійснення підприємницької діяльності у разі:

а) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного капіталу;

в) прийняття спадщини;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Володіння, користування та розпорядження майном сільськогосподарського кооперативу здійснюються органами управління такого кооперативу відповідно до їхньої компетенції, визначеної статутом.

Для забезпечення статутної діяльності сільськогосподарський кооператив згідно з статтею 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» у порядку, передбаченому статутом, формує:

статутний капітал,
фонд розвитку,
резервний фонд.

Статутний капітал сільськогосподарського кооперативу формується з вкладів і додаткових вкладів членів сільськогосподарського кооперативу, а для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, – також із вкладів і додаткових вкладів асоційованих членів такого кооперативу.

Фонд розвитку створюється для розвитку відповідного сільськогосподарського кооперативу та сільськогосподарської кооперації, зокрема для розвитку виробництва, переробки, зберігання сільськогосподарської продукції, здійснення проведення навчання та підвищення кваліфікації членів кооперативу, виховної та просвітницької роботи у громадах, інших заходів, що сприяють розвитку сільськогосподарського кооперативу та сільськогосподарської кооперації.

Фонд розвитку формується за рахунок вступних, членських (за наявності) внесків та відрахувань від фінансового результату (прибутку) сільськогосподарського кооперативу, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, а також за рахунок інших не заборонених законом надходжень.

Резервний фонд створюється для відшкодування шкоди, заподіяної надзвичайними ситуаціями, та/або для

компенсації можливих втрат (збитків) сільськогосподарського кооперативу.

Законодавець надав право сільськогосподарському кооперативу для забезпечення його статутної діяльності прийняти рішення про створення за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших не заборонених законом надходжень спеціального фонду, що використовується за рішенням органів управління сільськогосподарського кооперативу для реалізації цілей, визначених рішенням про створення спеціального фонду. Цільовий внесок, зарахований до спеціального фонду, може бути повернуто члену сільськогосподарського кооперативу у разі виходу, виключення члена відповідного кооперативу або ліквідації кооперативу, якщо таке повернення передбачено статутом цього кооперативу.

Частка кожного члена сільськогосподарського кооперативу формується за рахунок його вкладу та додаткових вкладів у разі їх внесення.

У разі якщо до сільськогосподарського кооперативу передається право користування майном (майнове право) як вклад (додатковий вклад), його розмір визначається платою за користування, обрахованою за весь строк, на який передано право користування майном.

Передача права користування земельною ділянкою як вкладу (додаткового вкладу) здійснюється відповідно до Земельного кодексу України.

У разі виходу, виключення з сільськогосподарського кооперативу фізична чи юридична особа має право на повернення своєї частки натурою, грошовими коштами або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу (за винятком м випадку, передбаченого

абзацу 2 частини 6 ст. 22 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Право власності членів сільськогосподарського кооперативу – фізичних осіб на свою загальну частку успадковується відповідно до закону.

У разі виходу, виключення члена сільськогосподарського кооперативу чи ліквідації такого кооперативу поворотний цільовий внесок повертається члену кооперативу виключно у розмірі, не більшому за розмір, у якому внесено відповідний внесок.

Дохід сільськогосподарського кооперативу формується з надходжень у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах від господарської та іншої діяльності кооперативу, а також інших не заборонених законодавством джерел.

Фінансовий результат (прибуток) сільськогосподарського кооперативу визначається відповідно до вимог Податкового кодексу України шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності кооперативу відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень Податкового кодексу України.

Фінансовий результат (прибуток) сільськогосподарського кооперативу, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, розподіляється загальними зборами сільськогосподарського кооперативу за результатами його діяльності за рік у порядку, передбаченому статутом, у

вигляді відрахувань до фондів кооперативу, а для сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, – також після сплати патронажних дивідендів членам кооперативу та дивідендів членам і асоційованим членам кооперативу та здійснення відрахувань на інші цілі, не заборонені законодавством. Загальні збори сільськогосподарського кооперативу, а якщо це передбачено статутом, – правління можуть прийняти рішення про виключення фінансового результату (прибутку), що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, чи його частини з розподілу між членами кооперативу.

У разі якщо сільськогосподарський кооператив діє без мети одержання прибутку, членам такого кооперативу за рішенням загальних зборів сільськогосподарського кооперативу може повертатися частина попередньо надлишково сплаченої вартості наданих таким кооперативом послуг у порядку, визначеному Правилами внутрішнього господарської діяльності сільськогосподарського кооперативу.

У сільськогосподарському кооперативі, що діє без мети одержання прибутку, дивіденди та патронажні дивіденди не виплачуються.

6.4. Правові підстави і порядок припинення сільськогосподарських кооперативів

Припинення діяльності сільськогосподарських кооперативів здійснюється у формі його реорганізації або ліквідації.

Кооператив може реорганізуватися (шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення) в підприємства інших форм господарювання за рішенням загальних зборів такого кооперативу порядку, визначеному законом та статутом.

Сільськогосподарський кооператив, що діє без мети одержання прибутку, може бути реорганізований виключно у сільськогосподарський кооператив, що діє без мети одержання прибутку, або у сільськогосподарське кооперативне об'єднання, що діє без мети одержання прибутку.

З моменту реорганізації сільськогосподарського кооперативу його права та обов'язки переходять до правонаступників.

У разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, його майно та кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів сільськогосподарського кооперативу, здійснення виплат дивідендів та патронажних дивідендів членам кооперативу, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є (крім майна та коштів фонду розвитку), розподіляються між членами кооперативу у порядку, визначеному статутом такого кооперативу. Майно та кошти фонду розвитку сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу іншому сільськогосподарському кооперативу, сільськогосподарському кооперативному об'єднанню (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу, кооперативного об'єднання), а в разі

неприйняття такого рішення зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету.

У разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку, його майно та кошти після задоволення вимог кредиторів сільськогосподарського кооперативу, здійснення виплати членам такого кооперативу частини попередньо надлишково сплаченої вартості послуг, наданих їм кооперативом, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є, передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу іншому сільськогосподарському кооперативу (сільськогосподарському кооперативному об'єднанню), що діє без мети одержання прибутку, або іншому сільськогосподарському кооперативу, сільськогосподарському кооперативному об'єднанню, що діє з метою одержання прибутку (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу, кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету. Поворотні цільові внески, зараховані до спеціального фонду сільськогосподарського кооперативу, підлягають поверненню членам такого кооперативу у порядку, встановленому Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію».

У разі якщо вартості майна сільськогосподарського кооперативу, щодо якого прийнято рішення про ліквідацію, недостатньо для задоволення вимог кредиторів, ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про

банкрутство такого сільськогосподарського кооперативу відповідно до законодавства.

Припинення сільськогосподарського кооперативу як юридичної особи здійснюється у порядку, визначеному «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

6.5. Поняття та ознаки особистих селянських господарств

Особисте селянське господарство як первинна форма організації виробництва сільськогосподарської продукції особистою працею членів сільської сім'ї і як форма її реалізації, є в цьому процесі джерелом додаткових (а подекуди й єдиних) доходів, котрі забезпечують повне задоволення матеріальних, житлових, культурно-побутових потреб громадян.

Правовою основою створення та діяльності особистих селянських господарств в Україні є Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 р., відповідно до якого особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

Сучасному особистому селянському господарству притаманні наступні ознаки:

по-перше, це – форма виробництва, яка ґрунтується на рівноправних формах власності на землю, на приватній власності громадян, а також на їхній особистій праці та праці членів їхніх сімей, тобто має виключно трудовий характер;

по-друге, це – сукупність майна, що має вартісне вираження, ціну й належить громадянам на праві спільної сумісної власності;

по-третє, особисте селянське господарство доповнює суспільне виробництво, має щодо нього підсобний характер, є додатковим (а не основним) джерелом прибутків;

по-четверте, воно має, в основному, споживчий характер;

по-п'яте, його можна на взаємовигідних засадах використовувати для збільшення виробництва товарної маси продуктів харчування та сировини рослинного й тваринного походження.

Кваліфікаційні ознаки особистих селянських господарств стосуються можливості членства та видів здійснення виробничо-господарської діяльності. Членами особистих селянських господарств можуть бути громадяни України, що мешкають на селі і досягли 18-річного віку або з моменту укладання шлюбу.

Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на власний розсуд.

Тобто члени особистого селянського господарства є особами, які забезпечують себе роботою самостійно та

належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною.

Зазначимо, що особисті селянські господарства не є суб'єктами аграрної підприємницької діяльності, а відповідна форма діяльності є способом організації праці на селі з обов'язковим використанням земельної ділянки, наданої у власність або переданої в оренду.

Водночас, як свідчать вищенаведені статистичні показники, основними виробниками овочів, плодів та картоплі в Україні є саме особисті селянські господарства.

Особисті селянські господарства не підлягають державній реєстрації, але відповідно до ст. 4 Закону України «Про особисте селянське господарство» вони підлягають обліку в сільських, селищних радах за місцем розташування земельної ділянки згідно з Інструкцією з ведення погосподарського обліку в сільських, селищних та міських радах.

Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку, дотримуючись вимог Закону «Про особисте селянське господарство», законів України, інших нормативно-правових актів

Змістом діяльності особистого селянського господарства є виробництво, переробка і споживання сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму. Слід також підкреслити, що продаж виробленої в особистому селянському господарстві продукції рослинництва, худоби, кролів, нутрій, птиці (як у

живому вигляді, так і продукції їх забою в сирому вигляді та у вигляді первинної обробки), продукції власного бджільництва не декларується та не оподатковується, що є позитивом у розвитку особистих селянських господарств.

6.6. Правовий режим земель та майна, які використовуються для ведення особистого селянського господарства

Земельні відносини в особистих селянських господарствах вперше було врегульовано Земельним Кодексом України 2001 р.

Згідно із ст. 121 Земельного кодексу України для ведення особистого селянського господарства громадянам України безоплатно у власність із земель державної або комунальної власності можуть надаватись земельні ділянки розміром не більше 2,0 гектара.

Правовий режим земель особистого селянського господарства включає різні засоби формування загального масиву земель, призначених для ведення сільськогосподарського виробництва цією формою господарювання.

Так, ст. 5 Закону України «Про особисте селянське господарство» визначає, що для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2 гектарів, передані фізичним особам у власність або оренду.

Однак, громадяни України, які реалізували своє право на безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення особистого підсобного господарства в розмірі менше 2 гектарів, мають право на збільшення земельної ділянки в

межах норм, встановлених ст. 121 ЗК України для ведення особистого селянського господарства.

Розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами особистого селянського господарства відповідно до закону.

Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть бути власністю однієї особи, спільною сумісною власністю подружжя та спільною частковою власністю членів особистого селянського господарства.

Земельні ділянки особистого селянського господарства можуть використовуватися для ведення особистого селянського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства.

Членам особистого селянського господарства земельні частки (паї) можуть виділятися в натурі (на місцевості) єдиним масивом у спільну часткову власність та спільну сумісну власність (подружжя) відповідно до закону.

У разі виходу з особистого селянського господарства кожен його член має право на виділення належної йому земельної ділянки в натурі (на місцевості).

До майна, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, належать жилі будинки, господарські будівлі та споруди, сільськогосподарська техніка, інвентар та обладнання, транспортні засоби, сільськогосподарські та свійські тварини і птиця, бджолосім'ї, багаторічні насадження,

вироблена сільськогосподарська продукція, продукти її переробки та інше майно, набуте у власність членами господарства в установленому законодавством порядку.

Майно, яке використовується для ведення особистого селянського господарства, може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю його членів. Звернення стягнення на майно члена особистого селянського господарства допускається лише на підставі рішення суду.

Розпорядження майном особистого селянського господарства здійснюється за згодою всіх членів такого господарства.

Підставами припинення права власності на майно особистого селянського господарства є загальні підстави, які встановлено у статті 346 Цивільного кодексу України.

Члени особистого селянського господарства мають право:

- самостійно господарювати на землі;

- передавати земельні ділянки особистого селянського господарства

- фізичним або юридичним особам в оренду відповідно до закону;

- укладати особисто або через уповноважену особу будь-які угоди, що не суперечать законодавству. Уповноваженою особою може бути дієздатний член особистого селянського господарства, який досяг 18 років;

- реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним і фізичним особам;

- самостійно здійснювати матеріально-технічне забезпечення власного виробництва;

- відкривати рахунки в установах банків та отримувати кредити в установленому законодавством порядку;

- бути членами кредитної спілки та користуватися її послугами;

- отримувати в установленому законом порядку трудову пенсію, а також інші види соціальної державної допомоги та субсидії;

- надавати послуги з використанням майна особистого селянського господарства;

- використовувати в установленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі відповідно до закону;

- на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом;

- вільно розпоряджатися належним майном, виробленою сільськогосподарською продукцією та продуктами її переробки;

- отримувати дорадчі послуги;

- брати участь у конкурсах сільськогосподарських виробників для отримання бюджетної підтримки відповідно до загальнодержавних і регіональних програм;

- об'єднуватися на добровільних засадах у виробничі товариства, асоціації, спілки з метою координації своєї діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів тощо відповідно до законодавства України;

- проводити в установленому законом порядку зовнішньоекономічну діяльність.

До обов'язків членів особистого селянського господарства належить:

- дотримуватися вимог земельного законодавства та законодавства про охорону довкілля;
- забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням;
- підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі;
- не порушувати права власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів;
- дотримуватися правил добросусідства та обмежень, пов'язаних із встановленням земельних сервітутів та охоронних зон;
- своєчасно сплачувати земельний податок або орендну плату;
- дотримуватися діючих нормативів щодо якості продукції, санітарних, екологічних та інших вимог відповідно до законодавства;
- надавати сільським, селищним, міським радам необхідні дані щодо їх обліку.

Законом можуть бути встановлені також інші права та обов'язки членів особистого селянського господарства.

Ведення особистого селянського господарства припиняється у разі: рішення членів господарства про припинення його діяльності; якщо не залишилося жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його ведення; припинення прав на земельну ділянку згідно із ЗК України.

У разі припинення ведення особистого селянського господарства відповідна рада за місцем розташування

земельної ділянки, наданої для цих цілей, вилучає його з обліку особистих селянських господарств.

Спори щодо ведення особистого селянського господарства можуть вирішуватись органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в межах їхніх повноважень або судом.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.04.2017 р. № 572. *Офіційний вісник України*. 2017, № 42. Ст.1313.
6. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 29. Ст.232.
7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.

8. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009, № 9. Ст.115.
9. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
11. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
12. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.
13. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук... спец. 12.00.06 / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2003. 22 с.
14. Гаєцька-Колотило Я. З. Про перспективи законодавчого регулювання садівницьких товариств в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 139 – 142.
15. Долинська М. С. Сільськогосподарські кооперативи в нотаріальному процесі України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2016. Випуск 850. С. 385 – 391.

16. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147.
17. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2021 № 2 (30). С. 143-151.
18. Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького. Львів: ЛьвДУВС, 2020 С. 180-184.
19. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х.М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права психології та інноваційної освіти. Національного університету «Львівська Політехніка. Дрогобич: ПП "Посвіт", 2020. 252 с.
20. Долинська М. С., Смолин Г. В., Туркот О. А., Гамалюк Б. М, Хомко Л. В. Господарське право. Особлива частина: підручник / за ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 536 с. С. 214 – 298.
21. Жушман В. П., Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С. Аграрне право : підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х., 2010. 296 с.

22. Кальченко С. В. Сучасні перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка та управління АПК*. 2015. № 1. С. 68 – 71.
23. Коваленко Т. О. Правовий режим майна для ведення особистого селянського господарства. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2003. № 10. С. 97–105.
24. Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Кульчій І. М. Аграрне право : посіб. для підгот. до іспиту / за заг. ред. А. М. Статівки. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 202 с.
25. Кучерява К.Я. Удосконалення нормативно-правової бази регулювання процесів кооперації в аграрному секторі. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: Державне управління. 2017. № 2. С. 68 – 73.
26. Лебідь В. І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12.00.06. К., 2002. 18 с.
27. Мельник Л. Ю. Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 9 – 14.
28. Прокопа І. В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 16 – 23.
29. Рунчева Н. В. Оцінка корпоративного розвитку аграрного виробництва в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 1. С. 27 – 30.

30. Сисак І. П. Законодавче визначення «сільськогосподарський кооператив». *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 340 – 343.

31. Сухаревська Д. Д. Значення та розвиток обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів для підвищення ефективності функціонування фермерських господарств. *Агросвіт*. 2013. № 1. С. 45 – 49.

32. Уркевич В. Ю. Розвиток законодавства України про особисті селянські господарства. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 77 – 83.

33. Шульга О. А. Роль особистих селянських господарств у розвитку аграрної економіки України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Економіка і Право. 2015. Вип. 27. С. 97 – 103.

34. Шульський М. Г. Ефективність ведення аграрного виробництва різними організаційно-правовими формами господарювання. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 3(5). С. 228 – 234.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Чим відрізняються сільськогосподарські кооперативи від фермерських господарств?
2. Правовий режим пайового та інших фондів сільськогосподарських кооперативів.

3. Чим відрізняється особисте селянське господарство від сімейного фермерського господарства?
4. Яка відмінність між сільськогосподарським кооперативом та господарським товариством?
5. Які є особливості банкрутства сільськогосподарського кооперативу в Україні?
6. Дайте визначення понять «член сільськогосподарського кооперативу», «асоційований член сільськогосподарського кооперативу».
7. Що є спільного та відмінного між колективними сільськогосподарськими підприємствами та сільськогосподарськими кооперативами?
8. Чим відрізняється статут сільськогосподарського кооперативу від інших локальних актів сільськогосподарського кооперативу?
9. Вступні та пайові внески сільськогосподарських кооперативів: спільне та особливе.
10. Назвіть основні типи сільськогосподарських кооперативів.

РОЗДІЛ 7. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ ВИРОБНИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

7.1. Поняття та особливості договорів в сфері сільського господарства

7.2. Види договірних зобов'язань в сфері сільського господарства

7.3. Договір контрактації сільськогосподарської продукції

7.1. Поняття та особливості договорів в сфері сільського господарства

Договірні відносини сільськогосподарських виробників регулюються нормами Конституції України, нормами аграрного законодавства України, а також нормами, які є в актах інших галузей національного законодавства України, зокрема цивільного, господарського, земельного тощо.

Поняття договору закріплене в цивільному законодавстві, а саме у Цивільному кодексі України. Так, згідно ч. 1. ст. 626, договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Цивільно-правовим договорам властиві такі ознаки: 1. у ньому виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи кількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинно збігатися і відповідати одне одному; 2. договір – це спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків: набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Цивільно-правовим договорам, на думку А. Статівки, характерні: свобода в межах дозволеного; юридична

рівність сторін; не обтяженість державно-плановими завданнями і нарядами; свобода сторін у виборі того договору, який оптимально забезпечує реалізацію їх взаємних інтересів; широка ініціатива договірних партнерів у визначенні умов договору, своїх прав і обов'язків за договором тощо. Цивільно-правові договори в умовах розвитку ринкових відносин забезпечують їх суб'єктам юридичну можливість раціонально поєднувати і реалізовувати свої інтереси.

Ці характеристики цивільно-правових договорів, певною мірою, проявляються і у договірних відносинах за участю суб'єктів аграрного господарювання, а саме як принципи, які мають важливе значення, особливо у зв'язку з формуванням ринкової економіки в аграрному секторі, коли суб'єкти договору одержали юридичну свободу в установленні оптимальних відносин між собою. Наділення аграрних суб'єктів свободою господарської діяльності сприяє розвитку існуючих та виникненню нових договірних відносин, в тому числі і в агропромисловому комплексі, укріпленню тенденції розширення сфери застосування договору як основної правової форми обороту сільськогосподарської продукції, виконання робіт і надання послуг в умовах вільних ринкових відносин. Це, у свою чергу, супроводжується звуженням планово адміністративного впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі та розширенням договірної свободи. Суб'єкти аграрного господарювання вправі самостійно вступати в договірні зобов'язання та обирати партнерів.

Так, сторони в договорі на основі юридичної рівності мають право здійснювати свою правосуб'єктність

незалежно ні від кого в межах договірної свободи. При цьому, важливим є поєднання інтересів договірних суб'єктів та інших осіб, що обумовлює необхідність урахування інтересів кожного суб'єкта за наявності правової та економічної можливості. Реалізація інтересів у їх оптимальному поєднанні залежить від багатьох чинників об'єктивного і суб'єктивного порядку, ціноутворення на продукцію, проведення робіт, надання послуг, рівня еквівалентності в договорах, природно-кліматичних та інших чинників. Тому суб'єкти договірних відносин як в процесі укладення договорів, так і в період їх виконання повинні всебічно усвідомлювати взаємні інтереси і робити все для того, щоб ці інтереси оптимально задовольнялися. Задоволенню взаємних інтересів договірних суб'єктів сприяє правильне визначення змісту договору, який включає в себе його умови, права і обов'язки сторін. Сприятливість визначення сторонами змісту договору полягає в тому, щоб договірні партнери з урахуванням взаємних інтересів і специфіки аграрного виробництва встановили оптимальні (найбільш вигідні й сприятливі) умови договору: предмет договору, оптимальність цін, терміни виконання зобов'язань, що приймаються, заходи взаємного співробітництва між сторонами, найбільш дієві заходи майнового впливу на сторону, яка допуски випадки неналежного виконання прийнятих зобов'язань, заходи економічною стимулювання сторін до найкращого виконання зобов'язань, які вони беруть на себе. Самостійність договірної свободи, особливо проявляється у тому, що сторони самі визначають, які санкції вони можуть застосувати щодо сторони, яка допустила порушення договірних зобов'язань. Сторони мають право не

встановлювати санкції, якщо між ними існують нормальні партнерські відносини і вони довіряють одна одній. Такий підхід створює передумови для подальшого функціонування ділових відносин між договірними суб'єктами. Сторони повинні бути зацікавлені у здійсненні взаємних ініціативних дій на всіх стадіях існування договірних відносин. Сприятливість мусить утворюватися самими сторонами без натиску однієї сторони на іншу. При цьому пріоритетність прав і обов'язків договірних суб'єктів, що визначаються самими сторонами, найбільш раціонально забезпечує реалізацію їх інтересів у порівнянні з правами і обов'язками, встановленими в правових приписах щодо договірних форм. Пріоритетність прав і обов'язків договірних суб'єктів означає першочерговість урахування прав і обов'язків, установлених самими сторонами при укладенні та виконанні договорів, стосовно прав і обов'язків, що визначаються в нормативному порядку для договірних зобов'язань. Ініціатива договірних суб'єктів мусить проявлятися з метою пошуків найкращих варіантів використання відповідних видів договорів, оптимальності визначення їх змісту тощо.

На думку А. Статівки, договір у системі агропромислового комплексу в умовах ринкових відносин являє собою угоду двох і більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну, припинення їх прав і обов'язків, заснованих на взаємному вільному волевиявленні, як правило, не обтяжених адміністративними актами, або на правових приписах з метою забезпечення ефективного розвитку аграрного виробництва та реалізації взаємних інтересів. Даному договору притаманні такі риси: а) взаємний вільний прояв волі, як правило, не обтяженої

адміністративними актами; б) оптимальне забезпечення розвитку аграрного виробництва кожного товаровиробника; в) забезпечення реалізації інтересів сторін за договором; г) визначення договору виражає характер ринкових відносин з участю аграрних товаровиробників. Він виконує функції виявлення потреб договірних суб'єктів, а разом з тим певною мірою й потреб держави; забезпечення створення основи для планування окремих виробництв на державному, регіональному чи колективному рівні.

Отже, договір в сфері сільського господарства – це домовленість двох або більше сторін спрямованих на набуття, зміну чи припинення їх прав і обов'язків щодо забезпечення розвитку і обслуговування сільськогосподарського виробництва з метою підвищення його ефективності і реалізації взаємних інтересів сторін.

Для аграрно-правових договорів характерні такі основні ознаки: волевиявлення та спільна дія двох чи кількох осіб, спрямовані на набуття, зміну або припинення прав та обов'язків; ці права і обов'язки сторін у договорі визначаються специфікою сільськогосподарського виробництва.

Виробничо-господарська діяльність аграрних суб'єктів – це передбачена чинним законодавством України та установчими документами діяльність з виробництва сільськогосподарської продукції та з її переробки і реалізації. Головна особливість виробничих аграрних відносин полягає в тому, що вони ґрунтуються на відповідних природних об'єктах (земля, водні об'єкти та ін.), які розвиваються за своїми законами, і певною мірою залежать від природно-кліматичних умов (місцевих природних умов, структури сільськогосподарських угідь, якості

грунтів тощо). Крім того, виробництво сільськогосподарської продукції зв'язане з живими організмами (рослинництво, тваринництво, штучне запліднення худоби, птиці, штучне відтворення риби у водоймах тощо), що впливає на кінцеві результати діяльності. Таким чином, сільськогосподарському виробництву притаманні такі особливі ознаки, як: використання землі (земельних ділянок) в якості основного та незамінного засобу виробництва; органічний зв'язок сільськогосподарського виробничого процесу з природно-кліматичними факторами; високий ступінь нормального виробничого ризику; залежність результатів праці від біологічних, фізіологічних процесів в рослинництві та тваринництві; сезонний характер праці; можливість визначення результатів праці після закінчення виробничого циклу тощо.

7.2. Види договірних зобов'язань в сфері сільського господарства

Систематизація договорів в агропромисловому комплексі здійснюється за різними критеріями: цільовою спрямованістю (метою), юридичною природою, способом створення предмета зобов'язання, юридичною можливістю реалізації інтересів договірних партнерів тощо.

Загальна класифікація включає дві групи договорів: цивільно-правові договори та аграрно-правові договори. Цивільно-правові договори – це договори між суб'єктами в сфері аграрного виробництва, які регулюються цивільним правом. В умовах ринку підвищуються роль і значення власне цивільно-правових договорів, тому не виключається можливість їх використання в сфері сільського

господарства. До таких договорів можна віднести: договір купівлі-продажу, договір позики та інші. При визначенні умов даних договорів у момент їх укладення важливо врахувати специфіку аграрного виробництва.

Аграрно-правові договори – це договори, в яких істотно відображена специфіка сільськогосподарського виробництва (договори аграрно-хімічного обслуговування, меліоративного обслуговування інші).

Крім того виділяють змішані та комплексні договори. Поняття змішаного договору закріплене в ч. 2 ст. 628 Цивільного кодексу України: сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів – змішаний договір. До відносин сторін у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору. Тобто змішані договори – це договори в яких поєднуються елементи різних договорів в межах однієї галузі права, комплексні – об'єднують елементи різногалузевих договорів.

Також відповідно до ст. 626 Цивільного кодексу України, договори поділяють на односторонні та двосторонні (за розподілом прав та обов'язків між сторонами). Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені

обидві сторони договору. Багатосторонні договори – укладаються більш як двома сторонами.

Беручи за основу класифікації правовий наслідок (мету) договорів, Луць В. В. виділяє такі групи договорів, які застосовуються у підприємницькій діяльності: 1. договори про передачу майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (купівля-продаж, поставка, контракція, постачання енергетичних ресурсів тощо); 2. договори про передачу майна у тимчасове користування (лізинг, оренда, прокат тощо); 3. договори про виконання робіт (підряд, договори на виконання проектних робіт тощо); 4. договори про надання послуг (транспортні договори, зберігання, кредитний договір, страхування ризиків тощо); 5. договори про передачу результатів інтелектуальної діяльності (ліцензійні договори, договори на передачу науково-технічної продукції тощо); 6. договори про сумісну діяльність (установчий договір, угоди про науково-технічне співробітництво).

За критерієм цільового спрямування договори в агропромисловому комплексі поділяються на: 1. договори метою яких є створення в процесі виробничого співробітництва певного сільськогосподарського продукту, яких-небудь товарів, істотна зміна об'єкта аграрного виробництва; 2. договори метою, яких є реалізація виробленої продукції (товарів) і придбання матеріально-технічних засобів для забезпечення функціонування основного аграрного виробництва; 3. договори, метою яких є надання різних послуг, що сприяють нормальному здійсненню аграрного виробництва. При цьому, кожна група договорів підрозділяється на відповідні підвиди з

урахуванням забезпечення оптимальної реалізації інтересів договірних суб'єктів. Під ціллю в договорах А. Статівка розуміє свідомо передбачуваний і бажаний результат, на досягнення якого спрямована практична діяльність договірних суб'єктів для реалізації ними своїх інтересів. Об'єктивною передумовою цілей і дій договірних суб'єктів виступають їх інтереси. Оскільки інтереси договірних партнерів є різними, то їх цілі та дії в процесі виконання договорів характеризуються різноманітністю.

Всі класифікації маючи в своїй основі різні критерії, заслуговують на увагу. Однак, найоптимальнішою є класифікація за сукупністю критеріїв (економічним змістом та юридичними ознаками), згідно якої можна виділити такі основні групи договорів в сфері сільського господарства:

- договори щодо реалізації сільськогосподарської продукції (контрактація, купівля-продаж тощо);

- договори про передачу майна в користування (лізинг, оренда тощо);

- договори про виконання робіт (підрядні договори), особливо виробничо-технічного обслуговування (з ремонтних робіт, із здійснення технічного обслуговування) аграрних суб'єктів;

- договори про надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам (кредитний договір, транспортні договори, страхування ризиків, зберігання тощо);

- договори про спільну діяльність, засновницькі договори.

7.3. Договір контрактації сільськогосподарської продукції

Правове регулювання відносин закупівлі сільськогосподарської продукції в різні історичні періоди здійснювалось як загальними, так і спеціальними нормами. З переходом України до ринкової економіки зменшився адміністративний вплив держави на відносини, в тому числі договірні. В умовах ринку, виробництво продукції здійснюється не заради виконання планів, а задля можливої реалізації цієї продукції і отримання прибутків сільськогосподарськими виробниками.

Сьогодні договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції регулюються нормами Цивільного та Господарського кодексів України. Для цивільного законодавства відносно нове нормативне визначення поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції, що закріплене у ст. 713 Цивільного кодексу України від 16. 01. 2003 р., у Цивільному кодексі УРСР від 18. 07. 1963 р. поняття цього договору не було. Цивільний кодекс УРСР лише розглядав договір контрактації сільськогосподарської продукції як правову форму державної закупки сільськогосподарської продукції у колгоспів і радгоспів та на відміну від нині чинного Цивільного кодексу України, визначав зміст даного договору.

На законодавчому рівні не закріплено положення про предмет договору контрактації сільськогосподарської продукції. Поряд з предметом, нормативно визначити треба і об'єкт даного договору, оскільки це ті характеристики, за допомогою яких договір контрактації можна відмежувати

від суміжних договорів – купівлі-продажу та поставки. Так, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що виникають між суб'єктами – виробником сільськогосподарської продукції та заготівельником (контрактантом). За цивільним законодавством, виробник зобов'язаний виробити сільськогосподарську продукцію обумовленого виду, категорії, сорту, найменування тощо та передати її заготівельнику (контрактанту). Заготівельник зобов'язаний прийняти таку продукцію та оплатити її. Згідно вимог господарського законодавства, контрактант зобов'язується ще й сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, виробник же зобов'язаний передати вироблену ним продукцію контрактанту. Однак, обов'язок контрактанта надавати допомогу в організації виробництва сільськогосподарської продукції не може бути складовою предмету договору контрактації сільськогосподарської продукції, оскільки процес виробництва (виращування) знаходиться за межами договірних відносин. Контрактант не зацікавлений в самому виробничому процесі, а лише у кінцевому результаті виробництва – сільськогосподарській продукції, хоча виробник для того, щоб отримати визначену у договорі сільськогосподарську продукцію, за кількісними та якісними показниками має дотримуватись спеціальних виробничих технологій, способів вирощування тощо.

Об'єктом договору контрактації є сільськогосподарська продукція, яку виробник має передати контрактанту. При цьому, обов'язковою умовою, що визначена як цивільним, так і господарським законодавством є безпосереднє виробництво сільськогосподарської продукції стороною договору. Лише

сільськогосподарська продукція, вироблена (вирощена) самим виробником, може реалізовуватись за договором контрактації, а реалізації закупленої виробником сільськогосподарської продукції – не допускається.

Об'єктом договору контрактації може бути сільськогосподарська продукція, як у сирому вигляді, так і така, що пройшла первинну обробку для кращого збереження або підвищення якості. Укладаючи договір контрактації, сторони можуть передбачити потребу в первинній переробці сільськогосподарської продукції у господарстві виробника його силами і засобами.

Ще однією особливістю реалізації сільськогосподарської продукції за договором контрактації, яка стосується об'єкта є те, що така продукція має бути вироблена (вирощена) у майбутньому, тобто на момент укладання даного договору у виробника такої продукції немає. Це спеціальна ознака, яка відмежовує договірні відносини контрактації від суміжних, адже наявність продукції на момент укладання договору, дає можливість такі відносини оформити за договором поставки або купівлі-продажу.

Таким чином, на законодавчому рівні необхідно уточнити, що предметом договору контрактації є відносини щодо реалізації сільськогосподарської продукції та відповідні дії сторін, при цьому об'єктом даного договору є вироблена (вирощена) у майбутньому стороною договору (виробником) сільськогосподарська продукція, як у сирому вигляді, так і така, що пройшла первинну обробку.

Договір контрактації обумовлює взаємні зобов'язання сторін і є правовою основою забезпечення їх належного виконання. Договірні зобов'язання сторін, а саме обов'язок

виробника своєчасно передати визначену договором продукцію контрактанту та обов'язок контрактанта своєчасно прийняти продукцію і оплатити за ціною встановленою у договорі, в свою чергу вказують на такі істотні умови договору, як строк, місце здавання-приймання та ціна сільськогосподарської продукції.

Відповідно до чинного законодавства України, строком договору є час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права і виконати свої обов'язки відповідно до договору. Враховуючи специфіку сільськогосподарської виробничої діяльності, яка пов'язана з природно-кліматичними факторами, сезонністю, сторони погоджуючи строк виконання договору контрактації сільськогосподарської продукції, повинні брати за основу не календарний, а так званий «урожайний» рік, що краще відображає особливість сільськогосподарського виробництва із властивими лише йому строками виробничого циклу.

Поряд зі строком, істотною умовою договору контрактації сільськогосподарської продукції є місце її здавання-приймання. Так, сільськогосподарська продукція може прийматись:

контрактантом безпосередньо у господарстві виробника, як за місцем вироблення або зберігання сільськогосподарської продукції, або ж просто за місцем перебування виробника;

контрактантом на власних приймальних пунктах;
третіми особами – одержувачами, на яких вкаже контрактант, на їх пунктах приймання.

Також можливі і різні способи доставки сільськогосподарської продукції до місця здавання-

приймання – як силами і за рахунок виробника, так і контрактанта, чи визначеного ним одержувача, або ж з залученням транспортних організацій.

За загальним правилом, контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. При цьому, положення Господарського кодексу України про те, що у договорах контрактації повинна передбачатись кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника, не лише не вирішує питання щодо місця здавання-приймання продукції, а й обмежує свободу сторін, особливо контрактанта. Тому, щоб уникнути непорозумінь, місце здавання-приймання сільськогосподарської продукції та умови її транспортування мають бути істотними умовами договору контрактації сільськогосподарської продукції. А якщо продукція передається окремими частинами, сторони в договорі можуть погодити різні місця здавання-приймання та способи транспортування для кожної партії продукції, що закуповується. Відповідно слід уточнити і загальне правило, а саме – контрактант, якщо інше не передбачено умовами договору, не має права відмовитись від прийняття сільськогосподарської продукції, якщо вона відповідає умовам договору контрактації та у встановлений договором строк поставлена йому (тобто, поставлена за місцем його перебування), не допускаючи простою транспортних засобів.

Ціна сільськогосподарської продукції, ще одна істотна умова договору контрактації. При укладенні договорів контрактації сільськогосподарської продукції, як правило, використовуються орієнтовні стартові закупівельні ціни. Такі ціни індексуються в зв'язку з

інфляційними процесами відповідно до встановленого порядку, що обов'язково обумовлюється договором контрактації сільськогосподарської продукції. Розрахунки також можуть здійснюватись, як шляхом попередньої оплати, так і після оплати, можуть мати місце і авансові платежі, тому сторони повинні у договорі обумовити ціну та порядок оплати такої продукції. У договорі контрактації сторони можуть обумовити і цінові знижки чи надбавки при виявленні нижчої чи вищої якості продукції. Так, у договорі можна передбачити зобов'язання виробника зробити цінову знижку за нижчу якість продукції, якщо контрактант бажає залишити таку продукцію у себе. Або ж контрактант зобов'язується зробити цінову надбавку на продукцію вищої якості, ніж передбачено у договорі, за умови, що контрактант бажає залишити продукцію такої якості у себе. Крім того, у договорі контрактації можуть бути передбачені обов'язки контрактанта, який здійснює переробку сільськогосподарської продукції, повертати виробникові продукти або відходи від переробки продукції з оплатою за цінами, визначеним договором контрактації.

Загальні правила відповідальності за договором контрактації закріплені в Господарському кодексі України. За невиконання чи неналежне виконання сторонами своїх договірних зобов'язань, настає майнова відповідальність, у вигляді неустойки і відшкодування збитків, яка також повинна обумовлюватись у договорі контрактації сільськогосподарської продукції. Так, у разі невиконання умов договору щодо асортименту, кількості, якості сільськогосподарської продукції, строків здавання, виробники сплачують контрактантам неустойку, розмір якої встановлюється у договорі у відсотковому відношенні

до вартості недопоставленої продукції за цінами, обумовленим у договорі, з врахуванням їх індексації у зв'язку з інфляцією, крім випадків недопоставки продукції у наслідок стихійного лиха. За невиконання договірних зобов'язань з приймання продукції контрактант сплачує виробникові сільськогосподарської продукції штраф та відшкодовує завдані збитки. Однак, з метою захисту своїх інтересів, сторони враховуючи особливості сільськогосподарської продукції (нестандартна продукція, продукція, що швидко псується, попит на ринку тощо), у договорі контрактації повинні передбачити і інші умови відповідальності.

Також, в Господарському кодексі України зазначено, що у договорах контрактації повинні передбачатися, зокрема види продукції, гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції, відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору, інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Включення ж Господарським кодексом України, обов'язку контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції до змісту договору контрактації, не відповідає умовам сьогодення. Адже такий обов'язок, що є характерним для держави – надання з бюджету кредитів, субсидій, дотацій, допомоги у придбанні сільськогосподарської техніки, пального та інших енергоносіїв, мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, спеціальні консультації

тощо, на практиці в більшій мірі є неможливим, в зв'язку з відсутністю коштів.

Порівняно з нормами Цивільного кодексу України, норми Господарського кодексу України в сфері контракції сільськогосподарської продукції, мають більш вузьке застосування, адже вже в ч. 1 ст. 272 Господарського кодексу України визначено, що державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контракції, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської продукції.

Сьогодні закупівля сільськогосподарської продукції через виконання державного замовлення не є пріоритетним напрямком реалізації такої продукції для сільськогосподарських виробників. Відповідно з розширенням свободи вибору партнерів у господарських зв'язках і визначення змісту договірних зобов'язань, правомочності держави, щодо укладення та визначення умов договору контракції сільськогосподарської продукції, переходять до сільськогосподарських виробників і їх контрагентів. Адже функціонування ринкового механізму можливе за умови, що сільськогосподарські виробники маючи свободу господарської діяльності, беруть вільну участь у процесі укладення договорів контракції сільськогосподарської продукції, самостійно обирають контрагентів за договорами, і тим самим забезпечують найбільш оптимальну реалізацію власних інтересів.

Договір контракції сільськогосподарської продукції – це самостійний вид договору, якому притаманні спеціальні юридичні ознаки та окрема правова

регламентація, що обумовлено особливостями виробництва, збереження, транспортування і реалізації сільськогосподарської продукції.

В Україні законодавство, що регулює договірні відносини контрактації сільськогосподарської продукції потребує вдосконалення на рівні спеціального нормативно-правового акту – майбутнього Аграрного кодексу України, в якому, поряд з поняттям договору контрактації сільськогосподарської продукції, необхідно включити норми, які б визначали його предмет та об'єкт, істотні умови договору. До істотних умов договору контрактації сільськогосподарської продукції слід відносити такі, як: асортимент, кількість та якість сільськогосподарської продукції; строк та місце здавання-приймання сільськогосподарської продукції; порядок і умови доставки до місця здавання-приймання, в тому числі вимоги до тари (упаковки); ціна і порядок оплати сільськогосподарської продукції; відповідальність сторін за невиконання чи неналежне виконання договору. Саме такі ознаки допомагають визначити правову природу договору контрактації сільськогосподарської продукції і уникнути його підміни суміжними договорами, які не враховують специфіки аграрних правовідносин та необхідність захисту інтересів сільськогосподарських виробників.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. Ст.144.

2. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
3. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13 – 14, № 15 – 16, № 17. Ст.112.
4. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06. 2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004, № 49. Ст.527.
5. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 29. Ст.232.
6. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.
7. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40 – 44. Ст. 356.
9. Луць В. В. *Контракти у підприємницькій діяльності*. К. : Юрінком Інтер, 1999.120 с.
10. Марич Х. М. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3 (241). С. 87 – 92.
11. Марич Х. М. Поняття, особливості та види договорів в агропромисловому комплексі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Видавництво Львівської політехніки. 2015. № 813. С. 324 – 330.
12. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х.: Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 1998. 32 с.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке аграрно-правовий договір?
2. Які ознаки притаманні аграрно-правовому договору?
3. Які є види аграрно-правових договорів?
4. Які особливості договорів оренди майна в сільському господарстві?
5. Що таке договір фінансового лізингу?
6. Які особливості договорів купівлі-продажу, поставки, міни, комісії щодо сільськогосподарської продукції?
7. Хто є сторонами договору складського зберігання зерна?
8. Що є предметом договору страхування сільськогосподарської продукції?
9. Чим відрізняється договір контрактації сільськогосподарської продукції від договору купівлі-продажу сільськогосподарської продукції?
10. Що є істотними умовами договору контрактації сільськогосподарської продукції?

РОЗДІЛ 8. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

8.1. Поняття та види юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства

8.2. Дисциплінарна відповідальність працівників сільськогосподарських організацій

8.3. Майнова відповідальність за порушення аграрного законодавства

8.4. Адміністративно-правова відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин

8.5. Кримінальна відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин

8.1. Поняття та види юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства

В аграрному праві юридична відповідальність є комплексним правовим інститутом, що охоплює систему різногалузевих норм, які закріплюють види та порядок застосування заходів за порушення аграрного законодавства

Юридична відповідальність за аграрні правопорушення поділяється на ряд видів переважно за галузевою ознакою: адміністративно-правову, кримінально-правову, майнову, дисциплінарну, матеріальну.

Суб'єктами відповідальності за порушення аграрного законодавства є посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування, особи, які здійснюють підприємницьку діяльність в сільському господарстві,

займаються веденням особистого селянського господарства, посадові особи і працівники сільськогосподарських організацій.

Підставою юридичної відповідальності є правопорушення.

Правопорушення – це протиправне винне діяння (дія, бездіяльність), які посягають на встановлений законом правопорядок. Структурно правопорушення виражається у його складі: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона.

Об'єкт правопорушення – це ті суспільні відносини, які охоплюються нормами права і на які посягає правопорушення. Такими об'єктами правопорушень в аграрній сфері можуть бути відносини власності на землі сільськогосподарського призначення, майно сільськогосподарських організацій; відносини в сфері забезпечення безпеки та якості сільськогосподарської продукції та ін.

Вчиняти правопорушення в аграрній сфері можуть юридичні особи, посадові особи, фізичні особи, зокрема, іноземці.

Для об'єктивної сторони аграрного правопорушення характерна наявність трьох елементів:

- а) протиправність поведінки;
- б) спричинення чи реальна загроза спричинення шкоди чи порушення інших законних прав і інтересів суб'єктів аграрного права;
- в) причиновий зв'язок між протиправною поведінкою і спричиненою шкодою.

Для суб'єктивної сторони аграрного правопорушення характерною є вина правопорушника.

Аграрні правопорушення залежно від ступеня їх суспільної небезпечності можна поділити на злочини і проступки. Злочинами у галузі аграрного правопорядку вважаються діяння, закріплені як такі у КК України. Інші неправомірні дії, що порушують земельний правопорядок, визнаються проступками, які підрозділяють на цивільно-правові, дисциплінарні та адміністративні.

Все більшого поширення набуває підхід, за якого до вищезгаданого переліку додають фінансову, господарсько-правову відповідальність.

У зв'язку із тим, що аграрні правопорушення є підставою того чи іншого виду юридичної відповідальності, важливою класифікацією аграрних правопорушень є поділ їх на галузеві види, в залежності від того, в яких галузях законодавства містяться правові норми, які регулюють заходи відповідальності за правопорушення в аграрній сфері: адміністративні аграрні правопорушення; злочини в аграрній сфері; майнові аграрні правопорушення; дисциплінарні аграрні правопорушення тощо.

Аграрні правопорушення можна класифікувати й за іншими критеріями, наприклад, за суб'єктивним складом: вчинювані підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами, громадянами; за ступенем суспільної небезпеки: делікти, проступки тощо.

Особливістю аграрного права є те, що перелік тих чи інших видів правопорушень міститься у різних нормативно-правових актах.

8.2. Дисциплінарна відповідальність працівників сільськогосподарських організацій

Дисциплінарною є відповідальність, яка застосовується у порядку підпорядкування по службі працівників підприємств, установ, організацій за вчинення проступків, пов'язаних із трудовою діяльністю, якщо ці проступки на кваліфікуються як адміністративні правопорушення або злочини.

Дисциплінарна відповідальність настає тоді, коли вона передбачена у нормативно-правових актах – Кодексі законів про працю, статутах, положеннях про дисципліну, правилах внутрішнього розпорядку тощо.

В чинному законодавстві не існує вичерпного переліку дисциплінарних проступків, вони визначаються характером і змістом виробництва. У локальних нормативно-правових актах сільськогосподарських організацій можуть передбачатися конкретні професійні обов'язки і заходи впливу за їх невиконання.

Загалом, працівники зобов'язані працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової і технологічної дисципліни, вимог нормативних актів про охорону праці, дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір.

За порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один з таких заходів стягнення:

- 1) догана;
- 2) звільнення.

Законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені для окремих категорій працівників й інші дисциплінарні стягнення.

Як загальне правило, дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника.

На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, вказаних вище.

Дисциплінарне стягнення застосовується власником або уповноваженим ним органом безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше одного місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебування його у відпустці.

Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмові пояснення.

За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

При обранні виду стягнення власник або уповноважений ним орган повинен враховувати ступінь тяжкості вчиненого проступку і заподіяну ним шкоду, обставини, за яких вчинено проступок, і попередню роботу працівника.

Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку. Дисциплінарне стягнення може бути оскаржене працівником у порядку, встановленому чинним законодавством.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення.

Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення одного року.

Дисциплінарна відповідальність нерідко є більш ефективною, аніж адміністративна чи кримінальна. Проте, її потенціал в сільському господарстві повною мірою не використовується.

Важко визначити також динаміку застосування дисциплінарної відповідальності, адже статистичні спостереження з цього приводу не ведуться.

8.3. Майнова відповідальність за порушення аграрного законодавства

Під майновою відповідальністю розуміють різновиди юридичної відповідальності, які передбачають компенсацію заподіяної шкоди.

До майнової відповідальності традиційно відносять цивільну відповідальність, матеріальну відповідальність за трудовим правом та відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Під майновою відповідальністю за порушення аграрного законодавства маються на увазі несприятливі наслідки майнового характеру. Цей вид відповідальності не треба сплутувати з матеріальною відповідальністю, яка є категорією трудового права. Вона передбачена для зайнятих трудовою діяльністю осіб, які заподіяли шкоду неналежним виконанням своїх трудових обов'язків.

Майнова відповідальність поділяється на договірну та позадоговірну або деліктну. Договірною вважається відповідальність у формі відшкодування збитків, сплати неустойки, втрати завдатку або позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, що виникло із договору.

Позадоговірною (деліктною) є відповідальність, що настає за вчинення протиправних дій особою щодо іншої за відсутності між ними договору або незалежно від наявних між ними договірних відносин. Така відповідальність настає за порушення обов'язку, встановленого законом або підзаконним актом, і найчастіше виражається у формі відшкодування збитків. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована в інший спосіб, зокрема, шкода завдана майну, може відшкодовуватись в натурі.

Майнова відповідальність за порушення аграрного, земельного тощо законодавства передбачена не лише нормами Цивільного кодексу України, а й нормами земельного та аграрного законодавства, зокрема, Земельним кодексом України. В аграрному праві, як і в земельному, доцільно говорити про особливі умови відповідальності за порушення, зокрема, земельних прав

громадян та юридичних осіб. У ст. 152 Земельного кодексу України передбачено, що захист прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки здійснюється, зокрема, шляхом відшкодування заподіяних збитків. Правові підстави й порядок відшкодування збитків власникам землі й землекористувачам визначаються нормами ЗК України (зокрема, ст. 97,101,146,147,152,155,156,211), а також цивільного законодавства.

Так, власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

а) вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом;

б) тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників для інших видів використання;

в) встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;

г) погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників;

г) приведення сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників у непридатний для використання стан;

д) неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки.

Відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, а також

органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, діяльність яких обмежує права власників і землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу, в тому числі внаслідок хімічного і радіоактивного забруднення території, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами і стічними водами.

Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам встановлюється постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р № 284.

Відшкодуванню, зокрема, підлягають вартість: житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, зокрема об'єктів незавершеного будівництва; плодючих та інших багаторічних насаджень; лісових та деревочагарникових насаджень; водних джерел, зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд; витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проектні роботи; інші збитки власників землі та землекористувачів, в тому числі орендарів, зокрема й не одержані доходи, якщо вони обґрунтовані.

Втрати відшкодовуються тими особами (фізичними і юридичними), на користь яких здійснено вилучення чи викуп земель, встановлено обмеження землекористування, охоронні та захисні зони.

Розміри втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають

відшкодуванню, визначаються за нормативами згідно з додатком, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279 «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню» із наступними змінами.

8.4. Адміністративно-правова відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин

Адміністративна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення, яка застосовується за адміністративні правопорушення.

Згідно зі ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна чи необережна) дія або бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність.

Види адміністративних стягнень встановлено в статті 24 КпАП). Вказівки на застосування адміністративної відповідальності за аграрні правопорушення містяться в багатьох актах аграрного законодавства. Але більшість таких посилань мають відсильний характер, оскільки самі не встановлюють санкцій.

Адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства покладається як на посадових

осіб, так й на осіб, які вчинили проступки, не пов'язані з виконанням службових обов'язків.

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить главу 9, яка присвячена правопорушенням в сфері сільського господарства та порушення ветеринарно-санітарних вимог.

Серед них:

Потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (ст. 104);

Порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва (ст.104-1);

Порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів (ст. 105);

- Ввезення в Україну, вивезення з України, транзит через її територію, вивезення з карантинних зон або ввезення до них об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю (ст. 106).

- Невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки (ст. 106-1);

- Незаконні посів та вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 106-2);

- Порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог (ст. 107);

- Порушення законодавства про племінну справу у тваринництві (ст. 107-1);

- Грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин і техніки безпеки (ст. 108).

Водночас, перелік адміністративних правопорушень в аграрній сфері не вичерпується главою 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Глава 5, яка має назву «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» передбачено відповідальність за:

- порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм (ст. 42);

- виробництво, заготівлю, реалізацію сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації (ст.42-1).

А в главі 7 Кодексу про адміністративні правопорушення систематизовано правопорушення в сфері землевикористання.

Стаття 52 кодексу передбачає відповідальність за псування і забруднення сільськогосподарських та інших.

Порушення правил використання земель є правопорушенням, передбаченим ст. 53.

Крім того цією главою передбачено наступні види правопорушень та відповідальність за їх вчинення:

самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53-1);

перекручення або приховування даних державного земельного кадастру (ст. 53-2);

зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу (ст. 53-2);

порушення строків повернення тимчасово зайнятих земель або не приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням (ст. 54);

самовільне відхилення від проектів землеустрою (ст. 55); знищення межових знаків (ст. 56).

За вчинення адміністративних правопорушень можуть застосовуватись такі адміністративні стягнення:

1) попередження;

2) штраф;

3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);

6) виправні роботи;

7) адміністративний арешт.

Найпоширенішим видом стягнень за адміністративні правопорушення в сфері сільського господарства є штраф.

Адміністративні стягнення накладаються різними органами. Стаття 213 КпАП зазначає, що справи про адміністративні правопорушення розглядаються:

1) адміністративними комісіями при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад;

2) виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад;

3) районними, районними у місті, міськими чи міськрайонними судами (суддями), а у випадках, передбачених вказаним Кодексом, місцевими адміністративними та господарськими судами, апеляційними судами, вищими спеціалізованими судами та Верховним Судом України;

4) органами внутрішніх справ, органами державних інспекцій та іншими органами (посадовими особами), уповноваженим на це вказаним кодексом.

8.5. Кримінальна відповідальність за порушення у сфері аграрних правовідносин

Кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення і має каральний характер та настає за вчинення злочину, яким визнається винне суспільне небезпечне діяння, заборонене Кримінальним кодексом України під загрозою покарання.

Особливістю кримінальної відповідальності, в тому числі кримінальної відповідальності за аграрні злочини, є те, що суспільна небезпечність діяння, його караність і кримінально-правові наслідки можуть бути визначені лише кримінальним законом.

Притягнути особу до кримінальної відповідальності можна лише за наявності вини в її діянні і настанні відповідних наслідків.

На відміну від Кодексу України про адміністративні правопорушення Кримінальний кодекс України не систематизує злочини, вчинені в аграрній сфері, в окремий розділ. Власне, останні розосереджені у різних розділах

кодексу, окремі з них можуть і не мати аграрного спрямування. Так, розділ VI Кримінального кодексу «Злочини проти власності» було доповнено ст. 197-1, яка передбачає відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

Кримінальній відповідальності за порушення аграрного законодавства притаманні такі ознаки: виключно особистий характер, особливий порядок притягнення особи до цього виду відповідальності, обмеженість підстав її виникнення.

Найбільше злочинів в сфері земельно-аграрних відносин передбачено у Розділі VIII «Злочини проти довкілля». Зокрема, кримінальна відповідальність настає за такі злочини, як:

- забруднення або псування земель (ст. 239),
- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247);
- безгосподарське використання земель (ст. 254).

Об'єктом злочину економічного характеру є земля як майновий об'єкт (загальні склади – умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194); необережне знищення або пошкодження майна (ст. 196) тощо.

До злочинів, що мають безпосереднє відношення до того, що вирощують аграрії на землі, належать:

- знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245),
- незаконна порубка лісу (ст. 246),
- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247).

Суб'єктами відповідальності за порушення аграрного законодавства є посадові особи органів державної влади та

місцевого самоврядування, особи, які здійснюють підприємницьку діяльність в сільському господарстві, займаються веденням особистого селянського господарства, посадові особи і працівники сільськогосподарських організацій.

Особливістю аграрного права є те, що перелік тих чи інших видів правопорушень міститься у різних нормативно-правових актах. Закон України «Про фермерське господарство» вказує на такі правопорушення, як порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції тощо.

Юридична відповідальність за аграрні правопорушення поділяється на ряд видів переважно за галузевою ознакою: адміністративно-правову, кримінально-правову, майнову, дисциплінарну.

Дисциплінарна відповідальність нерідко є більш ефективною, аніж адміністративна чи кримінальна. Проте, її потенціал в сільському господарстві повною мірою не використовується.

Майнова відповідальність за порушення аграрного, земельного тощо законодавства передбачена не лише нормами Цивільного кодексу України, а й нормами земельного та аграрного законодавства.

Адміністративна відповідальність є найбільш поширеним видом юридичної відповідальності за земельні правопорушення, яка застосовується за адміністративні правопорушення.

Особливістю кримінальної відповідальності, в тому числі кримінальної відповідальності за аграрні злочини, є те, що суспільна небезпечність діяння, його караність і

кримінально-правові наслідки можуть бути визначені лише кримінальним законом.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40 – 44. Ст.356.
4. Аграрне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
5. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
6. Аграрне право України: підручник / за ред. О. О. Погрібного. Істина, К., 2007. 448с.
7. Бахуринська М. М. Особливості аграрно-правової відповідальності як інституту аграрного права . *Бюлетень Міністерства юстиції України*.2014. № 4. С. 109 – 115.
8. Гавриш Н. С. Юридична відповідальність як спосіб правової охорони ґрунтів. *Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць*. Одеса. Астропринт. 2000. вип. 9. С. 249 – 252.
9. Домбровський С. Ф. Особливості дисциплінарної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств кооперативного типу та фермерських господарств. *Університетські наукові записки*. 2016. №3. С. 151 – 164.

10. Земко А. М. Щодо поняття «аграрно-правовий спір». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2012. Вип. 173(3). С. 48 – 58.
11. Ковальчук Т. Г. Правові аспекти юридичних засобів охорони земель. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юрид. науки.* 2004. вип. 61. С. 68 – 72.
12. Саркісова Т. Б. Юридична відповідальність за земельні правопорушення в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 3. С. 85 – 90.
13. Шведенко П. Ю. Відповідальність за порушення кредитних зобов'язань в аграрному секторі. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2014. Вип. 197(2). С. 108 – 112.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення поняття юридичної відповідальності.
2. Які повинні бути умови для настання дисциплінарної відповідальності.
3. Які заходи стягнення можуть застосовуватися до працівника за порушення трудової дисципліни.
4. Назвіть підстави застосування матеріальної відповідальності.
5. Які види матеріальної відповідальності застосовуються до працівників і керівника сільськогосподарського підприємства.

6. Яку матеріальну відповідальність несуть працівники сільськогосподарських підприємств.
7. Назвіть види адміністративної відповідальності за правопорушення у сільському господарстві.
8. Яким є загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду.
9. Яку майнову відповідальність несуть суб'єкти аграрних відносин.
10. Назвіть злочини, що можуть вчинятися у сільському господарстві.

РОЗДІЛ 9. СТРАХУВАННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

9.1. Поняття, ознаки, види та форми сільськогосподарського страхування

9.2. Обов'язкове сільськогосподарське страхування

9.3. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою

9.1. Поняття, ознаки, види та форми сільськогосподарського страхування

Одним з найдавніших видів суспільних відносин є страхові відносини, в тому числі і у сфері сільського господарства, які існували у формі натурального страхування, ще до виникнення товарно-грошових відносин. Так, страхування у натуральній формі передбачало створення запасів сільськогосподарської продукції (пшениця, просо, рис), які формувалися шляхом відповідних натуральних внесків, з метою надання допомоги населенню в несприятливі роки чи окремим постраждалим господарствам.

Формування аграрного страхового ринку незалежної України відбувалося в умовах відсутності страхового законодавства. А зародження відповідної правової системи страхування розпочалось з прийняття Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10 травня 1993 р. № 47 – 93, на зміну якому Верховна Рада України прийняла загальний Закон України «Про страхування» від 07 березня 1996 р. № 85/96 – ВР.

Зокрема, в ст. 1 Закону України «Про страхування» визначено поняття страхування, як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює страхові відносин в сфері сільського господарства є Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09 лютого 2012 р. № 4391-VI.

Сільськогосподарське страхування – це вид аграрно-правових відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальника, що пов'язані з страховими ризиками в сільському господарстві, при настанні страхових випадків, визначених у договорах страхування або чинному законодавстві, за рахунок грошових фондів страховика.

Основними ознаками, що характеризують сільськогосподарське страхування, як правову категорію є:

об'єкт – майнові інтереси страхувальника, що пов'язані з страховими ризиками в сільському господарстві і які не суперечать законодавству;

основні суб'єкти – страхувальник (зокрема, сільськогосподарські товаровиробники, власники сільськогосподарських тварин, іпотекодавці, іпотекодержателі тощо) і страховик (на проведення

окремих видів сільськогосподарського страхування, страховики повинні мати відповідні ліцензії);

мета – забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави, захист майнових інтересів сільськогосподарських виробників;

підстава виникнення обов'язку страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику – настання страхового випадку;

страхові випадки визначені у договорах страхування або чинному законодавстві;

договірний характер (правовою формою опосередкування страхових відносин у сільському господарстві є договір);

страхове відшкодування здійснюється за рахунок грошових фондів страховика.

Загальна класифікація (за інтересами страхувальників, на які спрямовано страховий захист) включає: особисте страхування; майнове страхування; страхування відповідальності.

Найпоширенішим, за цією класифікацією є сільськогосподарське майнове страхування – страхування урожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень, страхування сільськогосподарських тварин, страхування землі, страхування сільськогосподарських інвентарю, устаткування, обладнання тощо.

До страхування ж відповідальності в сільському господарстві належить страхування відповідальності сільськогосподарських товаровиробників на випадок відшкодування заподіяної шкоди особам, майну, навколишньому природному середовищу тощо.

За формою, сільськогосподарське страхування є добровільним та обов'язковим.

Видом добровільного страхування (спеціальним видом), що характерний лише для галузі сільського господарства є страхування сільськогосподарської продукції (п. 22 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про страхування»). Крім того, видами страхування, які визначені ч. 4 ст. 6 Закону України «Про страхування», що можуть мати місце як в галузі сільського господарства, так і в інших галузях економіки є страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна, страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту), страхування інвестицій, страхування фінансових ризиків і інші види добровільного страхування.

Серед видів обов'язкового страхування, що визначені ст. 7 Закону України «Про страхування» в галузі сільського господарства слід виділити:

страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України (п. 30).

страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам (п. 34).

страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування (п. 35).

страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів (п. 41).

Класифікацією, що найбільше відображає специфіку сільського господарства є загальна класифікація (за таким критерієм, як основні галузі сільського господарства) та спеціальна класифікація (за таким критерієм, як об'єкт страхування).

Так, за основними галузями сільського господарства, виділяють сільськогосподарське страхування: в галузі рослинництва; в галузі тваринництва.

З а о б ' є к т о м с т р а х у в а н н я , в и д а м и с і л ь с ь к о г о с п о д а р с ь к о г о с т р а х у в а н н я є :

- страхування посівів сільськогосподарських культур;
- страхування урожаю сільськогосподарських культур;
- страхування урожаю багаторічних насаджень;
- страхування багаторічних насаджень;
- страхування сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів;
- страхування тваринницької продукції;
- страхування землі;
- страхування сільськогосподарських будівель;
- страхування сільськогосподарських техніки, обладнання, устаткування тощо.

Окрім класифікацій сільськогосподарського страхування за критеріями галуззі, форми, об'єктів, слід виокремити – страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

9.2. Обов'язкове сільськогосподарське страхування

Серед видів обов'язкового страхування в галузі сільського господарства можна виділити:

обов'язкове страхування відповідальності в сфері сільського господарства – страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам (п. 34 ст. 7 Закону України «Про страхування»); страхування цивільної відповідальності за шкоду, яку може бути заподіяно під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів (п. 41 ст. 7 Закону України «Про страхування»);

обов'язкове сільськогосподарське страхування майна – страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків (п. 30 ст. 7 Закону України «Про страхування»); страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування (п. 35 ст. 7 Закону України «Про страхування»).

При цьому, правові приписи що регламентують здійснення обов'язкового сільськогосподарського страхування, деталізуються у Постановах Кабінету Міністрів України, якими затверджено відповідні порядки і правила проведення обов'язкового страхування.

Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590, затверджено Порядок і правила проведення обов'язкового страхування тварин на випадок

загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків.

Цією ж Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 визначено перелік тварин, які підлягають обов'язковому страхуванню на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, а саме – племінні тварини, зоопаркові тварини, циркові тварини. Однак, включення до переліку тварин, що підлягають обов'язковому страхуванню на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590, зоопаркових та циркових тварин, не відповідає меті даного виду обов'язкового страхування. Адже таке обов'язкове страхування проводиться з метою забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, створення сприятливих умов для розвитку племінної справи в аграрному секторі економіки, захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників.

Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 2011 р. № 358, затверджено Порядок і правила обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування.

Іпотека є видом забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Нерухомим майном є земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на

земельній ділянці і невід’ємно пов’язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (особливості іпотеки такого виду нерухомого майна, як земельні ділянки, визначаються в ст. 15 Закону України «Про іпотеку»).

Земля відіграє особливу роль у сільському господарстві, оскільки залучена до виробництва і є основним та специфічним його засобом.

Українській страховій практиці було відоме обов’язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень, врожаю зернових культур і цукрових буряків. При цьому, специфіка такого виду обов’язкового страхування визначалася не лише спеціальним об’єктом, але і спеціальним суб’єктом-страхувальником. Так, обов’язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень поширювалось лише на обмежене коло сільськогосподарських товаровиробників – державні сільськогосподарські підприємства, страхувальниками ж врожаю зернових культур і цукрових буряків були сільськогосподарські підприємства всіх форм власності. Сьогодні страхування врожаю сільськогосподарських культур, як і страхування сільськогосподарської продукції, в Україні є добровільним.

В умовах сьогодення, для галузі сільського господарства, відчутним є не завжди позитивний вплив, що обумовлений науково-технічним прогресом людства. Зокрема, впровадження новітніх технологій, використання нових матеріалів, добавок, організмів, відображається на якості та безпечності сільськогосподарської продукції, а в результаті і на здоров’ї та житті людей. Адже основним

завданням сільського господарства, як галузі економіки є забезпечення виробництва продукції в обсягах, що забезпечить продовольчу та економічну безпеку держави, задоволення продовольчих потреб населення у продуктах харчування. Коли ж виробництво/використання/вживання сільськогосподарської продукції спричиняє шкоду, постає питання про її відшкодування. Шкоду може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей і під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів, що є особливо характерним для сфери сільського господарства, адже систематично та інтенсивно використовуються пестициди і агрохімікати в процесі сільськогосподарської виробничої діяльності.

І саме страхування відповідальності є дієвим інструментом відшкодування шкоди у разі настання страхового випадку.

Тому актуальним є визначення порядку та умов здійснення таких видів обов'язкового страхування, як страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам та страхування цивільної відповідальності за шкоду, яку може бути заподіяно під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів на рівні окремих підзаконних нормативно-правових актів. При цьому, слід врахувати спеціальні ознаки таких видів обов'язкового страхування відповідальності в сфері сільського господарства, як мета, суб'єкти, зокрема страховики і страхувальники, об'єкти, страхові випадки, страхові ризики тощо.

9.3. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції – надання сільськогосподарським товаровиробникам з державного бюджету в порядку, встановленому законом, грошових коштів у вигляді відшкодування частини вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає в наданні з державного бюджету сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді відшкодування до 60 відсотків вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договорами страхування в порядку, встановленому законом.

Перелік видів сільськогосподарської продукції та сільськогосподарських страхових ризиків, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою на відповідний бюджетний рік, визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику.

Суб'єктами відносин страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою є страхувальники, страховики, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, Національний банк України.

Страховиками у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою можуть бути

страховики, які отримали ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції і відповідають вимогам Закону України «Про страхування» та додатковим вимогам, встановленим нормативно-правовими актами Національного банку України.

Страхувальниками можуть бути сільськогосподарські товаровиробники.

Договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою – договір страхування сільськогосподарської продукції, що передбачає виплату страхового відшкодування сільськогосподарському товаровиробнику, визначеному таким договором, у разі настання страхового випадку.

Предметом договору страхування є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням сільськогосподарською продукцією, а саме: 1) посівами, врожаєм сільськогосподарських культур; 2) багаторічними насадженнями та їх врожаєм; 3) сільськогосподарськими тваринами; 4) доходом від реалізації власно вирощеної, відгодованої, виловленої, зібраної, виготовленої сільськогосподарської продукції.

Для забезпечення укладання договорів страхування розробляються стандартизовані страхові продукти та/або страхові продукти. Договір страхування укладається між страхувальником та страховиком відповідно до умов стандартизованого страхового продукту або страхового продукту.

Страховий платіж (страхова премія) сплачується страхувальником у встановлений договором страхування строк повністю або частково (якщо це передбачено договором страхування).

При укладенні договору страхування страховик має право обстежувати об'єкт страхування для визначення вартості (ціни) такого об'єкта і ступеня ризику. Страховик має право контролювати дотримання страхувальником агротехнічних правил та інших умов, встановлених договором страхування.

Стандартизований страховий продукт та страховий продукт повинні включати: 1) умови страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою; 2) істотні умови договорів страхування; 3) страхові тарифи для розрахунку розмірів страхового платежу (страхової премії); 4) форми документів або рекомендацій щодо укладення та виконання договорів страхування і врегулювання страхових випадків за ними.

Стандартизовані страхові продукти та страхові продукти повинні містити інформацію про: 1) умови та порядок укладання договору страхування; 2) вимоги до об'єктів страхування за окремими видами сільськогосподарської продукції; 3) процедуру огляду та прийняття об'єктів на страхування; 4) перелік та визначення сільськогосподарських страхових ризиків; 5) строк дії договору страхування; 6) строк дії страхового захисту; 7) порядок дій страховика та страхувальника до та після укладення договору страхування; 8) порядок визначення вартості об'єкта страхування, страхової суми та страхового платежу; 9) порядок та строки врегулювання збитків, умови здійснення страхового відшкодування.

Додатково до умов, визначених Законом України «Про страхування», Цивільним кодексом України та стандартизованим страховим продуктом або страховим продуктом, у договорі страхування обов'язково

зазначаються: кадастровий номер і площа земельних ділянок, зайнятих застрахованими культурами, або координати глобальної системи позиціонування (GPS – супутникової системи навігації) – при страхуванні врожаю; вид, порода, вікова група, санітарно-ветеринарний стан, ідентифікаційний номер (якщо це передбачено законодавством) тварини – при страхуванні сільськогосподарських тварин; вид, класифікація, умови розведення та показники вилову водних біоресурсів – при страхуванні живих водних ресурсів; кількість бджолосімей у вуликах, їх продуктивність, умови їх розведення – при страхуванні у бджільництві; прогнозований обсяг продукції (врожайність) в натурі та ціни, що використовуються для розрахунку страхової вартості вирощеної продукції; розмір франшизи; основні агротехнічні і технологічні заходи, які страхувальник зобов’язується виконати.

Договір страхування може містити інші умови, що не суперечать законодавству та умовам стандартизованого страхового продукту або страхового продукту.

Договір страхування не може бути розірваний достроково, крім його розірвання за рішенням суду.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Порядок і правила проведення обов’язкового страхування тварин на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2003 р. № 590. [http:// zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/590-2003-п](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/590-2003-п).

2. Порядок і правила обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування: Постанова Кабінету Міністрів України від 6.04.2011 р. № 358. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2011-п>.
3. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06. 2004 р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004, № 49. Ст.527.
4. Про іпотеку : Закон України від 05 червня 2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. Ст. 313.
5. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9.02. 2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012, № 41. Ст.491.
6. Про страхування: Закон України від 7.03. 1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40 – 44. Ст. 356.
8. Марич Х. М. Сільськогосподарське страхування: поняття, ознаки, види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 865. С. 405 – 412.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке сільськогосподарське страхування?
2. Які ознаки сільськогосподарського страхування?
3. Які є види сільськогосподарського страхування?
4. Які є форми сільськогосподарського страхування?

5. Що відноситься до обов'язкового сільськогосподарського страхування майна?
6. Хто може бути страхувальниками у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
7. Хто може бути страховиками у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
8. Що таке договір страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
9. Що є предметом договору страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?
10. Хто визначає перелік видів сільськогосподарської продукції та сільськогосподарських страхових ризиків, щодо яких здійснюється страхування з державною підтримкою на відповідний бюджетний рік?

РОЗДІЛ 10. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

10.1. Роль та значення земель у процесі сільськогосподарського виробництва як основного засобу виробництва

10.2. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення

10.3. Правова охорона земель сільськогосподарського призначення

10.4. Особливості правового режиму агроландшафтів

10.1. Роль та значення земель у процесі сільськогосподарського виробництва як основного засобу виробництва

У складі земель України центральне місце займають землі сільськогосподарського призначення (ст.19 ЗК України), які займають найбільшу територію (71 %), 78 відсотків з яких є ріллею (Закон України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2021 року»).

Визначення поняття земель сільськогосподарського призначення закріплено у ч.1 ст.22 ЗК, згідно з якою землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури

оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Базовими ознаками законодавчого поняття земель сільськогосподарського призначення є «надання» або «призначення» земель для потреб сільського господарства. Отже, самостійність цієї категорії земель у складі земель України визначається юридичним фактом надання їх у використання у сільському господарстві або призначення для цих потреб. Таким чином, закріплюються дві альтернативні юридичні ознаки земель сільськогосподарського призначення. Норма ст. 22 ЗК України не віддає переваги жодному із названих принципів. Це свідчить про те, що для визначення належності земель до категорії земель сільськогосподарського призначення достатньо наявності однієї із ознак: враховується або факт надання земель для потреб сільського господарства, або призначення земель для цих цілей.

До земель, призначених для цих цілей, відносяться землі запасу як складова частина земель сільськогосподарського призначення (п.2 ст.19 ЗК).

Законодавче визначення викликає істотні зауваження стосовно використання термінів «надані» та «призначені».

По-перше, період адміністративного «надання» земель, враховуючи перехід до ринкової економіки, за суттю, в основному завершується, а тому надалі ці землі будуть не «надаватися», а «одержуватись» за допомогою таких правочинів, як купівля-продаж, дарування, міна, успадкування, застава.

По-друге, ці землі не можуть бути ніким (у тому числі державними органами будь-якого рівня) суб'єктивно

«призначені» бути сільськогосподарськими: вони об'єктивно, від природи є такими.

По-третє, і це є головне, терміни «надаватися» та «призначатися» за їхньою адміністративно-правовою суттю самі по собі не впливають із природних властивостей земель сільськогосподарського призначення, не є об'єктивною характеристикою цих земель, а тому вони не відображають їхньої головної природної сутності — бути основним засобом виробництва продукції сільського господарства.

Сутність цих земель об'єктивно зумовлена їх природною здатністю родючості та необхідністю забезпечувати суспільство екологічно чистою продукцією сільського господарства. Тому слід погодитись з М.В. Шульгою у тому, що «при визначенні поняття земель сільськогосподарського призначення законодавець повинен акцентувати увагу, в першу чергу, на природних властивостях і якості земель як елемента екосистеми».

Ключовою ознакою земель як об'єкту еколого-аграрно-правового регулювання є те, що вона виступає особливим незамінним засобом виробництва. Особливістю «участі» земель у сільському господарстві є те, що вони функціонують саме як об'єкт навколишнього природного середовища, який, незважаючи на участь у виробництві, не втрачає свого зв'язку з цим середовищем, перебуває у тісному екологічному взаємозв'язку.

Фізична структура цієї категорії земель включає всі види земельних угідь на землях сільськогосподарського призначення (ч.2 ст.22):

- 1) земельні площі, які відповідно до природних властивостей, розташування і господарських потреб,

використовуються для посівів сільськогосподарських культур і є засобом виробництва у рослинництві – сільськогосподарські угіддя. Залежно від конкретного цільового призначення і характеру використання виділяють такі їх види: рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, перелogi.

Рілля, або орні землі, є найціннішою складовою земель сільськогосподарського призначення. Під орними (сільськогосподарськими) угіддями – ріллею слід розуміти землі, які за їхніми природними властивостями можуть використовуватись для виробничих сільськогосподарських потреб. Таких властивостей їм надає їхня якісна характеристика, що зумовлюється функціональною дією гумусу – органічної складової ґрунтів. Саме сільськогосподарські угіддя характеризуються наявністю ґрунтового покриву, якому притаманна унікальна природна властивість родючості, що й забезпечує їм значення основного засобу виробництва зернової продукції, вирощування технічних та інших сільськогосподарських культур.

Важливе значення має юридичне визначення поняття «ґрунти». Згідно ст.1 Закону України «Про охорону земель» «ґрунти – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості».

Зважаючи на унікальність та важливість ґрунтів, ЗК України вперше визнав їх «об'єктом особливої охорони» (ст.168).

У юридичній літературі питання про розмежування понять «землі» і «грунти» розглядалося неодноразово. Так, Ю.Г. Жаріков вперше обґрунтував необхідність виділення ґрунтів у самостійний об'єкт правової охорони.

В юридичній науці поняття «грунти» визначається як самостійний об'єкт навколишнього природного середовища, що представляє собою поверхневий шар земної кори, в якому зосереджено його біологічний потенціал (родючість), та пов'язаний із землями як їх просторовою межею.

2) Землі, які є територіальною базою, необхідною для організації сільськогосподарського виробництва і пов'язаних з ним видів діяльності – несільськогосподарські угіддя. Ці землі сільськогосподарського призначення виконують роль просторової бази, території, земельної площі, які використовуються для додаткових (поза рослинництвом та тваринництвом) сільськогосподарських та інших потреб. До них відносять господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою

ЗК закріплюючи, що землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися насамперед для сільськогосподарського використання (ст.23) не визначає придатність як принципову ознаку земель сільськогосподарського призначення.

П.Ф. Кулинич в цілому підтримуючи законодавче визначення поняття «земель сільськогосподарського призначення», засноване на юридичному критерії відмежування даної категорії земель, відзначає що воно не

повною мірою відповідає реальному стану та потребам використання земельних ресурсів України з огляду на необхідність врахування територіального критерію віднесення земель до складу земель сільськогосподарського призначення. На його думку, перебування земель сільськогосподарського призначення у складі земель населених пунктів вимагає поширення на них, по-перше, компетенції органів місцевого самоврядування у частині управління цими землями; по-друге, спеціалізація сільськогосподарських землекористувачів у межах населених пунктів має враховувати дію норм інституту добросусідства; по-третє, включення земель сільськогосподарського призначення до складу земель населених пунктів повинно супроводжуватися встановленням істотних екологічних та санітарних обмежень прав їх власників і користувачів щодо застосування технологій з обробітку таких земель.

На основі цього робиться висновок, що розташовані у межах населених пунктів сільськогосподарські угіддя використовуються для сільськогосподарських потреб з урахуванням положень генеральних планів населених пунктів та іншої містобудівної документації. Ця позиція видається спірною, зважаючи на конституційно встановлений пріоритет екологічних потреб над економічними та встановлений ст.23 ЗК принцип пріоритетності земель сільськогосподарського призначення (який конкретизований у ст.ст. 16, 130, 150, 156, 168, 207-209 ЗК). Разом з тим, територіальну ознаку слід визнати істотною при визначенні особливостей правового режиму земель сільськогосподарського призначення.

10.2. Особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення

Законодавче виділення земель сільськогосподарського призначення в окрему самостійну категорію земельного фонду зумовлюється насамперед тим, що ці землі використовують для чітко визначеної мети – ведення сільськогосподарського виробництва. Це при усіх відмінностях суб'єктів землекористання і характеру використання різних угідь створює низку правових наслідків, загальних для всіх суб'єктів, виділяє ряд особливостей у правовому режимі цих земель.

Спроби сформулювати поняття «правовий режим земель» робилися у різних галузях права. Одним із перших у юридичній літературі розглянув це питання І.І. Євтіхійєв, який звернув увагу на той момент, що при загальній правовій підставі – державній власності на землю існують різні і такі, що не співпадають за обсягом, режими для окремих категорій земель.

Розвинуто це поняття у пізніших юридичних дослідженнях, зокрема, Г.О. Аксеньонка, М.І. Краснова, М.О. Сиродоєва, О.М. Турубінера.

Спільним для них є те, що всі вони вважають, що основною ознакою, яка вказує на відмінність у правовому режимі земель, є їх цільове призначення. О.М. Турубінер, М.Д. Казанцев, правильно розширили зміст поняття, вважаючи, що відмінності у правовому режимі земель визначаються, не лише цільовим призначенням земельної ділянки, а також і «належністю землі тим чи іншим суб'єктам права землекористування та характером дійсного використання земельної ділянки».

Погоджуючись з В.І. Федоровичем, для поняття змісту правового режиму важливий не особливий порядок правового регулювання, а його наслідок. Тому, якщо йдеться про земельний правовий режим, то це – наслідок правового регулювання суспільних земельних відносин на основі врахування природних і соціальних особливостей земель, що забезпечує інтереси суб'єктів цих відносин та спеціальний порядок використання цих земель. Це сукупність правових норм, які встановили певний порядок землевикористання різних видів.

Аналіз різних наукових позицій та чинного законодавства України вказує, що особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення потрібно розглядати з урахуванням цільового призначення земель, належності їх певним суб'єктам і правомочностей цих суб'єктів.

Оскільки для земель сільськогосподарського призначення важливе значення мають їх природні характеристики, то в основі правового режиму земель сільськогосподарського призначення лежить принцип поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва, визначений ст.3 ЗК України. Цей принцип вказує на те, що у характеристиці земель як об'єкта, врегульованих земельним правом відносин, особливе значення мають два положення: по-перше, це те, що земля повинна розглядатися у триєдності – як об'єкт природи, господарювання (користування) і власності», – і, по-друге, земля є «основним національним багатством». Таким чином, при визначенні правового режиму земель слід керуватися законодавством, що враховує особливості

земель як важливої складової навколишнього природного середовища, тобто екологічної складової; законодавством, що регулює діяльність на земельній ділянці, використовуючи її як природний ресурс та територіальну базу; й законодавством, що визначає правовий режим земельної ділянки як основного засобу виробництва.

Першою умовою для визначення правового режиму земель, слід визначити коло суб'єктів земельних відносин, їх правовий статус.

Згідно зі ст.14 Конституції України право власності на землю «набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону», тобто підстави і порядок набуття права власності на землю визначаються лише законом. Чинне земельне законодавство України містить обмеження щодо суб'єктів, які можуть набувати у власність чи користуватися земельні ділянки сільськогосподарського призначення з чітким визначенням конкретного цільового призначення (ч. 3 ст.22 ЗК України). Ці суб'єкти характеризуються наступними особливостями: на першому місці сучасне земельне законодавство виділяє громадян, які поступово, за умов ринкової економіки, повинні стати головними суб'єктами цього виду землевикористання; усіх цих суб'єктів об'єднує те, що вони займаються сільськогосподарським землевикористанням.

Істотним є й визначення у ст.130 ЗК кола осіб, які можуть бути покупцями земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Це – громадяни України, які мають сільськогосподарську освіту або досвід роботи у сільському господарстві чи займаються веденням

товарного сільськогосподарського виробництва; юридичні особи України, установами документами яких передбачено ведення сільськогосподарського виробництва.

Важливим є і законодавчо встановлений пріоритет при купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення громадянами України, які постійно проживають на території відповідної місцевої ради, де здійснюється продаж земельної ділянки, а також відповідними органами місцевого самоврядування (ч.2 ст. 130 ЗК).

Підкреслюючи особливу національну цінність земель сільськогосподарського призначення у ч.5 ст.22 ЗК закріплено положення, згідно якого землі сільськогосподарського призначення не можуть передаватися у власність іноземцям, особам без громадянства, іноземним юридичним особам, іноземним державам. Це положення підкріплюється нормами п.4 ст. 81, п.4 ст.82 ЗК, які встановлюють, що землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину цими особами, протягом року підлягають відчуженню (ст.ст.140, 143,145 ЗК серед підстав примусового припинення права власності на земельну ділянку виділяють невідчуження земельної ділянки іноземними особами та особами без громадянства у встановлений строк).

Правовий режим усіх земель має низку спільних рис, які виявляються у загальних правах і обов'язках усіх суб'єктів, які використовують землі. Ці права та обов'язки передбачені ст.ст.90,95 ЗК України. Однак ряд правомочностей суб'єктів сільськогосподарського землевикористання все ж істотно відрізняється, що

спричинене специфічним характером земель сільськогосподарського призначення, зокрема, особливостями суб'єктного складу, набуттям права власності на вироблену сільськогосподарську продукцію й доходи від її реалізації, власності на посіви та посадки сільськогосподарських культур і насаджень, правом на одержання від нового власника землі, землекористувача або місцевої Ради компенсації за підвищення родючості ґрунтів у разі вилучення або добровільної відмови від земельної ділянки та ін. Ці права не притаманні для суб'єктів прав на земельні ділянки інших категорій.

Окремої уваги заслуговує правовий режим об'єктів живої природи, розташованих на земельній ділянці сільськогосподарського призначення, які використовуються у процесі сільськогосподарського виробництва (багаторічні деревні, кущові та трав'яні насадження сільськогосподарських культур, а також посіви таких культур). Як правило, такі об'єкти не є самостійними, не мають ознак самостійної оборотоздатності. Ці об'єкти є практично невіддільними від земельної ділянки, не наділені правовою властивістю оборотоздатності.

Слушною є думка П.Ф. Кулинича, який вважає, що власника сільськогосподарської земельної ділянки, який заклав на ній насадження чи здійснив посіви сільськогосподарських чи інших культур, слід вважати таким, що поліпшив агровиробничі та екологічні показники сільськогосподарської ділянки і має виключне право на отримання вигод від такого поліпшення.

В основі правового режиму земель сільськогосподарського призначення лежить принцип забезпечення їх раціонального використання та охорони.

Поняттю раціонального використання земель сільськогосподарського призначення у літературі приділено багато уваги.

Воно було предметом досліджень Ф.Х. Адіханова, Г.О. Аксеньонка, М.М. Веденіна, О.О. Забелишенського, М.І. Краснова, Д. Суржана, Н.І. Титової, Т.Т. Тагірова, Н.М. Харькова, В.В. Янчука та інших.

Поширене у свій час розуміння раціонального використання земель як «...досягнення максимального економічного ефекту у використанні землі як основного засобу виробництва у сільському господарстві», в сучасних умовах доповнюється вказівкою на необхідність врахування екологічного аспекту. Так, правильно вказав на це, розкриваючи зміст раціонального використання земель, В.В. Петров, вважаючи, що «в умовах комплексного природокористування зміст поняття раціонального використання сільськогосподарських земель повинен бути екологізований» та ін.

Беручи до уваги те, що використання земель у сільському господарстві містить у собі можливість негативного впливу на землі і навколишнє природне середовище в цілому, слід погодитися із Н.І. Титовою, яка, розкриваючи зміст поняття раціонального використання земель, вказує при цьому на тісний взаємозв'язок земель і праці: «землі і праця у сільському господарстві виступають в органічній єдності, без якої неможливо отримати результати праці. Причому праця тут виступає не ізольовано, а реалізується завдяки корисним властивостям ґрунтів, їх родючості. Відповідно, у сільському господарстві праця – це вплив людини на землі і інші природні об'єкти.

Вимога раціонального використання земель сільськогосподарського призначення полягає у науково обґрунтованих особливостях сільськогосподарської праці, пов'язаної з використанням природної властивості родючості ґрунтів, при виключенні можливості отримання прибутку за рахунок використання земель способами і методами, що ведуть до погіршення її природних властивостей, забезпечення екологічно збалансованого землекористування. У процесі здійснення такого землекористування не повинна спричинятися шкода землям, іншим природним об'єктам, дотримуватися екологічні правила у сфері сільськогосподарського виробництва, повинен повністю виключатися негативний вплив як на земельну ділянку, так і на навколишнє природне середовище в цілому. Такий висновок, зокрема, випливає із змісту ст.91, 96 ЗК України, які визначають обов'язки власників земельних ділянок та землекористувачів, серед яких: забезпечувати використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням, додержувати вимог законодавства про охорону довкілля, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі.

За загальним правилом, площі земель сільськогосподарського призначення не повинні знищуватись і переводитись в інші категорії земель. Згідно з ч.3 ст.23 ЗК, для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського

виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості.

У разі вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ), лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом такі втрати підлягають відшкодуванню. Відшкодуванню підлягають також втрати, завдані обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, а також у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон.(ст.207 ЗК)

З урахуванням викладеного можна виділити наступні особливості правового режиму земель сільськогосподарського призначення:

- центральне місце цієї категорії земель у складі земель України в силу особливих природних ознак;
- пріоритетність сільськогосподарського землевикористання серед інших видів землевикористання;
- обов'язковість цільового використання;
- чітко визначене коло суб'єктів, яким можуть вони надаватися у користування чи у власність земельні ділянки сільськогосподарського призначення;

- чітка визначеність видів використання, для яких земельні ділянки можуть надаватися у користування чи у власність;

- встановлення обмежень та гарантій з метою збереження їх цільового використання, оскільки ці землі виступають не лише засобом виробництва, а й природним об'єктом;

- наявність внутрішнього поділу земель сільськогосподарського призначення, для кожного із підвидів яких притаманні певні особливості;

- відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, за подіяних вилученням сільськогосподарських угідь для використання у цілях, не пов'язаних із веденням сільського господарства;

- спеціальний характер правомочностей суб'єктів, що обумовлено особливостями цих земель.

Погоджуючись з В.В.Носіком, правовий режим використання земель має здійснюватися на основі застосування ландшафтного підходу шляхом планування території з урахуванням вимог чинного законодавства України.

10.3. Правова охорона земель сільськогосподарського призначення

Охорона земель – система правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання не обґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого

антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (ст.162 ЗК, ст.1 Закону України «Про охорону земель», ст.1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»).

Завданнями охорони земель є забезпечення збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Згідно статті 164 Земельного кодексу, зміст охорони земель включає:

а) обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування;

б) захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;

в) захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів;

г) збереження природних водно-болотних угідь;

ґ) попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів;

д) консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь.

Порядок охорони земель встановлюється законами «Про охорону земель», та «Про державний контроль за використанням та охороною земель».

Відповідно до статті 165 ЗКУ стандартизація і нормування в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів здійснюється з метою забезпечення екологічної і санітарно-гігієнічної безпеки громадян шляхом прийняття відповідних нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель тощо.

У галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються такі нормативи:

- а) оптимального співвідношення земельних угідь;
- б) якісного стану ґрунтів;
- в) гранично допустимого забруднення ґрунтів;
- г) показники деградації земель та ґрунтів.

Нормативні документи із стандартизації в галузі охорони земель та відтворення родючості ґрунтів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Рекультивация порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологороз-відувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивации.

Для рекультивации порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт,

шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Стаття 167 ЗК становлює, що господарська та інша діяльність, яка зумовлює забруднення земель і ґрунтів понад встановлені гранично допустимі концентрації небезпечних речовин, забороняється.

Нормативи гранично допустимих концентрацій небезпечних речовин у ґрунтах, а також перелік цих речовин затверджуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Забруднені небезпечними речовинами земельні ділянки використовуються з дотриманням встановлених обмежень, вимог щодо запобігання їх небезпечному впливу на здоров'я людини та довкілля.

Рівень забруднення ґрунтів враховується при наданні земельних ділянок у користування, вилученні з господарського обігу та зміні характеру і режиму використання.

Відповідно до статті 168 ЗКУ – ґрунти земельних ділянок є об'єктом особливої охорони.

Власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

При здійсненні діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі повинні здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивация), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про охорону земель» державний контроль за використанням та охороною земель здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, а за додержанням вимог законодавства про охорону земель – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища. Державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону земель здійснює центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Порядок здійснення державного контролю за використанням та охороною земель встановлюється законом.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, проводить моніторинг родючості ґрунтів та агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення.

Самоврядний контроль за використанням та охороною земель здійснюють сільські, селищні, міські, районні та обласні ради.

Громадський контроль за використанням та охороною земель здійснюють громадські інспектори, які призначаються відповідними органами місцевого самоврядування, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, і діють на підставі положення, затвердженого центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сферах земельних відносин, охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно до статті 22 Закону України «Про охорону земель, система заходів у галузі охорони земель включає: державну комплексну систему спостережень; розробку загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм використання та охорони земель, документації із землеустрою в галузі охорони земель; створення екологічної мережі; здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель; економічне стимулювання впровадження заходів щодо охорони та використання земель і підвищення родючості ґрунтів;

Державна комплексна система спостережень включає топографо-геодезичні, картографічні, ґрунтові,

агрохімічні, радіологічні та інші обстеження і розвідування стану земель і ґрунтів, їх моніторинг. На базі даних державної комплексної системи спостережень формуються національний, регіональний та місцевий банки даних про стан земель і ґрунтів.

10.4. Особливості правового режиму агроландшафтів

Господарська діяльність людини супроводжується інтенсивним перетворенням природи, що дуже часто призводить до її деградації, зокрема, знищується біорізноманіття, виснажуються природні ресурси, втрачається природна краса пейзажів. Нині природних ландшафтів, не порушених господарською діяльністю, майже не залишилося. У 60-80-х р. ХХ ст. відбулася їх значна трансформація за рахунок надмірної розораності схилів земель, освоєння значних площ лісів і чагарників у сільськогосподарські угіддя, промислового та меліоративного будівництва.

Ландшафт можна розглядати як комплексний природний ресурс, збереження якого є життєво необхідним для людства. Визначення ландшафту наведено в Європейській ландшафтній конвенції (ратифікованій Законом України від 7 вересня 2005 р.), як території, як її сприймають люди, характер якої, є результатом дії та взаємодії природних та/або людських чинників.

Погоджувись з С.В.Єлькіним, у доктрині земельного, екологічного права, у правозастосуванні ландшафт необхідно розглядати як одну з істотних юридичних ознак землі і земельної ділянки, яку необхідно враховувати при визначенні правового режиму земель різних категорій,

здійсненні громадянами і юридичними особами суб'єктивних прав на земельні ділянки, виконанні органами державної влади та місцевого самоврядування заходів охорони і використання землі.

Системний аналіз масиву земельних, аграрних, екологічних законодавчих та підзаконних нормативних актів, що стосуються ландшафтної складової регулювання земельних відносин, дає підстави для виділення наступних груп правових норм, об'єктом яких виступають: природний ландшафт, агроландшафт (сільськогосподарський ландшафт), ландшафт населених пунктів («міський ландшафт»), культурний ландшафт, інші види.

Згідно ст.1 Закону України «Про охорону земель», агроландшафт – це ландшафт, основу якого становлять сільськогосподарські угіддя та лісові насадження, зокрема лісосмуги та інші захисні насадження.

Проблема застосування ландшафтного підходу на землях сільськогосподарського призначення активно розглядається українськими вченими. П.Ф.Кулиничем ще в 1993 році було обґрунтовано постановку питання про доцільність виділення агроландшафтів (поряд з ґрунтами та їх родючістю) в окремий об'єкт правової охорони земель сільськогосподарського призначення. Заслугує на увагу запропоноване ним поняття «агроландшафту» «не лише як земельного ресурсу, а як території земель сільськогосподарського призначення з наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, яку становлять єдине ціле, знаходяться між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, а також нову екологічну і виробничу якість».

Сучасні правові механізми щодо використання земель, не враховують того, що такі землі, у свою чергу, є частиною певного природного або антропогенного ландшафту. Початковим положенням є те, що ландшафти, багатофункціональні та виконують не тільки соціальні й економічні функції. У свою чергу, ландшафт одночасно виступає як природний об'єкт, що є генетично однорідною ділянкою ландшафтної сфери з єдиним геологічним фундаментом, однотипним рельєфом, гідрокліматичним режимом, взаємозв'язком ґрунту та біоценозів; відкрита геосистема, що функціонує та розвивається під впливом процесів, обумовлених дією сонячної енергії, територіальна система, що створена взаємопов'язаними природними й антропогенними, техногенними елементами.

Особливості здійснення суб'єктивних прав на земельні ділянки з агроландшафтами детермінуються об'єктивними функціями земель сільськогосподарського призначення як основи агроландшафту та вимогами законодавства по обмеженню у використанні цих земель. Тому фізичні і юридичні особи можуть набувати права на такі ділянки з підстав, умов і в порядку, визначеними законом з урахуванням законодавчих та інших обмежень агроландшафту. Зміст та межі здійснення права на землі агроландшафту детерміновані вимогами правових норм щодо забезпечення еколого-економічного обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь, нормативами оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах та ґрунтово-кліматичних зонах України, щодо агрохімічної паспортизації земель.

Розглядаючи агроландшафт як складну природно-територіальну систему, структура якої значною мірою залежить від сільськогосподарського характеру її використання, право визначає міру належної та можливої поведінки суб'єктів щодо агроландшафтів і наслідки у разі відхилення від встановлених правил.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Правові проблеми забезпечення екологічної безпечності агроландшафтів України. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: навч.–практ. посіб. Андрейцев В. І. К.: Істина. 1999. С. 68–73.
2. Гололобова О. О. Агроекологічна та еколого-економічна оцінка використання земель сільськогосподарського призначення фермерського господарства. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. 2012. № 3–4. С. 102-112.
3. Давиденко В. М. Інституційно-правове забезпечення сільськогосподарського землевикористання інтегрованих агроформувань *Молодий вчений*. 2015. № 9(1). с. 73-76.
4. Давиденко В. М. Особливості сільськогосподарського землевикористання у країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2016. № 4. с. 99-105.
5. Жушман В. П. Захист прав громадян в умовах приватизації землі, що знаходиться в колективній власності *Проблеми законності*. 1998. № 36. С. 126–134.
6. Єрмілова Г. М. Використання земель сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва фізичними особами –

підприємцями. *Земельне право України*. 2006. № 3. С. 24–28.

7. Ковальчук Т. Г. Правові аспекти ґрунтозахисних гарантій охорони земель *Вісник Київського національного університету*

ім. Т. Шевченка: юрид. науки. 2004. вип. 58. С. 112–116.

8. Кулинич П. Ф. Поняття та юридичні ознаки земель сільськогосподарського призначення. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 204–209.

9. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. К.: Логос. 2011. 688 с.

10. Кулинич П. Ф. Принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель у земельному праві. *Право України*. 2004. № 8. С. 45–49.

11. Кулинич П. Ф. Сільськогосподарські угіддя як об'єкт земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 40. С. 174–180.

12. Луняченко А. В. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення, які належать громадянам на праві власності: автореф. дис. к.ю.н. 12.00.06.; Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького К. 2002. 19 с.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Визначте поняття та склад земель сільськогосподарського призначення.

2. У чому проявляється особливість правового режиму земель сільськогосподарського призначення.

3. Які особи можуть набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення.
4. Які особливості правового режиму агроландшафтів.
5. Що входить до правової охорони земель сільськогосподарського призначення.
6. В чому полягає раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.
7. Які ви знаєте загальні та спеціальні права, що мають власники земельних ділянок сільськогосподарського призначення.
8. Яка роль та значення земель у процесі сільськогосподарського виробництва як основного засобу виробництва?
9. Як співвідносяться в юридичній літературі поняття «землі» і «грунти»?
10. Проаналізуйте проблеми використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

РОЗДІЛ 11. ПРАВОВІ ФОРМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕВИКОРИСТАННЯ АГРАРНИМИ ТОВАРОВИРОБНИКАМИ УКРАЇНИ

11.1. Право власності на землі сільськогосподарського призначення

11.2. Похідні від права власності речові права на земельні ділянки сільськогосподарського призначення

11.3. Право постійного користування землями сільськогосподарського призначення

11.4. Право земельного сервітуту: поняття, порядок встановлення та припинення

11.5. Підстави та порядок припинення фермерського господарства

11.1. Право власності на землі сільськогосподарського призначення

У складі земель України центральне місце займають землі сільськогосподарського призначення (ст.19 ЗК України), які займають найбільшу територію (71 %), 78 відсотків з яких є ріллею (Закон України від 21 грудня 2010 р. «Про Основні засади (Стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»).

Визначення поняття земель сільськогосподарського призначення закріплено у ч.1 ст.22 ЗК, згідно з якою землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-

дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Базовими ознаками законодавчого поняття земель сільськогосподарського призначення є «надання» або «призначення» земель для потреб сільського господарства. Отже, самостійність цієї категорії земель у складі земель України визначається юридичним фактом надання їх у використання у сільському господарстві або призначення для цих потреб. Таким чином, закріплюються дві альтернативні юридичні ознаки земель сільськогосподарського призначення. Норма ст.22 ЗК України не віддає переваги жодному із названих принципів. Це свідчить про те, що для визначення належності земель до категорії земель сільськогосподарського призначення достатньо наявності однієї із ознак: враховується або факт надання земель для потреб сільського господарства, або призначення земель для цих цілей.

До земель, призначених для цих цілей, відносяться землі запасу як складова частина земель сільськогосподарського призначення (п.2 ст.19 Земельного кодексу України).

Законодавче визначення викликає істотні зауваження стосовно використання термінів «надані» та «призначені».

По-перше, період адміністративного «надання» земель, враховуючи перехід до ринкової економіки, за суттю, в основному завершується, а тому надалі ці землі будуть не «надаватися», а «одержуватись» за допомогою

таких правочинів, як купівля-продаж, дарування, міна, успадкування, застава.

По-друге, ці землі не можуть бути ніким (у тому числі державними органами будь-якого рівня) суб'єктивно «призначені» бути сільськогосподарськими: вони об'єктивно, від природи є такими.

По-третє, і це є головне, терміни «надаватися» та «призначатися» за їхньою адміністративно-правовою суттю самі по собі не впливають із природних властивостей земель сільськогосподарського призначення, не є об'єктивною характеристикою цих земель, а тому вони не відображають їхньої головної природної сутності – бути основним засобом виробництва продукції сільського господарства.

До земель сільськогосподарського призначення законодавець відносить:

а) сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);

б) несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Конституція України, закріпивши у ст.13 право власності Українського народу на землі в межах території України, у ст.14 встановила можливість її набуття у власність й іншими суб'єктами (громадянами, юридичними особами, державою, а у ст.142 – і територіальною

громадою) виключно відповідно до закону. Таким законом є Земельний кодекс України (далі – ЗК).

Відповідно до ст.80-84 ЗК, земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Усі суб'єкти права власності є рівними перед законом. Суб'єктами права власності на землю є:

а) громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;

б) територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності;

в) держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності.

Порядок та умови набуття, реалізації та захисту права власності на землі передбачено статтями 81-90, 116-121, 127-131, 152-157 ЗК України.

Законодавець у частині п'ятій статті 22 Земельного кодексу наголошує, що набуття у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення здійснюється з урахуванням вимог статті 130 вищевказаного Кодексу.

Виникненню прав на землю присвячений самостійний розділ IV «Набуття і реалізація права на землю» ЗК України, у якому визначені загальні підстави набуття права на земельні ділянки та придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод.

Підстави та порядок виникнення права власності на земельну ділянку обумовлені формою власності на землі.

Тому їх доцільно класифікувати на 2 основні групи – підстави і порядок виникнення права приватної власності на земельну ділянку і підстави і порядок виникнення права спільної власності на земельну ділянку.

Крім того, підстави та порядок виникнення права приватної власності на земельну ділянку можна поділити ще на 2 самостійних підгрупи – підстави і порядок виникнення права власності громадян на земельну ділянку та підстави і порядок виникнення права власності юридичних осіб на земельну ділянку.

Набуття прав на земельні ділянки має свої юридичні особливості, оскільки за чинним законодавством значною мірою пов'язується з розпорядчою діяльністю органів влади, що і відрізняє вказаний процес від купівлі-продажу та інших форм відчуження земельних ділянок із диспозитивністю суб'єктів зазначених правовідносин. Набуття прав на земельні ділянки обов'язково передбачає прийняття відповідного управлінського рішення, тобто специфічної форми дозволу уповноваженого органу держави, органів місцевого самоврядування, яке виступає як обов'язкова юридична підстава для подальшого укладення договору на відчуження земельної ділянки та юридичного оформлення на неї відповідних суб'єктивних прав.

У сучасному законодавстві адміністративно-правовий акт – рішення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та державних органів приватизації – також розглядається як підстава виникнення прав на земельну ділянку. На це прямо вказано у п.1 ст.116 ЗК України. Вказується на це і у ст.119 ЗК України, яка передбачає набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальною давністю) на підставі рішення органу державної влади або місцевого самоврядування. Особливістю набуття прав на земельні ділянки є і наявність чітко визначеної у законодавстві процедури, за якою у

суб'єктів виникають повноваження щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою.

Громадяни України набувають права власності на земельні ділянки на підставі (ст.81 ЗК України):

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами (ст. 127,131,134 ЗК України).

Договір купівлі-продажу земельної ділянки є одним із найпоширеніших підстав переходу права власності на земельну ділянку. За договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) зобов'язується передати іншій стороні (покупцю) земельну ділянку у власність, а покупець зобов'язується прийняти цю земельну ділянку і сплатити за неї визначену грошову суму (ціну).

Важливою ознакою, на яку звертає увагу законодавець є визначення кола суб'єктів, які можуть бути покупцями за договором купівлі-продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва (ст.130 ЗК).

б) безоплатної передачі із земель державної і комунальної власності (ст.25,29,30,118,119,121 ЗК України). Безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться у разі: приватизації земельних ділянок, які перебувають у користуванні громадян; одержання земельних ділянок внаслідок приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій; одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності у межах норм безоплатної приватизації, визначених ст. 121 ЗК України.

Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами визначений ст.118 ЗК України.

ЗК України передбачає приватизацію земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій (ст.25). Їх працівникам при приватизації державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій безоплатно передаються у власність земельні ділянки з визначенням кожного певної земельної частки (паю) у натурі (на місцевості). Це стосується також пенсіонерів (колишніх працівників цих підприємств, установ, організацій).

Згідно ст.119 ЗК України, громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Розмір цієї земельної ділянки встановлюється у межах норм, визначених ЗК України;

в) приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування.

г) прийняття спадщини (ст.126,131 ЗК України);

г) виділення в натурі (на місцевості) належної їм земельної частки (паю).

Як до так і після 01 липня 2021 року іноземці та особи без громадянства можуть набувати у власність землі сільськогосподарського призначення виключно шляхом прийняття спадщини.

Громадяни України мають право отримати у приватну власність сільськогосподарські землі, керуючись нормами статті 121 Земельного кодексу,

із земель державної або комунальної власності в таких розмірах:

а) для ведення фермерського господарства - в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;

б) для ведення особистого селянського господарства - не більше 2,0 гектара;

в) для ведення садівництва - не більше 0,12 гектара.

Наголошуємо, що землі сільськогосподарського призначення, прийняті у спадщину іноземцями, а також особами без громадянства, протягом року підлягають відчуженню.

Підстави набуття права власності на земельні ділянки юридичними особами дещо відрізняються від підстав набуття права власності громадянами і визначаються у ст. 82 ЗК України. Таким підставами виступають:

а) придбання за договором купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами (ст.ст.127, 131, 134 ЗК);

б) внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду.

Але як слідує з цього пункту дана заборона поширюється тільки на господарські товариства. Зазначене обмеження є недостатньо обґрунтованим, оскільки у будь-якому випадку земельна частка (пай), яка не виділена в натурі, знаходиться у складі земель сільськогосподарського підприємства (яке може бути і у формі господарського товариства). Окрім того, порівняльний аналіз положень земельного і господарського законодавства вказує на відсутність істотних відмінностей між правом користування громадянами земельною часткою на свій розсуд і користуванням цим правом у складі господарського товариства чи іншої юридичної особи;

в) прийняття спадщини (ст. 126, 131 ЗК);

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Юридичні особи, на відміну від громадян, не наділені правом безоплатної приватизації земельних ділянок.

Особливістю набуття земельних ділянок юридичними особами є те, що земельні ділянки у власність їм надаються тільки для здійснення підприємницької діяльності.

Класифікація видів цільового призначення земель, затверджена Наказом Державного комітету України із земельних ресурсів 23.07.2010 року за № 548.

Територіальні громади набувають землю у комунальну власність у разі:

а) передачі їм земель державної власності;

б) відчуження земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;

в) прийняття спадщини або переходу в їхню власність земельних ділянок, визнаних судом відумерлою спадщиною;

г) придбання за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

г) виникнення інших підстав, передбачених законом.

Держава набуває права власності на землю у разі:

а) відчуження земельних ділянок у власників з мотивів суспільної необхідності та для суспільних потреб;

б) придбання за договорами купівлі-продажу, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами;

в) прийняття спадщини;

г) передачі у власність державі земельних ділянок комунальної власності територіальними громадами;

г) конфіскації земельної ділянки.

Іноземні держави можуть набувати у власність земельні ділянки виключно для розміщення будівель і споруд дипломатичних представництв та інших, прирівняних до них, організацій відповідно до міжнародних договорів.

Особливості набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення на підставі цивільно-правових угод визначені частиною третьою статті 131 ЗКУ, відповідно до якої:

Земельні ділянки сільськогосподарського призначення приватної власності можуть бути відчужені лише за такими договорами:

1. купівлі-продажу,

2. дарування, довічного утримання, спадкового договору лише на користь іншого з подружжя, родичів (дітей, батьків, рідних (повнорідних і неповнорідних) братів і сестер, двоюрідних братів і сестер, діда, баби, онуків, правнуків, рідних дядька та тітки, племінниці та племінника, пасинка, падчериці, вітчима, мачухи),

3. міни;

4. шляхом: внесення до статутного (складеного) капіталу чи звернення стягнення на них.

Вказані обмеження не поширюються на земельні ділянки несільськогосподарських угідь (крім земельних ділянок під польовими дорогами, запроектованими для доступу до земельних ділянок) та земельні ділянки для садівництва.

До земельних ділянок несільськогосподарських угідь належать: господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо.

Право власності, користування земельною ділянкою виникає з моменту державної реєстрації та оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

З 01 липня 2021 року набули чинності зміни до статті 55 Закону України «Про нотаріат» в частині посвідченні угоди про відчуження земельної ділянки сільськогосподарського призначення, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського

призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX та Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 р. № 1423-IX. Так, при посвідченні угоди про відчуження земельної ділянки сільськогосподарського призначення перевіряється дотримання встановлених Земельним кодексом України вимог до набувачів права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, у тому числі обмежень щодо загальної площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які вправі набувати у власність одна особа. Така перевірка здійснюється з використанням відомостей Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру та Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань. Якщо за результатами перевірки виявлено невідповідність таким вимогам, нотаріус відмовляє у посвідченні угоди.

Також нотаріусами, при посвідченні угоди про відчуження земельної ділянки, щодо якої встановлено переважне право купівлі, перевіряється дотримання передбачених законом вимог щодо реалізації такого переважного права.

11.2. Похідні від права власності речові права на земельні ділянки сільськогосподарського призначення

Речові права – це права, що забезпечують задоволення інтересів власника шляхом безпосереднього впливу на річ, яка перебуває у сфері його господарювання.

Крім права власності, до речових прав належать права, похідні і залежні від права власності, які виникають як за волею власника, так і відповідно до закону.

ЦК України до речових прав, окрім права власності, відносить і речові права на чуже майно (статті 395-417).

Згідно із ст.396 ЦК, особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі і від власника майна, відповідно до положень глави 29 ЦК України.

Земельний кодекс також приділяє увагу таким речовим правам на земельні ділянки як емфітевзис та суперфіцій.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) – це право строкового, відчужуваного і спадкового володіння земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб за винагороду (ст.102-1 ЗК).

Згідно зі статтею 407 ЦК, право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і фізичною особою, юридичною особою (далі – землекористувач).

Об'єкт емфітевзису – земельна ділянка сільськогосподарського призначення. Відповідно, до відносин емфітевзису застосуються положення ст. 22 ЗК України, яка чітко визначає кому і для яких цілей можуть передаватися землі сільськогосподарського призначення у власність чи надаватися у користування, сумнівів не виникає. Тобто емфітевтом може бути особа, яка відповідає вимогам ст. 22 ЗК.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб виникає на підставі

договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою. Крім того, право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Земельна ділянка, що перебуває в оренді, не може бути передана її власником іншій особі на праві емфітевзису, суперфіцію.

Відповідно до ч.3 ст.102-1 ЗК та ч. 3 ст.407 ЦКУ право користування земельною ділянкою державної і комунальної власності для сільськогосподарських потреб не може бути відчужено його землекористувачем, внесено до статутного фонду, передано у заставу, або у разі, коли право емфітевзису, суперфіцію було набуто землекористувачем на земельних торгах.

Більше того, строк користування земельною ділянкою державної, комунальної та приватної власності для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), а також строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови (суперфіцій) не може перевищувати 50 років.

Відносини емфітевзису передбачають, що емфітевт зобов'язаний використовувати земельну ділянку згідно цільового призначення, встановленого у договорі.

Особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, має право володіти та користуватися земельною ділянкою в повному обсязі відповідно до договору.

Особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, може передавати її в оренду на строк, що не перевищує строк договору емфітевзису.

Договором емфітевзису може бути встановлено заборону про передачу емфітевтом такої земельної ділянки в оренду. Така заборона є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації у порядку, визначеному законом.

Укладення договорів про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог цього Кодексу.

За домовленістю сторін договори про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови можуть бути посвідчені нотаріально.

Власник земельної ділянки також може встановити вимогу нотаріального посвідчення договорів про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіцій) та скасувати таку вимогу. Встановлення (скасування) вимоги є одностороннім правочином, що підлягає нотаріальному посвідченню. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом.

Після укладення договору емфітевзису єдиною правомочністю власника земельної ділянки щодо її використання залишається контроль за використанням земельної ділянки землекористувачем за призначенням, встановленим у договорі.

Однак, це не означає, що сторони за таким договором мають право самостійно встановлювати її цільове призначення. Згідно положень земельного законодавства

право встановлення та зміни цільового призначення земельної ділянки є виключним правом відповідних органів влади чи місцевого самоврядування. Тому при встановленні емфітевзису сторони можуть конкретизувати у договорі цільове призначення земельної ділянки лише в межах встановленого органами влади її цільового призначення. Наприклад, якщо об'єктом емфітевзису є земельна ділянка сільськогосподарського призначення, надана для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, то сторони за договором емфітевзису можуть конкретизувати цільове призначення шляхом уточнення виду сільськогосподарського використання земельної ділянки, наприклад, встановивши, що вона має використовуватися лише для конкретного виду сільськогосподарської діяльності згідно Класифікації видів економічної діяльності ДК 009:2010 Національного класифікатора України, затв. наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 11 жовтня 2010 р. № 457.

Права та обов'язки власника земельної ділянки, наданої у користування для сільськогосподарських потреб встановлено у статті 409 Цивільного кодексу України, зокрема: власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача використання її за призначенням, встановленим у договорі, а також право на одержання плати за користування нею.

Однак, власник земельної ділянки зобов'язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав.

Землекористувач має право володіти та користуватися земельною ділянкою в повному обсязі відповідно до умов договору.

Також землекористувач має право передавати земельну ділянку в оренду.

Землекористувач зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, а також інші платежі, встановлені законом.

Дуже важливим є зобов'язання землекористувача щодо ефективного використання земельну ділянку відповідно до її цільового призначення. Також він зобов'язаний підвищувати родючість землі, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації.

Згідно зі статтею 411 Цивільного кодексу України, землекористувач має право на відчуження права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, якщо інше не встановлено законом.

У разі продажу права користування земельною ділянкою власник цієї земельної ділянки має переважне перед іншими особами право на його придбання, за ціною, що оголошена для продажу, та на інших рівних умовах.

Особа, яка здійснює відчуження права користування земельною ділянкою, зобов'язана письмово повідомити власника земельної ділянки про продаж права користування нею. Якщо протягом одного місяця власник не надішле письмової згоди на купівлю, право користування земельною ділянкою може бути продане іншій особі.

У випадку продажу права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі власник земельної ділянки має право на одержання

відсотків від ціни продажу (вартості права), встановлених договором про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб. Розмір та порядок сплати відсотків є істотною умовою договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

У разі відчуження права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі до неї переходять усі права та обов'язки землекористувача з дня державної реєстрації переходу права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) припиняється в разі: 1) поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача; 2) спливу строку, на який було надано право користування; 3) відчуження земельної ділянки приватної власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності; 4) прийняття уповноваженим органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування рішення про використання земельної ділянки державної чи комунальної власності для суспільних потреб; 5) невикористання земельної ділянки для забудови в разі користування чужою земельною ділянкою для забудови протягом трьох років; 6) припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства (щодо договорів емфітевзису, укладених у рамках такого партнерства); 7) за згодою сторін договору емфітевзису.

Відповідно до статті Стаття 126–1 Земельного кодексу України. договором про надання права

користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб може встановлюватися умова щодо поновлення такого договору.

Згідно із частиною першою статті 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» право емфітевзису підлягає обов'язковій державній реєстрації.

11.3. Право постійного користування землями сільськогосподарського призначення

Відповідно до земельного законодавства України землекористування може бути постійним або тимчасовим.

Постійним визнається землекористування без заздалегідь установленого строку. Відповідно до ч. 1 ст. 92 ЗК України право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння та користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

На відміну від права власності на землю, праву землекористування притаманні тільки правомочності володіння та користування земельною ділянкою. Їх нормативно-правовий зміст мало чим відрізняється від аналогічних правомочностей власника землі.

Зауважуємо, що правомочність розпорядження вказаними землями завжди залишається за їхніми власниками. Тобто правомочністю щодо права постійного землекористування володіє держава або відповідна територіальна громада.

Спільною рисою права власності на землю і права постійного землекористування є їх безстроковість. Не

встановлений заздалегідь строк права постійного землекористування, так само як і права власності, надає сталого характеру постійному землекористуванню та підвищує ступінь стабільності правомочностей землекористувача. У цьому полягає перевага права постійного землекористування перед іншими видами користування земельними ділянками.

Особливості цього виду землекористування полягають у його суб'єктному та об'єктному складі, а також стосуються характеру постійного землекористування.

Перш за все слід зазначити, що згідно з чинним ЗК України сфера поширення постійного землекористування суттєво обмежена.

Праву постійного користування земельною ділянкою притаманна певна специфіка його виникнення. По-перше, надання земельних ділянок у постійне користування пов'язане із організаційною формою суб'єкта. По-друге, це право може виникати в результаті відведення земельних ділянок.

Суб'єктами права постійного землекористування є лише юридичні особи, які у встановленому законом порядку набули цього права для досягнення відповідних цілей і мають у зв'язку з цим певні земельні права та обов'язки.

До складу виключного кола суб'єктів, які можуть набувати право постійного користування земельною ділянкою, закон відносить лише деякі види юридичних осіб. При цьому постійними землекористувачами можуть виступати не тільки державні та комунальні підприємства, а й установи та організації. Саме вони можуть набувати статусу постійних землекористувачів.

Відповідно до ст. 92 ЗК України права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають:

а) підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності;

б) громадські організації інвалідів України, їх підприємства (об'єднання), установи та організації;

в) релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності;

г) публічне акціонерне товариство залізничного транспорту загального користування, утворене відповідно до Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування»;

г) заклади освіти незалежно від форми власності;

д) співвласники багатоквартирного будинку для обслуговування такого будинку та забезпечення задоволення житлових, соціальних і побутових потреб власників (співвласників) та наймачів (орендарів) квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку;

е) оператор газотранспортної системи та оператор системи передачі;

є) господарські товариства в оборонно-промисловому комплексі, визначені частиною першою статті 1 Закону України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності».

Об'єктами права постійного землекористування можуть виступати лише земельні ділянки, які надаються з усіх категорій земель, що перебувають у державній чи комунальній власності. Значна частина цих земель відповідно до статей 83, 84 ЗК України не може передаватися у приватну власність, оскільки задовольняє важливі соціально-економічні, екологічні, наукові, оздоровчі та інші публічні інтереси. У зв'язку із цим через право постійного користування наведеними землями забезпечується пріоритет саме публічних потреб.

Право постійного землекористування характеризується безстроковістю. Відсутність заздалегідь встановленого строку права постійного землекористування, з одного боку, надає цьому виду землекористування сталого характеру, а з іншого – підвищує ступінь стабільності правомочностей постійного землекористувача.

Праву постійного землекористування притаманна певна специфіка його виникнення. Це право може виникати лише в результаті відведення земельних ділянок. Так, ст. 123 ЗК України передбачено, що надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування здійснюється на підставі рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за проектами відведення цих ділянок. Повноваження цих органів щодо надання земельних ділянок юридичним особам у постійне користування визначені ст. 122 ЗК України.

Виникнення права постійного землекористування характеризується публічно-правовими засадами. Договірні та інші приватно-правові засади набуття цього права є неприйнятними. Акт відведення земельної ділянки як багатостадійний і комплексний юридичний склад

(сукупність взаємопов'язаних юридичних фактів) покладений в основу виникнення права постійного землекористування. Право постійного користування земельною ділянкою виникає після одержання її користувачем документа, що посвідчує право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації.

Згідно зі статтею 126 Земельного кодексу України, право постійного користування земельною ділянкою оформлюється відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Законодавець наголошує, що право постійного користування земельними ділянками може вноситися державою до статутного капіталу публічного акціонерного товариства залізничного транспорту, утвореного відповідно до Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування», а також господарського товариства в оборонно-промисловому комплексі, визначеного частиною першою статті 1 Закону України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності».

11.4. Право земельного сервітуту: поняття, порядок встановлення та припинення

У чинному законодавстві України сервітутні відносини вперше були урегульовані Земельним (2001 р.) та Цивільним (2003 р.) кодексами.

Цивільний кодекс України передбачає два види сервітутів (прав користування чужим майном) – земельні та особисті.

У юридичній літературі під земельним сервітутом пропонується розуміти юридично визнану можливість землевласника чи землекористувача земельної ділянки, яка позбавлена певних благ чи вигод, з метою ефективного і раціонального використання належної цій особі земельної ділянки користуватися земельною ділянкою іншого землевласника чи землекористувача обмежено за способами та територіальним поширенням.

Згідно із ст. 98 ЗК України, право земельного сервітуту – це право власника або землекористувача земельної ділянки чи іншої заінтересованої особи на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Якщо ж все-таки є можливість повноцінно згідно із цільовим призначенням використовувати власну земельну ділянку, право земельного сервітуту не повинно виникати.

Строк дії земельного сервітуту, що встановлюється договором між особою, яка вимагає його встановлення, та землекористувачем, не може бути більшим за строк, на який така земельна ділянка передана у користування землекористувачу.

Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею.

Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений, однак це положення не застосовуються у

разі встановлення земельних сервітутів на земельній ділянці державної, комунальної власності, що сформована відповідно до частини третьої статті 100 Земельного Кодексу України, з метою встановлення земельного сервітуту.

Важливо, що сервітут встановлюється не стільки в інтересах особи, як в інтересах ефективного використання і в користь нерухомого майна, зокрема земельної ділянки, що знаходиться у власності або в користуванні. Тому сервітут є невідчужуваним, не може бути самостійним предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особам, які не є власниками відповідного нерухомого майна, використання якого сервітут забезпечує.

Земельний кодекс України у ст. 99 визначає, що власники або землекористувачі земельних ділянок чи інші заінтересовані особи можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів, залежно від їхнього змісту: а) право проходу і проїзду на велосипеді; б) право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху; в) право на розміщення тимчасових споруд (малих архітектурних форм); в-1) право на будівництво та розміщення об'єктів нафтогазовидобування; в-2) право на розміщення об'єктів трубопровідного транспорту; в-3) право на користування земельною ділянкою для потреб дослідно-промислової розробки родовищ бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення та/або видобування бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення, за умови що при цьому не порушуються права землевласника, передбачені статтею 98 Земельного Кодексу; в-4) право прокладання та експлуатації ліній

електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій; г) право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку; г¹) право розміщення (переміщення, пересування) об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем; г) право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку; д) право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми; е) право поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право прогону худоби до природної водойми; є) право прогону худоби по наявному шляху; ж) право встановлення будівельних риштувань та складування будівельних матеріалів з метою ремонту будівель та споруд; ж¹) право на будівництво та проходження інженерних, кабельних, трубопроводних мереж, необхідних для повноцінного функціонування індустріальних парків; з) інші земельні сервітути.

Наведений перелік видів права земельного сервітуту не є вичерпним. Власники та користувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення й інших земельних сервітутів. Цей перелік видів сервітутів свідчить також про «цільове призначення» земельних сервітутів та, водночас, про фактичні підстави для звернення з правом вимоги про встановлення сервітуту. Адже, наприклад, право проходу та проїзду на велосипеді через чужу земельну ділянку не дає правапроїзду на транспортному засобі по наявному шляху.

Українським класифікатором прав обмеженого користування чужою земельною ділянкою (сервітутів), затвердженого листом Державного комітету по земельних

ресурсах від 24 квітня 1998 р. № 14-1-7/1205, передбачено також такі найпоширеніші види земельних сервітутів, як прохід чи проїзд через земельну ділянку; використання земельної ділянки для прокладки і ремонту лінійних інженерних споруд; проведення дренажних робіт на земельній ділянці; прохід тварин через земельну ділянку; забір води і доступ до водних об'єктів; спорудження будівель і споруд на земельній ділянці з опорою на сусідню земельну ділянку; використання земельної ділянки для ремонту ліній електропередач; інші права, визначені судом або взаємною угодою.

За строком встановлення земельні сервітути можуть бути постійними й тимчасовими. До постійних належать земельні сервітути, при яких одна ділянка постійно обслуговує іншу, підвищуючи її здатність задовольняти певні потреби власника (користувача) ділянки. Наприклад, до постійних земельних сервітутів належить сервітут, на підставі якого здійснюється прокладення власником (користувачем) пануючої ділянки певного лінійного об'єкта через сусідню (обслуговуючу) земельну ділянку. Прикладом тимчасового земельного сервітуту може бути сервітут, який передбачає можливість розміщення на сусідній (обслуговуючій) ділянці власником (користувачем) пануючої ділянки будівельних риштувань і складування будівельних матеріалів з метою ремонту будинків і споруд тощо. Проте, вказівка та можливість строкового характеру земельного сервітуту є умовною. Адже, як правило, земельний сервітут встановлюється не на певний строк, а до усунення причин, які викликали необхідність його встановлення. Припинення ж підстав його встановлення є однією з підстав припинення дії земельного сервітуту.

Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду. Сервітут може належати власникові (володільцеві) сусідньої земельної ділянки, а також іншій конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Земельний сервітут може бути встановлений договором між особою, яка вимагає його встановлення, та власником (землекористувачем) земельної ділянки. За домовленістю сторін договір про встановлення земельного сервітуту може бути посвідчений нотаріально.

Власник земельної ділянки також може встановити вимогу нотаріального посвідчення договору про встановлення земельного сервітуту та скасувати таку вимогу. Встановлення (скасування) вимоги є одностороннім правочином, що підлягає нотаріальному посвідченню. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом.

Земельний сервітут підлягає державній реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на нерухоме майно, тобто, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Порядок встановлення земельних сервітутів на землях державної, комунальної власності передбачено у статті 124-1 Земельного кодексу України.

Особа, заінтересована у встановленні земельного сервітуту на землях державної, комунальної власності, звертається з клопотанням у разі, якщо:

а) земельна ділянка не передана у користування або у разі необхідності встановлення земельного сервітуту на

землях, не сформованих у земельні ділянки, - до органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, що здійснює розпорядження земельною ділянкою державної, комунальної власності;

б) земельна ділянка перебуває у користуванні – до органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, що здійснює розпорядження земельною ділянкою державної, комунальної власності, або до землекористувача.

У клопотанні має бути зазначена мета встановлення земельного сервітуту.

До клопотання додаються: а) копії документів, що підтверджують право власності заявника на будівлі, споруди, що розташовані на земельній ділянці (за наявності); б) письмове погодження землекористувача (у разі встановлення земельного сервітуту щодо сформованої земельної ділянки, яка перебуває у користуванні, за договором з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, що здійснює розпорядження земельною ділянкою державної, комунальної власності), справжність підпису на якому засвідчується нотаріально; в) проект договору про встановлення земельного сервітуту (у разі встановлення земельного сервітуту щодо сформованої земельної ділянки); г) графічні матеріали із зазначенням орієнтовного місця розташування та площі земельної ділянки, яку передбачається сформуванню з метою встановлення земельного сервітуту (у разі необхідності формування земельної ділянки державної, комунальної власності з метою встановлення земельного сервітуту); г) технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюється право

суборенди, сервітуту, що розробляється без одержання дозволу на її розроблення (у разі встановлення земельного сервітуту щодо сформованої земельної ділянки).

Укладення договору про встановлення земельного сервітуту з органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування здійснюється на підставі рішення цього органу. У разі відмови в укладенні договору про встановлення земельного сервітуту щодо сформованої земельної ділянки державної, комунальної власності такий договір визнається укладеним за рішенням суду.

У випадку необхідності формування земельної ділянки державної, комунальної власності з метою встановлення земельного сервітуту орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування протягом одного місяця з дня отримання клопотання приймає рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

У разі надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, який надав такий дозвіл, зобов'язаний протягом десяти робочих днів з дня прийняття рішення про надання дозволу відобразити на картографічній основі Державного земельного кадастру орієнтовне місце розташування земельної ділянки, зазначити дату та номер відповідного рішення, а також майбутнє цільове призначення земельної ділянки.

Зазначена інформація оприлюднюється на безоплатній основі на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

У рішенні органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки має зазначатися вичерпний перелік підстав для такої відмови з обов'язковим посиланням на закони та прийняті відповідно до них нормативно-правові акти, що регулюють відносини у відповідній сфері.

Повторне надання відмови з підстав, не зазначених у раніше наданій відмові, не допускається, крім не усунення чи усунення не в повному обсязі заявником причин, що стали підставою для попередньої відмови, а також випадків, коли підстава відмови виникла пізніше надання попередньої відмови.

У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки з метою встановлення земельного сервітуту для будівництва, розміщення та експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури або у разі розташування на земельній ділянці, яку передбачається сформувати, будівель, споруд, які перебувають у власності заявника, та необхідності встановлення земельного сервітуту для розміщення, доступу та експлуатації таких будівель, споруд, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування не надав дозволу на розроблення документації із землеустрою або мотивовану відмову у його наданні, особа, зацікавлена в одержанні у користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення документації із землеустрою без надання такого дозволу,

про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування.

До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Протягом шести місяців з дня прийняття рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки в межах орієнтовного місця розташування земельних ділянок, дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення якої наданий відповідним органом, забороняється: надання дозволів на розроблення документації із землеустрою, яка передбачає формування земельних ділянок; передача земельних ділянок державної, комунальної власності у власність, користування.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється суб'єктами господарювання, які є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, у строки, що обумовлюються угодою сторін, але не більше шести місяців.

У разі надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування, який надав такий дозвіл, зобов'язаний протягом десяти робочих днів з дня прийняття рішення про надання дозволу відобразити на картографічній основі Державного земельного кадастру орієнтовне місце розташування земельної ділянки, зазначити дату та номер відповідного рішення, а також майбутнє цільове призначення земельної ділянки.

Зазначена інформація оприлюднюється на безоплатній основі на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

У рішенні органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки має зазначатися вичерпний перелік підстав для такої відмови з обов'язковим посиланням на закони та прийняті відповідно до них нормативно-правові акти, що регулюють відносини у відповідній сфері.

Повторне надання відмови з підстав, не зазначених у раніше наданій відмові, не допускається, крім не усунення чи усунення не в повному обсязі заявником причин, що стали підставою для попередньої відмови, а також випадків, коли підстава відмови виникла пізніше надання попередньої відмови.

У разі якщо у місячний строк з дня реєстрації клопотання про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки з метою встановлення земельного сервітуту для будівництва, розміщення та експлуатації лінійних об'єктів енергетичної інфраструктури або у разі розташування на земельній ділянці, яку передбачається сформувавати, будівель, споруд, які перебувають у власності заявника, та необхідності встановлення земельного сервітуту для розміщення, доступу та експлуатації таких будівель, споруд, відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування не надав дозволу на розроблення документації із землеустрою або мотивовану відмову у його наданні, особа, зацікавлена в одержанні у

користування земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк з дня закінчення зазначеного строку має право замовити розроблення документації із землеустрою без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування.

До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки.

Протягом шести місяців з дня прийняття рішення про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки в межах орієнтовного місця розташування земельних ділянок, дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення якої наданий відповідним органом, забороняється:

надання дозволів на розроблення документації із землеустрою, яка передбачає формування земельних ділянок;

передача земельних ділянок державної, комунальної власності у власність, користування.

Проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки розробляється суб'єктами господарювання, які є виконавцями робіт із землеустрою згідно із законом, у строки, що обумовлюються угодою сторін, але не більше шести місяців.

Розроблений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки подається на затвердження органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування, що здійснює розпорядження земельною ділянкою, який протягом одного місяця з дня його отримання зобов'язаний затвердити проект та прийняти рішення про надання згоди

на встановлення земельного сервітуту або надати мотивовану відмову у його затвердженні. Рішення про надання згоди на встановлення земельного сервітуту є підставою для укладення договору про встановлення земельного сервітуту. У разі якщо розроблений проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки не був поданий на затвердження протягом шести місяців з дня надання дозволу на його розроблення, рішення про надання такого дозволу втрачають чинність. Зазначений строк може бути продовжений не більш як на шість місяців органом виконавчої влади, органом місцевого самоврядування, який надав дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки за клопотанням особи, заінтересованої у встановленні земельного сервітуту.

У разі відмови особи відповідно до пункту «а» частини першої статті 124-1 Земельного кодексу, у прийнятті рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та/або укладення договору про встановлення земельного сервітуту, такий земельний сервітут встановлюється за рішенням суду за позовом особи, заінтересованої у встановленні земельного сервітуту.

Дія земельного сервітуту зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої встановлений земельний сервітут, до іншої особи.

У разі переходу права власності на об'єкт нафтогазовидобування, об'єкт трубопровідного транспорту, об'єкт енергетики, передачі електричної енергії, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, право земельного сервітуту (права та обов'язки особи, на користь

якої встановлений земельний сервітут) переходить до нового власника такого об'єкта на тих самих умовах. У такому разі волевиявлення землевласника (землекористувача) та внесення змін до договору про встановлення земельного сервітуту не вимагаються. Документи, що підтверджують набуття права власності на об'єкт, для розміщення якого встановлений земельний сервітут, є підставою для державної реєстрації переходу права земельного сервітуту.

Земельний сервітут може переходити до інших осіб разом з об'єктом, для розміщення якого він встановлений, або у випадках, визначених пунктами "а", "б", "г", "д", "е" статті 99 Земельного Кодексу, – у разі переходу права власності, користування земельною ділянкою, для доступу, обслуговування та провадження іншої діяльності, щодо якої він був встановлений.

Земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам.

Власник, землекористувач земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право вимагати від осіб, в інтересах яких встановлено земельний сервітут, плату за його встановлення, якщо інше не передбачено законом.

Власник земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право на відшкодування збитків, завданих встановленням земельного сервітуту.

Стаття 102 ЗК України містить вичерпний перелік підстав припинення дії земельних сервітутів.

Дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадках:

а) поєднання в одній особі суб'єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого він встановлений, та власника земельної ділянки;

б) відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;

в) рішення суду про скасування земельного сервітуту;

г) закінчення терміну, на який було встановлено земельний сервітут;

г) невикористання земельного сервітуту протягом трьох років;

д) порушення власником сервітуту умов користування сервітутом.

На вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту може бути припинена в судовому порядку у випадках:

а) припинення підстав його встановлення;

б) коли встановлення земельного сервітуту унеможливує використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

Однак настання таких підстав здебільшого не тягне за собою автоматичного припинення дії сервітуту, а є лише підставою для скасування його державної реєстрації шляхом внесення відповідних даних до державного реєстру.

Відповідно до статті Стаття 126-1 Земельного кодексу України. договором про встановлення земельного сервітуту може встановлюватися умова щодо поновлення такого договору.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.
6. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
9. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
10. Про внесення змін до Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 843 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2016-п>.
11. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.
12. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України від

17 лютого 2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року за № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.

15. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.

16. О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк. Земельне право : підручник/ за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с.

17. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

18. Долинська М. С. Створення фермерських господарств в нотаріальному процесі України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 296 – 299.

19. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльності та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.
20. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392 – 397.
21. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір: збірник матеріалів VI Круглого столу*. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147.
22. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021 № 2 (30). С. 143-151.
23. Долинська М.С. Договір емфітевзису: історія, порядок укладення, нотаріальне посвідчення. *Митна справа: Науково-аналітичний журнал*. 2012. № 3(81), частина 2, книга 1. №. 251–256.
24. Долинська М. С. Деякі аспекти економіко-екологічного сільськогосподарського землевикористання фермерськими господарствами України. *Стратегія екологічної безпеки України : соціально-економічний та правовий вимір: збірник матеріалів III Круглого столу*. 11 травня 2018 р. Львів: Навчально-науковий Інститут права та психології

Національного університету «Львівська політехніка». С. 110-116.

25. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147

26. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. К. : Логос, 2011. 688 с.

27. Мірошниченко А., Ріпенко А. Zobов'язальні права користування земельною ділянкою. *Право України*. 2012. № 7. С.40-49.

28. Мірошниченко А.М., Попов Ю.Ю. Zobов'язальне право найму (оренди) та інше використання чужих земельних ділянок від імені володільця у zobов'язальних правовідносинах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 4. С. 78-89.

29. Мороз Г. В. Проблемні аспекти законодавчого регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 217-220.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Чим відрізняється землекористування у фермерських господарствах від землекористування у сільськогосподарських кооперативах?
2. Визначте склад земель сільськогосподарського призначення.
3. В чому проявляється особливість правового режиму земель сільськогосподарського призначення?
4. В чому полягає різниця права постійного користування землею від права власності на землю?
5. Які суб'єкти аграрного права можуть набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення на умовах постійного користування?
6. Чи можуть іноземні юридичні особи набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у власність?
7. Чи відрізняється використання землі за договором емфітевзису від постійного користування землею?
8. Назвіть умови та порядок зміни цільового призначення земель.
9. Охарактеризуйте емфітевзис, як речове право використання земель сільськогосподарського призначення.
10. Надайте правовий аналіз земельного сервітуту: поняття, порядок встановлення та припинення.

РОЗДІЛ 12. ОРЕНДА, ЯК ПРАВОВА ФОРМА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЄВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

12.1. Поняття та юридичні ознаки оренди земель сільськогосподарського призначення

12.2. Договір оренди земельної ділянки як підстава виникнення земельно-аграрних орендних відносин у сільському господарстві України

12.3. Порядок та умови укладення і припинення договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення аграрними товаровиробниками

12.4. Договір суборенди земельної ділянки сільськогосподарського призначення

12.1. Поняття та юридичні ознаки оренди земель сільськогосподарського призначення

Відносини, пов'язані з орендою землі, регулюються Земельним кодексом України, Цивільним кодексом України, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також договором оренди землі.

Відносини, пов'язані з орендою земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності, а також заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим, та їх структурних підрозділів, регулюються цим Законом з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про оренду державного та комунального майна».

Оренда земель в Україні на сьогодні певною мірою врегульована ст. 93 Земельного кодексу України, яка іменується «Право оренди земельної ділянки» і носить, в основному, бланкетний характер. Проте, основним нормативно-правовим актом, що регулює земельні орендні відносини є Закон України «Про оренду землі».

Стаття 1 Закону України «Про оренду землі» визначає оренду землі як «засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для проведення підприємницької та інших видів діяльності».

Земельні ділянки можуть передаватися в оренду громадянам та юридичним особам, іноземцям і особам без громадянства, міжнародним об'єднанням і організаціям, а також іноземним державам.

Із цієї дефініції можна виділити юридичні ознаки поняття «оренда земель»:

1) це – виключно договірна форма використання земель. Договірний характер відносин передбачає виключну добровільність укладення договору. Принципу добровільності слід дотримуватися на всіх стадіях: при визначенні форм і видів орендних відносин, при виборі засобів виробництва як об'єктів оренди, при виборі сторін, при визначенні виду господарської діяльності, при виборі договірного регулювання орендних відносин тощо;

2) оренда земель оформляється договором оренди земельної ділянки;

3) договір оренди земельної ділянки укладається між орендодавцем і орендарем, тобто Законом «Про оренду землі» чітко визначаються сторони орендних земельних відносин:

а) орендодавці (стаття 4). Частина перша статті 4 Закону «Про оренду землі» містить правило, згідно якого орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи. Це положення стосується земельних ділянок, що перебувають у приватній власності фізичних та юридичних осіб.

У частині другій статті 4 Закону визначено, що «орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради, в межах повноважень, визначених законом».

Законодавець закріпив також коло орендодавців земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад. До них належать районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим, які здійснюють свої правомочності орендодавців у межах повноважень, визначених законом.

Третьою частиною статті 4 Закону визначено, що орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування.

Орендодавцем земельної ділянки, що входить до складу спадщини, у разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття після спливу шести місяців з дня відкриття спадщини, є особа, яка управляє спадщиною.

Орендодавцем земельної ділянки, переданої у користування на праві емфітевзису, є особа, яка використовує земельну ділянку на такому праві

б) орендарі як суб'єкти землевикористання (стаття 5).

Орендарями земельних ділянок є юридичні або фізичні особи, яким на підставі договору оренди належить право володіння і користування земельною ділянкою.

Орендарями земельних ділянок можуть бути:

а) районні, обласні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України в межах повноважень, визначених законом;

б) сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом;

в) громадяни і юридичні особи, іноземці та особи без громадянства, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави.

4) зміст оренди земель – правомочності володіння і користування орендаря (без надання права розпоряджатися нею).

5) платність орендного землекористування та володіння, що забезпечується внесенням орендарем орендодавцеві орендної плати у визначених договором розмірах;

6) передача земельної ділянки обов'язково у строкове (тимчасове) користування. Строки дії оренди визначаються в договорі оренди земельної ділянки сторонами, однак не може перевищувати 50 років;

7) об'єктом оренди за договором виступає певна земельна ділянка, що перебуває у власності громадян, юридичних осіб, комунальній або державній власності та яка може використовуватися орендарем, перш за все для здійснення підприємницької діяльності, тобто такої, що

здійснюється за власною ініціативою, систематично і на власний ризик з метою одержання прибутку, а також і для іншої діяльності (наприклад, для ведення особистого селянського господарства).

Відповідно до частини третьої статті 93 Земельного кодексу, не підлягають передачі в оренду земельні ділянки, штучно створені у межах прибережної захисної смуги чи смуги відведення, на землях лісогосподарського призначення та природно-заповідного фонду, розташованих у прибережній захисній смузі водних об'єктів, крім випадків, передбачених законом.

При цьому, Закон «Про оренду землі» допускає можливість використання орендованих земель і поза підприємницьким напрямом, але варто наголосити на тому, що саме підприємницьке орендне землевикористання слід вважати пріоритетним, причому йдеться, звичайно, про аграрне підприємництво при орендному використанні земель сільськогосподарського призначення;

8) повна господарська самостійність орендаря, яка впливає із попередньої ознаки Кожний орендар самостійно розпоряджається отриманою продукцією. Орендарі самостійно визначають свій режим праці і відпочинку, порядок формування і розподілу госпрозрахункового доходу тощо.

Аналіз подальших статей Закону України «Про оренду землі», дає можливість додати до цих ознак ще й додаткові, зокрема:

а) це – окрема форма землевикористання;

б) орендар земель набуває право власності на одержану з орендованих земель сільськогосподарську продукцію і доходи;

г) орендне землевикористання, як правило, не повинно змінювати цільове призначення земельної ділянки;

г) зворотній характер земельних орендних відносин: після закінчення строку дії договору оренди земельна ділянка підлягає поверненню її власнику.

Вперше на законодавчому рівні певні особливості оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні виділені Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р., що стало безумовно його позитивною рисою.

Щоб визначити поняття оренди земель сільськогосподарського призначення, необхідно встановити її специфічні ознаки, які відрізняють її від оренди земель інших категорій. Основні ознаки, які визначають оренду земель сільськогосподарського призначення, впливають із природних особливостей сільського господарства.

Варто пригадати, що орендодавцями земельних ділянок сільськогосподарського призначення можуть бути чітко визначені суб'єкти, які отримали земельні ділянки для зайняття аграрним землевикористанням.

Враховуючи всі основні і додаткові юридичні ознаки поняття оренди земель сільськогосподарського призначення, можна його визначити наступним чином: оренда сільськогосподарських земель – це договірна форма використання земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка передбачає передачу її власником-орендодавцем (державою, територіальною громадою, громадянином чи юридичною особою) у тимчасове строкове володіння та користування іншій особі-орендареві за плату для здійснення огульно агропідприємницької

діяльності з привласненням останнім одержаної продукції та доходів.

Зауважуємо що у статті 8⁻² Закону України «Про оренду землі» врегульовано особливості набуття і реалізації права оренди на земельні ділянки, що розташовані у масиві земель сільськогосподарського призначення

Законодавцем у стаття 8⁻³ вищевказаного акту передбачено особливості передачі в оренду земельної ділянки особою, яка використовує її на праві емфітевзису

Особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, має право передати таку земельну ділянку в оренду. Така особа залишається відповідальною перед власником земельної ділянки за виконання своїх зобов'язань за договором емфітевзису.

Умови договору оренди земельної ділянки, що використовується на праві емфітевзису, мають обмежуватися умовами договору емфітевзису та не суперечити йому.

Строк оренди земельної ділянки, що використовується на праві емфітевзису, не може перевищувати строку користування такою земельною ділянкою на праві емфітевзису.

У разі припинення договору емфітевзису чинність договору оренди припиняється.

Орендар, який відповідно до закону може мати у власності орендовану земельну ділянку, має переважне право на придбання її у власність у разі продажу цієї земельної ділянки, за умови, що він сплачує ціну, за якою вона продається. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах реалізація переважного права купівлі

земельних ділянок на земельних торгах здійснюється на умовах та в порядку, визначеному статтями 135-139 Земельного кодексу України.

Орендодавець зобов'язаний повідомити в письмовій формі орендаря про намір продати земельну ділянку третій особі із зазначенням її ціни та інших умов, на яких вона продається. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах орендар повідомляється про намір продати земельну ділянку на умовах та в порядку, визначених статтею 135 Земельного кодексу України. У разі продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення (крім продажу її на земельних торгах) орендар повідомляється у порядку, визначеному статтею 130¹ Земельного кодексу України.

У разі відмови орендаря від свого переважного права на придбання орендованої земельної ділянки до нового власника такої земельної ділянки переходять права та обов'язки орендодавця за договором оренди цієї земельної ділянки.

Не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди на це орендаря.

Орендар може придбати земельну ділянку, що перебуває в оренді, за умови згоди орендодавця на продаж цієї земельної ділянки. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах згода на продаж земельної ділянки надається шляхом прийняття організатором земельних торгів рішення про їх проведення та укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки.

Реалізація переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України.

У разі передачі земельної ділянки в оренду особою, якій належить право емфітевзису, орендар не має переважного права на отримання такої земельної ділянки у власність.

Аналізуючи особливості законодавчого урегулювання оренди земель сільськогосподарського призначення приходимо до висновку, що Закон України «Про оренду землі» ґрунтовно вказує на значущість земель сільськогосподарського призначення в агровиробництві держави.

12.2. Договір оренди земельної ділянки як підстава виникнення земельно-аграрних орендних відносин у сільському господарстві України

Основним документом, який регулює відносини між орендодавцем земельної ділянки і орендарем, є договір оренди земельної ділянки.

Виявляючи волю вступити у правові відносини, сторони самостійно встановлюють умови, взаємовигідні для обох. За допомогою договорів можна врахувати певні специфічні особливості відносин, що є особливо актуальним стосовно використання та охорони земель сільськогосподарського призначення.

Поняття договору оренди земельної ділянки визначається у ст.13 Закону України «Про оренду землі» як «договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і

користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства».

Орендарі набувають права оренди земельної ділянки на підставах і в порядку, передбачених Земельним та Цивільним кодексами України, Законом України «Про оренду землі» та договором оренди землі.

Відповідно до частини першої статті 124 Земельного кодексу України, передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування згідно з їх повноваженнями, визначеними статтею 122 вищевказаного Кодексу.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється за результатами проведення земельних торгів, крім випадків, встановлених частинами другою, третьою статті 134 Земельного Кодексу.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, громадянам, юридичним особам, визначених частинами другою, третьою статті 134 Земельного Кодексу, здійснюється в порядку, встановленому статтею 123 Земельного Кодексу.

Передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем.

Відповідно до частина другої статті 6 Закону, у разі набуття права оренди земельної ділянки на конкурентних

засадах підставою для укладення договору оренди є результати земельних торгів.

Земельна ділянка, обтяжена заставою, може бути передана в оренду тільки в разі згоди заставодержателя.

Право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації відповідно до закону.

Відповідно до ст. 7 Закону, право на оренду земельної ділянки переходить після смерті фізичної особи-орендаря, якщо інше не передбачено договором оренди, до спадкоємців, а в разі їх відмови чи відсутності таких спадкоємців – до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем і виявили бажання стати орендарями в разі, якщо це не суперечить вимогам ЗКУ та Закону «Про оренду землі».

У разі засудження фізичної особи-орендаря до позбавлення волі або обмеження його дієздатності за рішенням суду право на оренду земельної ділянки переходить до одного з членів його сім'ї, який виявив бажання і може відповідно до закону стати орендарем, а в разі його відмови або відсутності таких – до осіб, які використовували цю земельну ділянку разом з орендарем, за їх згодою, якщо це не суперечить вимогам ЗКУ та Закону «Про оренду землі».

Орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення на період дії договору оренди можуть обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом укладання між ними договорів суборенди відповідних ділянок, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця.

Законодавець у статті 8⁻¹ Закону «Про оренду землі» врегулював порядок відчуження орендарем права на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності

Право на оренду земельної ділянки державної або комунальної власності не може бути відчужено її орендарем іншим особам, внесено до статутного капіталу, передано у заставу, крім передбачених частиною другою статті 8⁻¹ вищевказаного Закону випадків.

Орендар, що має намір відчужити право оренди земельної ділянки за згодою орендодавця, подає особисто або надсилає рекомендованим листом орендодавцеві відповідну заяву.

Орендодавець у місячний строк з дня отримання заяви письмово надає орендарю згоду на відчуження права оренди земельної ділянки або вмотивовану відмову в наданні такої згоди.

У разі якщо в установленій цією статтею строк орендодавець не надав згоди на відчуження права оренди земельної ділянки або вмотивованої відмови в її наданні, орендар може відчужувати право оренди земельної ділянки через десять робочих днів з дня закінчення цього строку.

Відчужене право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації у встановленому Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

У статті 8⁻² Закону України «Про оренду землі», передбачено особливості набуття і реалізації права оренди на земельні ділянки, розташовані у масиві земель сільськогосподарського призначення

Власники та орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, на період дії договору оренди можуть обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між ними договорів оренди, суборенди відповідних ділянок. Укладення договору суборенди у такому разі не потребує згоди орендодавця, при цьому орендар залишається відповідальним перед орендодавцем за виконання договору оренди. Припинення дії одного з договорів оренди, суборенди земельної ділянки, укладених у порядку обміну правами користування, припиняє дію іншого договору оренди, суборенди, укладеного взамін, про що обов'язково зазначається у таких договорах.

Орендарі земельних ділянок зобов'язані письмово повідомити орендодавця про обмін належними їм правами користування земельними ділянками протягом п'яти днів з дня державної реєстрації права суборенди.

Особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має право орендувати інші земельні ділянки сільськогосподарського призначення, розташовані у такому масиві, а у разі якщо інші земельні ділянки перебувають в оренді, – на одержання їх у суборенду, за умови передачі їх власнику (орендарю) у користування (оренда, суборенда) іншої земельної ділянки, розташованої у цьому ж масиві, на такий самий строк та на таких самих умовах, якщо внаслідок черезсмузжя невикористання таких земельних ділянок створює перешкоди у раціональному використанні

земельних ділянок, що перебувають у користуванні цієї особи.

За наявності пропозиції іншої особи щодо укладення договору оренди цієї ж земельної ділянки, особа (крім особи, яка має переважне право на поновлення договору оренди відповідно до статті 33 зазначеного Закону), якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має переважне право на укладення договору оренди на умовах, не гірших, ніж умови для зазначеної особи. За наявності пропозиції особи, яка має переважне право на поновлення договору оренди відповідно до статті 33 Закону «Про оренду землі», на укладення договору оренди цієї ж земельної ділянки переважне право, встановлене цією частиною, не застосовується.

Право оренди земельних ділянок, що набувається особою, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, з передачею взамін права користування іншою земельною ділянкою набувається і реалізується з такими особливостями:

строк оренди не повинен перевищувати строку користування земельною ділянкою за договором, що укладається взамін;

розмір орендної плати має відповідати орендній платі за договором, що укладається взамін;

орендар не має переважного права на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу;

орендар не має права на компенсацію іншою стороною договору витрат на поліпшення орендованої

земельної ділянки, на поновлення договору оренди на новий строк у разі заперечень іншої сторони договору;

у разі якщо до земельної ділянки, право на яку передається взамін, відсутній доступ з краю масиву, особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, зобов'язана забезпечити землекористувачу право проходу, проїзду до такої земельної ділянки на умовах безоплатного земельного сервітуту;

у разі якщо в оренду особі, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, передається декілька земельних ділянок, що належать одній особі, земельні ділянки, право користування якими передається взамін, повинні бути пов'язані спільними межами.

Встановлення у договорі оренди земельної ділянки, право на яку передається взамін, інших умов, ніж передбачені частиною п'ятою, допускається лише за погодженням іншої сторони договору.

Власник або користувач земельної ділянки, земельна ділянка якого передається в оренду особі, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має право на відшкодування майнової шкоди, завданої йому в результаті такої передачі, у повному обсязі.

Розмір майнової шкоди визначається шляхом проведення оцінки відповідно до законодавства про оцінку земель та законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Суб'єкт оціночної діяльності визначається ініціатором обміну правами користування. Вартість послуг

суб'єкта оціночної діяльності сплачується ініціатором обміну правами користування земельними ділянками. У разі якщо власник, користувач земельної ділянки не погоджується з оцінкою розміру майнової шкоди, проведеною суб'єктом оціночної діяльності, визначеним ініціатором обміну правами користування, він може залучити іншого суб'єкта оціночної діяльності для проведення нової оцінки чи для рецензування звіту з попередньої експертної грошової оцінки земельних ділянок. У цьому разі витрати на виконання таких послуг несе їх замовник.

Для укладення договору оренди в порядку обміну правами користування земельними ділянками особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, письмово звертається до другої сторони з пропозицією укласти договір оренди .

У зверненні зазначаються:

земельні ділянки, правами користування якими пропонується обмінятися, із зазначенням кадастрових номерів (за наявності), площі, угідь земельних ділянок, їх нормативної грошової оцінки;

розмір майнової шкоди, завданої власникам, користувачам земельних ділянок внаслідок обміну правами користування.

До звернення додаються:

підписані особою, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, проект договору оренди, а також проект договору оренди земельної ділянки, право користування якою пропонується передати взамін;

засвідчена орендарем копія договору оренди земельної ділянки, орендарем якої виступає особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, право користування якою пропонується передати взамін.

Друга сторона протягом одного місяця з дня одержання пропозиції зобов'язана розглянути звернення, підписати договір або надати письмову мотивовану відмову в його укладенні.

У разі недосягнення згоди щодо укладення договору оренди такий договір визнається укладеним за рішенням суду, крім випадків, коли земельна ділянка:

за угіддями належить до багаторічних насаджень і на ній закладено багаторічні насадження;

на земельній ділянці розташоване нерухоме майно;

належить до земель сільськогосподарського призначення несільськогосподарських угідь (крім польових доріг, розташованих всередині масиву земель сільськогосподарського призначення);

поєднана спільними межами із масивом земель сільськогосподарського призначення і її місце розташування не створює черезсмужжя для особи, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення;

розташована в іншому масиві земель сільськогосподарського призначення, ніж та, що передається в користування взамін;

не належать до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства або фермерського господарства;

має різний склад угідь та рельєф;

має нормативну грошову оцінку, що відрізняється від нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що передається в користування взамін, більш як на 10 відсотків.

Одночасно судом визначаються розмір майнової шкоди, завданої укладенням договорів оренди, та порядок її відшкодування. Рішення суду про визнання договору оренди укладеним є підставою для державної реєстрації права оренди земельної ділянки в порядку, визначеному законом.

Зауважуємо, що норми статті 8² Закону України «Про оренду землі», також поширюється на набуття і реалізацію права оренди земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства та особистого селянського господарства.

Стаття 8³ вищевказаного Закону України «Про оренду землі» регулює особливості передачі в оренду земельної ділянки особою, яка використовує її на праві емфітевзису

Особа, яка використовує земельну ділянку на праві емфітевзису, має право передати таку земельну ділянку в оренду. Така особа залишається відповідальною перед власником земельної ділянки за виконання своїх зобов'язань за договором емфітевзису.

Умови договору оренди земельної ділянки, що використовується на праві емфітевзису, мають обмежуватися умовами договору емфітевзису та не суперечити йому.

Строк оренди земельної ділянки, що використовується на праві емфітевзису, не може

перевищувати строку користування такою земельною ділянкою на праві емфітевзису.

У разі припинення договору емфітевзису чинність договору оренди припиняється.

Переважне право орендаря на отримання орендованої земельної ділянки у власність врегульоване у ст.9 Закону «Про оренду землі».

Орендар, який відповідно до закону може мати у власності орендовану земельну ділянку, має переважне право на придбання її у власність у разі продажу цієї земельної ділянки, за умови, що він сплачує ціну, за якою вона продається. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах реалізація переважного права купівлі земельних ділянок на земельних торгах здійснюється на умовах та в порядку, визначеному статтями 135-139 Земельного кодексу України.

Орендодавець зобов'язаний повідомити в письмовій формі орендаря про намір продати земельну ділянку третій особі із зазначенням її ціни та інших умов, на яких вона продається. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах орендар повідомляється про намір продати земельну ділянку на умовах та в порядку, визначених статтею 135 Земельного кодексу України. У разі продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення (крім продажу її на земельних торгах) орендар повідомляється у порядку, визначеному статтею 130¹ Земельного кодексу України.

У разі відмови орендаря від свого переважного права на придбання орендованої земельної ділянки до нового власника такої земельної ділянки переходять права та

обов'язки орендодавця за договором оренди цієї земельної ділянки.

Не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди на це орендаря.

Орендар може придбати земельну ділянку, що перебуває в оренді, за умови згоди орендодавця на продаж цієї земельної ділянки. У разі продажу земельної ділянки на земельних торгах згода на продаж земельної ділянки надається шляхом прийняття організатором земельних торгів рішення про їх проведення та укладення договору купівлі-продажу земельної ділянки.

Реалізація переважного права купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення здійснюється в порядку, передбаченому Земельним кодексом України.

У разі передачі земельної ділянки в оренду особою, якій належить право емфітевзису, орендар не має переважного права на отримання такої земельної ділянки у власність.

Передача в оренду земельної ділянки не є підставою для припинення або зміни обмежень (обтяжень) та інших прав третіх осіб на цю земельну ділянку.

Ризик випадкового знищення або пошкодження об'єкта оренди несе орендодавець, якщо інше не передбачено договором оренди землі.

У разі прострочення орендодавцем або орендарем установлених договором оренди землі строків передачі об'єкта оренди ризик його випадкового знищення або пошкодження у цей період несе сторона, яка допустила прострочення його передачі.

Об'єкт, який передається в оренду, може бути застрахованим на період дії договору оренди землі за згодою сторін у порядку, встановленому законодавством України.

У разі невиконання свого обов'язку стороною, яка повинна згідно з договором оренди землі застрахувати об'єкт оренди, друга сторона може застрахувати його і зажадати від іншої сторони відшкодування витрат на страхування.

12.3. Порядок та умови укладення і припинення договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення аграрними товаровиробниками

Порядок укладення договору оренди земельної ділянки, в тому числі сільськогосподарського призначення регулюється розділом другим Договору оренди землі Закону України «Про оренду землі»

Договір оренди землі – це договір, за яким орендодавець зобов'язаний за плату передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк, а орендар зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору та вимог земельного законодавства.

Відповідно до статті 14, договір оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Власник земельної ділянки може встановити вимогу нотаріального посвідчення договору оренди землі та скасувати таку вимогу. Встановлення (скасування) вимоги є

одностороннім правочином, що підлягає нотаріальному посвідченню. Така вимога є обтяженням речових прав на земельну ділянку та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному законом.

Договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення є двохстороннім правочином, у якому сторони визначають взаємні зобов'язання. Для його законності необхідне дотримання всіх правових вимог і порядку укладення, передбаченого законодавством України.

Правові умови укладення договору – це система визначених законодавством заходів, дотримання і виконання яких є обов'язковими для породження договором юридично значимих наслідків.

Порядку укладення договору оренди земельної ділянки присвячено ст.16 Закону «Про оренду землі», в якій визначені загальні умови укладення договорів. Однак він визначається і іншими статтями Закону. З них випливає, що загальними умовами укладення договору оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення є: укладення його сторонами на добровільних засадах; орендодавцями земель, які перебувають у власності фізичних чи юридичних осіб можуть бути лише їх власники – громадяни та юридичні особи; чітко визначені законом орендодавці земельних ділянок, які перебувають державній та комунальній власності, відповідно, у цьому випадку підставою укладення договору є рішення орендодавця; необхідна наявність проекту відведення земельної ділянки, який є невід'ємним додатком до договору у випадку зміни цільового призначення земельної ділянки або якщо межі земельної ділянки не визначені в

натурі; земельна ділянка, обтяжена заставою, може бути передана в оренду при згоді заставодержателя; набуття права оренди земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності, здійснюється виключно за результатами земельних торгів, крім випадків, визначених ч.2 ст.134 ЗК.

Розглянуті умови, визначені Законом «Про оренду землі», стосуються оренди земель усіх категорій.

Разом з тим, закон виділяє деякі спеціальні умови для укладення договорів оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення. До таких спеціальних умов можна віднести те, що при передачі в оренду сільськогосподарських угідь для ведення товарного сільськогосподарського виробництва строк дії договору оренди земельних ділянок визначається з урахуванням періоду ротації основної сівозміни згідно з проектами землеустрою (ч.2 ст.19);

Істотними умовами договору оренди землі, в тому числі сільськогосподарської, відповідно до статті 15 Закону України «Про оренду землі» є тільки :

об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки);

дата укладення та строк дії договору оренди;

орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату.

За згодою сторін у договорі оренди землі можуть зазначатися інші умови.

Орендна плата за землю – це платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою згідно з договором оренди землі.

Розмір, умови і строки внесення орендної плати за землю встановлюються за згодою сторін у договорі оренди (крім строків внесення орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, які встановлюються відповідно до Податкового кодексу України).

Обчислення розміру орендної плати за землю здійснюється з урахуванням індексів інфляції, якщо інше не передбачено договором оренди.

У разі визнання у судовому порядку договору оренди землі недійсним отримана орендодавцем орендна плата за фактичний строк оренди землі не повертається.

Як правило, орендна плата справляється у грошовій формі.

За згодою сторін розрахунки щодо орендної плати за землю можуть здійснюватися у натуральній формі. Розрахунок у натуральній формі має відповідати грошовому еквіваленту вартості товарів за ринковими цінами на дату внесення орендної плати.

Розрахунки щодо орендної плати за земельні ділянки, що перебувають у державній і комунальній власності, здійснюються виключно у грошовій формі.

Орендна плата за земельні ділянки, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, може переглядатися за згодою сторін.

Орендар має право вимагати відповідного зменшення орендної плати в разі, якщо стан орендованої земельної ділянки погіршився не з його вини.

Орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності, передані в оренду на земельних торгах, не може бути зменшена за згодою сторін протягом строку дії договору оренди, а також у разі його поновлення.

Відповідно до статті 14 Закону України «Про оренду землі» постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2004 р. за № 220, затверджено Типову форму договору оренди землі.

Варто пригадати, що форма Типового договору оренди земельної частки (паю) була затверджена Державним комітетом України по земельних ресурсах 17 січня 2000 року.

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 червня 2021 р. за № 572, затверджено Типовий договір оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом.

У разі якщо договором оренди землі передбачено здійснення заходів, спрямованих на охорону та поліпшення об'єкта оренди, до договору додається угода щодо відшкодування орендарю витрат на такі заходи.

Договір оренди може передбачати надання в оренду декількох земельних ділянок, що перебувають у власності одного орендодавця (а щодо земель державної та комунальної власності – земельних ділянок, що перебувають у розпорядженні одного органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування).

У разі укладення договору оренди (суборенди) в порядку обміну правами користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення, розташованими у масиві земель сільськогосподарського призначення, у такому договорі зазначається договір, взамін якого він укладений.

Договір оренди земельної ділянки під полезахисною лісовою смугою має також містити умови щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функції агролісотехнічної меліорації.

У договорі оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом також зазначаються:

розмір орендної плати за водний об'єкт;

об'єм та площа водного об'єкта (водного простору), у тому числі рибогосподарської технологічної водойми;

перелік гідротехнічних споруд, лінійних споруд, мостових переходів, а також інших об'єктів інфраструктури, розташованих на земельній ділянці (за наявності), їх характеристики та стан;

зобов'язання орендаря щодо здійснення заходів з охорони та поліпшення екологічного стану водного об'єкта, експлуатації водосховищ і ставків відповідно до встановлених в установленому порядку режимів роботи, а також необхідність оформлення права користування гідротехнічними спорудами та права спеціального водокористування.

Невід'ємною складовою договору оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом є паспорт водного об'єкта.

Виходячи з того, що договір оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення є основним документом, який опосередковує відносини між орендарем і орендодавцем, та в якому фіксується низка найістотніших аспектів, то, відповідно, особливості оренди земель сільськогосподарського призначення повинні бути відображені саме у цьому акті.

Укладення договору оренди земельної ділянки із земель приватної власності здійснюється за згодою орендодавця та особи, яка згідно із законом вправі набувати право оренди на таку земельну ділянку.

Наголошуємо, що укладення договору оренди земельної ділянки із земель державної або комунальної власності здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування – орендодавця, прийнятого у порядку, передбаченому Земельним кодексом України, або за результатами земельних торгів.

Укладення договору оренди земельної ділянки може бути здійснено на підставі цивільно-правового договору або в порядку спадкування.

Зміна найменування сторін договору оренди землі, зокрема внаслідок реорганізації юридичної особи або зміни типу акціонерного товариства, не є підставою для внесення змін до договору оренди землі та/або його переоформлення.

Зміна власника всього майна боржника у вигляді цілісного майнового комплексу відповідно до затвердженого судом плану санації не є підставою для внесення змін до договору оренди землі та/або його переоформлення.

Об'єкт за договором оренди землі вважається переданим орендодавцем орендареві з моменту державної реєстрації права оренди, якщо інше не встановлено законом.

Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Дата закінчення дії договору оренди обчислюється від дати його укладення. Право оренди земельної ділянки виникає з моменту державної реєстрації такого права.

Наголошуємо, що при передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення

товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 7 років.

При передачі в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства, особистого селянського господарства земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які є земельними ділянками меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація, строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може бути меншим як 10 років. До договору оренди землі включається зобов'язання орендаря здійснювати інвестиції у розвиток та модернізацію відповідних меліоративних систем і об'єктів інженерної інфраструктури та сприяти їх належній експлуатації.

Особа, яка управляє спадщиною, у складі якої є земельна ділянка сільськогосподарського призначення, що не перебуває в оренді, має право передати таку земельну ділянку в оренду на строк, передбачений статтею 19 Закону України «Про оренду землі», без права на поновлення договору оренди землі.

Якщо строк дії договору оренди землі, що не містить умови про його поновлення, закінчився у день або після смерті орендодавця, договір за заявою орендаря поновлюється на той самий строк і на тих самих умовах до моменту державної реєстрації права власності спадкоємця на земельну ділянку або державної реєстрації права власності на таку земельну ділянку за рішенням суду про визнання спадщини відумерлою. Зазначена заява має бути подана до Державного реєстру речових прав на нерухоме

майно протягом одного місяця з дня, коли орендарю стало відомо про смерть орендодавця. З моменту державної реєстрації права власності спадкоємця на земельну ділянку, передану в оренду особою, яка управляє спадщиною, або державної реєстрації права власності на таку земельну ділянку за рішенням суду про визнання спадщини відумерлою договір оренди припиняється, а державна реєстрація припинення права оренди проводиться одночасно з державною реєстрацією права власності.

Відповідно до статті 126¹ Земельного кодексу України, договором оренди землі може встановлюватися умова щодо поновлення таких договорів.

При цьому, умова щодо поновлення договору не може встановлюватися в договорі оренди землі, щодо земельних ділянок державної та комунальної власності, крім випадків, якщо на таких земельних ділянках розташовані будівлі або споруди, що перебувають у власності користувача або набувача права користування земельною ділянкою.

Якщо договір містить умову про його поновлення після закінчення строку, на який його укладено, цей договір поновлюється на такий самий строк і на таких самих умовах. Поновленням договору вважається поновлення договору без вчинення сторонами договору письмового правочину про його поновлення в разі відсутності заяви однієї із сторін про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору. Вчинення інших дій сторонами договору для його поновлення не вимагається.

Сторона договору, яка бажає скористатися правом відмови від поновлення договору не пізніше як за місяць до дати закінчення дії такого договору, подає до Державного

реєстру речових прав на нерухоме майно заяву про виключення з цього реєстру відомостей про поновлення договору.

У разі відсутності заяви про виключення з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно відомостей про поновлення договору до дати закінчення дії такого договору після настання відповідної дати закінчення дії договору державна реєстрація речового права продовжується на той самий строк відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Відповідно до стаття 31 Закону України «Про оренду землі», договір оренди землі припиняється в разі:

закінчення строку, на який його було укладено;

викупу земельної ділянки для суспільних потреб та примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом;

поєднання в одній особі власника земельної ділянки та орендаря;

смерті фізичної особи-орендаря, засудження його до позбавлення волі та відмови осіб, зазначених у статті 7 вказаного Закону, від виконання укладеного договору оренди земельної ділянки;

ліквідації юридичної особи-орендаря;

відчуження права оренди земельної ділянки заставодержателем;

на орендованій іншою особою земельній ділянці;

припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійного договору (щодо договорів оренди землі, укладених у рамках такого партнерства/концесії).

припинення (розірвання) спеціального інвестиційного договору, укладеного відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями».

Договір оренди землі припиняється також в інших випадках, передбачених законом.

Договір оренди землі може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в порядку, встановленому законом.

Розірвання договору оренди землі в односторонньому порядку не допускається, якщо інше не передбачено законом або цим договором.

Особа, яка набула право власності на земельну ділянку, що перебуває в оренді, протягом одного місяця з дня державної реєстрації права власності на неї зобов'язана повідомити про це орендаря в порядку, визначеному статтею 148⁻¹ Земельного кодексу України.

На вимогу однієї із сторін договір оренди землі може бути достроково розірваний за рішенням суду в разі невиконання сторонами обов'язків, передбачених статтями 24 і 25 Закону «Про оренду землі» та умовами договору, в разі випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оренди, яке істотно перешкоджає передбаченому договором використанню земельної ділянки, а також на підставах, визначених Земельним кодексом України та іншими законами України.

У разі розірвання договору оренди землі з ініціативи орендаря орендодавець має право на отримання орендної плати на землях сільськогосподарського призначення за шість місяців, а на землях несільськогосподарського

призначення - за рік, якщо протягом зазначеного періоду не надійшло пропозицій від інших осіб на укладення договору оренди цієї ж земельної ділянки на тих самих умовах, за винятком випадків, коли розірвання договору було обумовлено невиконанням або неналежним виконанням орендодавцем договірних зобов'язань.

У разі розірвання договору оренди землі за погодженням сторін кожна сторона має право вимагати в іншої сторони відшкодування понесених збитків відповідно до закону.

Перехід права власності на орендовану земельну ділянку до іншої особи (у тому числі в порядку спадкування), реорганізація юридичної особи-орендаря не є підставою для зміни умов або припинення договору, якщо інше не передбачено договором оренди землі.

Особливості розірвання договору оренди земельної ділянки державної чи комунальної власності у разі необхідності надання її для суспільних потреб встановлено статтею 32⁻¹ Закону «Про оренду землі».

Договір оренди земельної ділянки державної чи комунальної власності може бути розірваний у разі прийняття рішення про використання земельної ділянки для розміщення об'єктів, визначених частиною першою статті 7 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності».

У разі прийняття рішення про використання для суспільних потреб лише частини земельної ділянки може

бути заявлена вимога про виділення такої частини в окрему земельну ділянку та розірвання договору оренди.

Вимога про розірвання договору оренди, зазначена у частині другій цієї статті, може бути пред'явлена органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, уповноваженими надавати земельні ділянки для суспільних потреб відповідно до статті 122 Земельного кодексу України, а також однією із сторін цього договору.

Розірвання договору оренди земельної ділянки в порядку, визначеному цією статтею, допускається у разі, якщо об'єкти, які передбачається розмістити на земельній ділянці, неможливо розмістити на іншій земельній ділянці або якщо розміщення таких об'єктів на інших земельних ділянках завдасть значних матеріальних збитків або спричинить негативні екологічні наслідки для відповідної територіальної громади, суспільства чи держави в цілому.

Розірвання договору оренди земельної ділянки у разі прийняття рішення про надання її для суспільних потреб здійснюється за умови повного відшкодування орендарю і третім особам збитків, спричинених цим, зокрема витрат, пов'язаних з виділенням частини земельної ділянки в окрему земельну ділянку та укладенням нового договору оренди.

У разі недосягнення сторонами договору згоди щодо розірвання договору оренди землі спір вирішується в судовому порядку.

У рішенні органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування про використання земельної ділянки державної чи комунальної власності, яка перебуває в оренді, для суспільних потреб зазначаються:

площа, місцезнаходження земельної ділянки або її частини, кадастровий номер земельної ділянки (за наявності);

договори оренди землі, що підлягають розірванню;

суспільні потреби, для задоволення яких здійснюється розірвання договорів оренди землі;

особа, якій після розірвання договору оренди передається земельна ділянка для задоволення суспільних потреб, з визначенням умов такої передачі.

Після закінчення строку, на який було укладено договір оренди землі, орендар, який належно виконував обов'язки за умовами договору, має переважне право перед іншими особами на укладення договору оренди землі на новий строк. Правила щодо вищевказаного регулюються статтею 33 Закону України «Про оренду землі».

12.4. Договір суборенди земельної ділянки сільськогосподарського призначення

Земельне законодавство передбачає можливості надання орендованої земельної ділянки у суборенду, яка є різновидом орендного землекористування і є переуступкою орендарем права володіння і користування орендованої ним земельної ділянки суборендареві.

Стаття 8 Закону України «Про оренду землі» регулює суборенду земельних ділянок.

Орендована земельна ділянка або її частина може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця (крім випадків, визначених законом). Якщо протягом одного місяця

орендодавець не надішле письмового повідомлення щодо своєї згоди чи заперечення, орендована земельна ділянка або її частина може бути передана в суборенду.

Умови договору суборенди земельної ділянки повинні обмежуватися умовами договору оренди земельної ділянки і не суперечити йому.

Строк суборенди не може перевищувати строку, визначеного договором оренди землі.

У разі припинення договору оренди чинність договору суборенди земельної ділянки припиняється.

Право суборенди земельної ділянки підлягає державній реєстрації згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

За згодою сторін договір суборенди земельної ділянки посвідчується нотаріально.

Передача в суборенду земельної ділянки в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом, земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності, а також заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим, та їх структурних підрозділів, забороняється.

Якщо орендарем земельної ділянки є ініціатор створення індустріального парку, така земельна ділянка або її частини передаються ним у суборенду учасникам індустріального парку відповідно до земельного законодавства України без попереднього погодження з орендодавцем, якщо це не суперечить договору оренди такої земельної ділянки.

Якщо орендарем земельної ділянки є інвестор із значними інвестиціями, з яким укладено спеціальний інвестиційний договір відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями», передача в суборенду земельних ділянок державної або комунальної власності, визначених таким спеціальним інвестиційним договором як необхідні для реалізації інвестиційного проекту із значними інвестиціями, забороняється.

У статті 8² Закону України «Про оренду землі», передбачено, що власники та орендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих у масиві земель сільськогосподарського призначення, на період дії договору оренди можуть обмінюватися належними їм правами користування земельними ділянками шляхом взаємного укладання між ними договорів оренди, суборенди відповідних ділянок.

Зауважуємо, що укладення договору суборенди у такому разі не потребує згоди орендодавця, при цьому орендар залишається відповідальним перед орендодавцем за виконання договору оренди.

Припинення дії одного з договорів оренди, суборенди земельної ділянки, укладених у порядку обміну правами користування, припиняє дію іншого договору оренди, суборенди, укладеного взамін, про що обов'язково зазначається у таких договорах.

Орендарі земельних ділянок зобов'язані письмово повідомити орендодавця про обмін належними їм правами користування земельними ділянками протягом п'яти днів з дня державної реєстрації права суборенди. У письмовому повідомленні зазначаються кадастровий номер земельної

ділянки (за наявності), строк, на який укладено договір суборенди, та особа, якій передано в суборенду земельну ділянку. Письмове повідомлення надсилається орендодавцеві рекомендованим листом з повідомленням про вручення або вручається йому особисто під розписку.

Особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має право орендувати інші земельні ділянки сільськогосподарського призначення, розташовані у такому масиві, а у разі якщо інші земельні ділянки перебувають в оренді, - на одержання їх у суборенду, за умови передачі їх власнику (орендарю) у користування (оренда, суборенда) іншої земельної ділянки, розташованої у цьому ж масиві, на такий самий строк та на таких самих умовах, якщо внаслідок череззмужжя невикористання таких земельних ділянок створює перешкоди у раціональному використанні земельних ділянок, що перебувають у користуванні цієї особи.

Право оренди (суборенди) земельних ділянок, що набувається особою, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, з передачею взамін права користування іншою земельною ділянкою набувається і реалізується з такими особливостями:

строк оренди (суборенди) не повинен перевищувати строку користування земельною ділянкою за договором, що укладається взамін;

розмір орендної плати (плати за суборенду) має відповідати орендній платі (платі за суборенду) за договором, що укладається взамін;

орендар не має переважного права на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу;

орендар (суборендар) не має права на компенсацію іншою стороною договору витрат на поліпшення орендованої земельної ділянки, на поновлення договору оренди (суборенди) на новий строк у разі заперечень іншої сторони договору;

у разі якщо до земельної ділянки, право на яку передається взамін, відсутній доступ з краю масиву, особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, зобов'язана забезпечити землекористувачу право проходу, проїзду до такої земельної ділянки на умовах безоплатного земельного сервітуту;

у разі якщо в оренду (суборенду) особі, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, передається декілька земельних ділянок, що належать одній особі, земельні ділянки, право користування якими передається взамін, повинні бути пов'язані спільними межами.

Встановлення у договорі оренди (суборенди) земельної ділянки, право на яку передається взамін, інших умов, ніж передбачені частиною п'ятою, допускається лише за погодженням іншої сторони договору.

Власник або користувач земельної ділянки, земельна ділянка якого передається в оренду (суборенду) особі, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, має право на відшкодування майнової шкоди, завданої йому в результаті такої передачі, у повному обсязі.

Розмір майнової шкоди визначається шляхом проведення оцінки відповідно до законодавства про оцінку земель та законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Для укладення договору суборенди в порядку обміну правами користування земельними ділянками особа, якій належить право користування істотною частиною масиву земель сільськогосподарського призначення, письмово звертається до другої сторони з пропозицією укласти договір суборенди.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.
6. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.

7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
9. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. № 161- XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
10. Про внесення змін до Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 843 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2016-п>.
11. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.
12. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31 березня 2020 року за № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28 квітня 2021 року за № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.
15. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
16. О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк. Земельне право : підручник/ за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права,

психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с.

17. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

18. Долинська М. С. Створення фермерських господарств в нотаріальному процесі України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 296 – 299.

19. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльності та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.

20. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки*. 2017. Випуск 865. С. 392 – 397.

21. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147.

22. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2021 № 2 (30). С. 143-151.

23. Долинська М.С. Договір емфітевзису: історія, порядок укладення, нотаріальне посвідчення. *Митна справа: Науково-аналітичний журнал*. 2012. № 3(81), частина 2, книга 1. №. 251–256.

24. Долинська М. С. Деякі аспекти економіко-екологічного сільськогосподарського землевикористання фермерськими господарствами України. *Стратегія екологічної безпеки України : соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів III Круглого столу. 11 травня 2018 р. Львів: Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка». С. 110-116.

25. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141-147

26. Долинська М. С. До питання необхідності нотаріального посвідчення договору оренди земельної частки (паю). «Верховенство права та правова держава»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 18–19 травня 2013 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 98–100.

27. Долинська М. С. Особливості укладення та нотаріального посвідчення договорів суборенди земельних ділянок. *Новітні наукові дослідження держави і права*.

- 2013: збірник наукових праць/ за ред. П.М. Шапірка , О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2013. с. 37– 41. (Міжнародна наукова Інтернет-конференція молодих правників 20 квітня 2013 р. м. Миколаїв. «Відокремлений структурний підрозділ «Миколаївський комплекс Національного університету «Одеська юридична академія».
28. Долинська М.С Договір оренди землі: поняття, зміст та особливості нотаріального посвідчення. *Митна справа: науково-аналітичний журнал*. 2012. № 4(82), частина 2, книга 1. С. 223– 229.
29. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. К. : Логос, 2011. 688 с.
30. Мірошніченко А., Ріпенко А. Зобов'язальні права користування земельною ділянкою. *Право України*. 2012. № 7. С.40-49.
30. Мірошніченко А.М., Попов Ю.Ю. Зобов'язальне право найму (оренди) та інше використання чужих земельних ділянок від імені володільця у зобов'язальних правовідносинах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 4. С. 78-89.
31. Мороз Г. В. Проблемні аспекти законодавчого регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 217-220.*

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть правові засади оренди земель сільськогосподарського призначення.
2. Охарактеризуйте права орендарів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.
3. Назвіть обов'язки орендарів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.
4. Надайте характеристику прав та обов'язків орендодавців земельних ділянок сільськогосподарського призначення.
5. Право оренди – це речове чи зобов'язальне право?
6. Який порядок змін та припинення договорів оренди землі.
7. Який порядок поновлення договорів оренди землі.
8. Окресліть порядок визнання недійсним договорів оренди землі.
9. Чи можуть іноземні громадяни набувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення у користування на умовах оренди?
10. Порядок внесення змін до договору оренди землі.

РОЗДІЛ 13. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

13.1. Правове забезпечення здійснення тваринництва

13.2. Правове регулювання здійснення промислового рибальства та рибництва

13.3. Аквакультура

13.4. Правове регулювання бджільництва

13.5. Правове регулювання ветеринарного обслуговування.

13.6. Правові засади здійснення рослинництва. Правове регулювання діяльності з виробництва цукру

13.7. Правове регулювання діяльності з виробництва зерна

13.1. Правове забезпечення здійснення тваринництва

Аграрне право, регулюючи суспільні відносини з виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, встановлює особливі правила щодо тих чи інших видів сільськогосподарської діяльності. Специфіка такого правового регулювання пов'язана з особливостями ведення сільськогосподарської діяльності в цих галузях з потребою державного регулювання тих чи інших її аспектів, або з доцільністю підтримки розвитку депресивних галузей. Отже, в Особливій частині аграрного права України вирізняють правові інститути, які регулюють той чи інший вид аграрної діяльності.

Слід мати на увазі, що ці правові інститути не вповні збігаються з класифікацією галузей сільського господарства. І це не випадково, адже коли йдеться про право, то мають на увазі тільки сформовані правові

інститути, а не галузі матеріальної діяльності. А правові інститути формуються там, де виникає потреба в правовому регулюванні. Ті види сільськогосподарської діяльності, що не потребують окремого правового регулювання, регулюються загальними нормами аграрного права. Через це система правових інститутів особливої частини аграрного права, які регулюють окремі види сільськогосподарської діяльності, не є такою логічно послідовною, як класифікація галузей сільського господарства.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що в аграрному праві існує Закон від 22 лютого 2000 р. «Про бджільництво», однак до цих пір не прийнято законів про свинарство, скотарство, кролівництво тощо.

До правових інститутів, що регулюють сам процес окремих видів сільськогосподарської діяльності, належать ті правові інститути, які регулюють переважно відносини з формування ринкової системи реалізації того чи іншого виду сільськогосподарської продукції. Наприклад, не розглядатимемо інститути ринку зерна, олії, цукру тощо, позаяк вони регулюють здебільшого не процес сільськогосподарської діяльності, а механізм реалізації окремих продуктів, а відтак належать до більшого правового інституту формування аграрного ринку.

Система правових інститутів, які регулюють порядок здійснення окремих видів сільськогосподарської діяльності, поділяється на 3 основні групи.

Це – інститути, що регулюють:

а) сільськогосподарську діяльність у галузі тваринництва;

б) сільськогосподарську діяльність у галузі рослинництва;

в) обслуговуючі види сільськогосподарської діяльності.

До першої групи правових інститутів належать інститути: племінної справи у тваринництві; ветеринарної медицини; бджільництва; рибництва; птахівництва й молочарства.

Друга група охоплює правові інститути: насінництва та охорони прав на сорти рослин; захисту рослин; регулювання вирощування наркотичних рослин; льонарства та коноплярства; садівництва, виноградарства й хмелярства; вирощування сої.

До третьої групи належать правові інститути з вирощування штамів мікроорганізмів; транспортування сільськогосподарської продукції; фінансування й кредитування сільського господарства; аграрної освіти та ін.

Тваринництво є провідною галуззю сільського господарства, основним постачальником повноцінного харчового білка й сировини для переробної промисловості АПК. Воно виробляє 45% валової продукції сільського господарства. Однак протягом останнього десятиріччя в цій галузі катастрофічно скоротилося поголів'я великої рогатої худоби, зокрема, свиней, овець і кіз. Значно зменшилося виробництво м'яса, молока та вовни – у 8 разів.

Ми погоджуємося, що під час переходу країни до ринкових методів господарювання криза охопила, насамперед, сільське господарство, найбільшого ж спаду зазнало тваринництво.

Це пов'язано з тим, що в умовах ринку сільськогосподарським товаровиробникам не вигідно займатися тваринництвом. Система ціноутворення й механізми збуту виробленої цією галуззю продукції, механізми постачання комбікормів і забезпечення її іншими необхідними ресурсами призвели до того, що собівартість продукції тваринництва удвічі, а подекуди – й тричі, перевищувала її реалізаційну ціну. Внаслідок чого у сільськогосподарські формування почали вирізати поголів'я худоби.

На жаль, із самого початку проведення ринкових реформ в Україні держава взяла помилковий курс на збереження державного регулювання сільського господарства переважно неринковими методами. Хоча це робилося з огляду на стратегічний характер галузі й необхідність забезпечення продовольчої безпеки, така політика відкинула сільське господарство на кілька років назад. Серед методів штучного підтримування тваринництва, що не виправдали себе, можна назвати адміністративне регулювання цін на продукцію тваринництва та механізму її реалізації, адміністративне забезпечення тваринництва потрібними ресурсами, нескінченні дотації у галузь, різного роду доплати та асигнування, а також постійне списання боргів.

Тваринництво є провідною галуззю сільського господарства, основним постачальником повноцінного харчового білка й сировини для переробної промисловості АПК. Під час переходу країни до ринкових методів господарювання криза охопила, насамперед, сільське господарство, найбільшого ж спаду зазнало тваринництво.

Тваринництво – це галузь сільського господарства, пов’язана з діяльністю по утриманню і розведенню сільськогосподарських тварин для одержання продуктів харчування і сировини для промисловості.

Харчові продукти тваринного походження – це продукти, що вживаються людиною в натуральному вигляді чи після відповідної обробки продовольчої сировини тваринного походження: консерви м’ясні, м’ясо-рослинні та рибні, сири, молоко та молочні продукти, продукти дитячого харчування, маргарин, жири, ковбасні вироби, м’ясні концентрати тощо. У структурі валової продукції сільського господарства тваринництво становить понад 38%. Основні його галузі – скотарство, свинарство, вівчарство, птахівництво.

До тваринництва також належать рибництво, бджільництво та шовківництво.

Загалом завдання тваринництва полягають у виробництві високоякісних продуктів харчування та цінної сировини для харчової та легкої промисловості. Виробничий процес у тваринництві більш механізований і сприяє веденню галузі на промислову основу.

Згідно із Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. Для забезпечення розвитку галузей аграрного сектору економіки надаватиметься пріоритетна підтримка:

тваринництва, зокрема м’ясного скотарства, свинарства, козівництва, вівчарства, кроликівництва, бджільництва, індиківництва, – за рахунок мотивації особистих селянських господарств, кооперативів та середніх господарств; свинарства у великих господарствах

за умови високого рівня автоматизації та механізації виробництва; молочного скотарства - за рахунок розвитку довгострокових контрактних відносин із молокопереробними підприємствами, виробництва сухого молока (переважно для постачання на експорт); молочного скотарства в особистих селянських господарствах, кооперативах та середніх господарствах – за рахунок становлення і розвитку регіональних торгових марок усіх видів сирів, інших молочних продуктів підвищеної доданої вартості;

рибництва – у результаті розвитку аква- та марикультури на водних об'єктах загальнодержавного та місцевого значення, а також розвитку рибпромислового флоту;

рослинництва, зокрема ягідництва, садівництва, виноградарства та непромислового виноробства, овочівництва, – шляхом мотивації особистих селянських господарств і кооперативів.

Стратегія реалізовуватиметься шляхом розроблення, ухвалення та виконання Державної програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, яка визначатиме шляхи та способи виконання завдань Стратегії за кожним із пріоритетних напрямів, міститиме перелік завдань і заходів, передбачатиме обсяги і джерела фінансування, очікувані результати (індикатори), строки та відповідальних виконавців із сторони Кабінету Міністрів України та партнерів із сторони учасників аграрного ринку, а також перелік відповідних проектів актів законодавства про внесення необхідних змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів.

Особливості законодавства у сфері регулювання окремих видів сільськогосподарської діяльності:

1. Більшість нормативно-правових актів присвячені проблемам розвитку тих чи інших напрямів сільського господарства.

2. Не зважаючи на неприпустимість втручання держави у виробничо-господарську діяльність, держава повинна впливати на розвиток сільського господарства і його окремих підгалузей, останніми роками переважно ринковими методами, проте і адміністративними.

3. Наявність програмних документів розвитку галузі, зокрема регіонального характеру (базується на принципах Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року).

4. Значний акцент на розвитку законодавства в сфері забезпечення безпеки та якості продукції, а також охорони земель.

5. Нормативно-правові акти мають різногалузеву юридичну природу – не лише аграрне, а земельне, екологічне, адміністративне і трудове і т. д.

6. Це законодавство регулює значною мірою питання, які відповідають за науково-технічний прогрес у сільському господарстві: племінне тваринництво, селекція, насінництво (регулювання здійснюється переважно окремими нормативно-правовими актами вищої юридичної сили).

Варто вказати, що розробляється нова Стратегія розвитку аграрного сектору України до 2030 року, яка повинна вивести аграрне господарство на новий вищий рівень.

Регулювання тваринництва здійснюється великою кількістю нормативно-правових актів. Наприклад: Закони України: «Про аквакультуру», «Про племінну справу в тваринництві», «Про ветеринарну медицину», «Про бджільництво», «Про молоко та молочні продукти», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» та ін.

Відповідно до статті 1 під назвою «Визначення термінів» Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 року тваринами вважаються біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові.

До домашніх тварин законодавець відносить: собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками, та існують тривалий час у їх природному ареалі.

Не оминув законодавець також визначення поняття сільськогосподарських тварин. До вказаних відносяться такі тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження.

Тварини, які використовуються у агровиробництві повинні мають право на гуманне ставлення до них (тварин). Тобто, по відношенню до них можуть вчинятися лише дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження і передбачають доброзичливе

ставлення до тварин, сприяння їх блага, покращання якості їх життя тощо;

Також законодавець уточнив поняття жорстокого поводження з тваринами, яке включає знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацьковування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин.

Відповідно до останньої частини статті третьої вищевказаного Закону, його дія поширюється на такі види діяльності:

- скотарство, включаючи племінне скотарство;
- поводження з тваринами на території державних природних заповідників та на інших особливо охоронюваних природних територіях;
- мисливство, мисливське господарство, рибальство;
- утримання домашніх тварин і племінна робота з ними;
- використання тварин у цирках, зоопарках, на виставках та інших видовищних заходах;
- використання тварин у спорті, у сфері відпочинку і розваг людей;
- використання тварин у науково-дослідних і навчальних цілях, у тестуванні;
- використання тварин у виробництві, у тому числі у виробництві біологічних препаратів;
- інші види діяльності, де здійснюється вплив на тварин.

Законодавець справедливо наголошує на тому, що дія Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження» поширюється на поводження з тваринами незалежно від форми власності та інших речових прав на них, тобто всі аграрні суб'єкти повинні дотримуватися його вимог.

Відповідно до статті 9 вищевказаного Закону, особа, яка утримує домашню тварину, зобов'язана:

забезпечити домашній тварині необхідні умови, що відповідають її біологічним, видовим та індивідуальним особливостям, відповідно до вимог цього Закону;

дотримуватися санітарно-гігієнічних норм експлуатації жилого приміщення, де утримується домашня тварина (місце постійного утримання), та норм співжиття.

Правила утримання домашніх тварин устанавлюються органами місцевого самоврядування.

Особи, які утримують домашніх тварин, мають право з'являтися з ними поза місцями їх постійного утримання (супроводжувати їх).

Оскільки відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», супроводжувати домашню тварину може особа, яка досягла 14-річного віку, тому варто ця норма розповсюджується і на власників та працівників сільськогосподарських підприємств та формувань.

Особа, яка супроводжує тварину, зобов'язана забезпечити:

безпеку оточуючих людей і тварин, а також майна від заподіяння шкоди супроводжуваною домашньою твариною;

безпеку супроводжуваної домашньої тварини;

безпеку дорожнього руху при проходженні з домашньою твариною біля транспортних шляхів і при їх переході шляхом безпосереднього контролю за її поведінкою;

наявність повідка для здійснення вигулу собак та інших домашніх тварин, які можуть становити небезпеку для життя чи здоров'я людини, поза місцем постійного утримання таких тварин, а також намордника на собаках порід, що включені до Переліку небезпечних порід собак, що затверджується Кабінетом Міністрів України;

наявність на домашній тварині нашійника з ідентифікуючими позначками.

При супроводженні домашніх тварин не допускається залишати їх без нагляду.

Фізичні та юридичні особи, які утримують домашніх тварин, зобов'язані дотримуватися вимог нормативно-правових актів, зазначених у статті 2 Закону «Про захист тварин від жорстокого поводження», санітарно-гігієнічних і ветеринарних норм та правил, а також не допускати порушень прав і законних інтересів інших фізичних і юридичних осіб та не створювати загрози безпеці людей, а також інших тварин.

Забороняється утримувати тварин:

особам, на яких накладалося адміністративне стягнення або застосовувалися заходи впливу за вчинення правопорушення, пов'язаного з жорстоким поводженням з тваринами, – протягом року з дня набрання законної сили постановою про накладення адміністративного стягнення чи застосування заходів впливу;

особам, які притягалися до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами або

були звільнені від кримінальної відповідальності та провадження у справі закрито за nereабілітуючими обставинами, або стосовно яких були застосовані примусові заходи медичного чи виховного характеру, - протягом 10 років з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду або рішенням про звільнення від кримінальної відповідальності та закриття провадження у справі за nereабілітуючими обставинами, або рішенням про застосування, продовження, зміну примусових заходів медичного чи виховного характеру.

Стаття 21 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» зазнала суттєвих змін, в тому числі у 2021 році та регулює правила поводження з тваринами в сільському господарстві, скотарстві, у рибному господарстві, при отриманні продукції тваринного походження

Вимоги до порядку використання тварин у сільському господарстві відповідно до вимог цього Закону встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері ветеринарної медицини.

У технології отримання від тварини продукції (доїння, стрижка, відгодівля тощо) не допускається застосування больових і травмуючих прийомів.

При розведенні тварин із застосуванням біотехнологічних і генно-інженерних методів не допускається зміна породи і зовнішнього вигляду тварин, якщо така зміна може призвести до страждань тварин.

Умови використання та утримання тварин у сільському господарстві повинні відповідати їх фізіологічним, видовим, породним та індивідуальним

особливостям, притаманним для цього виду тварин, а також задовольняти їхні природні потреби в харчуванні, воді, сні, рухах, у природній активності та інші потреби, притаманні для цього роду тварин та породи.

Законодавець встановлює правило, згідно з яким у сільському господарстві забороняється:

використання для роботи хворих, поранених, вагітних в останній третині вагітності або недогодованих тварин;

використання у роботі з тваринами спорядження та інших засобів, що можуть призвести до травмування, каліцтва або загибелі тварин;

утримувати тварин у приміщеннях, в яких проводиться забій тварин або в яких знаходяться туші забитих тварин;

насильне годування тварин, крім годування з лікувальною чи профілактичною метою, у тому числі забороняється здійснення діяльності з розведення та вирощування гусок та качок для отримання фуа-гра (жирної печінки);

патрання, обсмалювання, зняття шкіри, копчення, відокремлення частин у тварин тощо до припинення серцебиття тварини.

Під час проведення таврування, біркування, біостерилізації, обрізання частини дзьоба, видалення або обрізання рогів та інших болісних процедур обов'язково у сільськогосподарських підприємствах повинні застосовуватися методи знеболення.

Закон України «Про племінну справу в тваринництві» від 15 грудня 1993 року № 3691-ХІІ: в редакції Закону від 21 грудня 1999 р. з наступними змінами регулює відносини в галузі племінної справи у тваринництві, визначає права

та обов'язки власників і споживачів племінних (генетичних) ресурсів, встановлює вимоги до якості та порядку використання цих ресурсів, визначає систему селекції та основи державного контролю за дотриманням законодавства про племінну справу у тваринництві, а також порядок фінансування племінної справи у тваринництві.

Об'єктами племінної справи у тваринництві є велика рогата худоба, свині, вівці, кози, коні, птиця, риба, бджоли, шовкопряди, хутрові звірі та кролі, яких розводять з метою одержання від них певної продукції.

Суб'єктами племінної справи у тваринництві є:

власники племінних (генетичних) ресурсів;

підприємства, установи та організації незалежно від форми власності та фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, які беруть участь у виробництві, збереженні, використанні, створенні, визначенні племінної цінності племінних (генетичних) ресурсів, торгівлі племінними (генетичними) ресурсами та надають послуги, пов'язані з племінною справою у тваринництві;

власники неплемінних тварин – споживачі племінних (генетичних) ресурсів та замовники послуг з племінної справи у тваринництві.

Загальнодержавні програми селекції у тваринництві розробляються та здійснюються Кабінетом Міністрів України і затверджуються в установленому законом порядку. Загальнодержавні програми селекції у тваринництві розробляються на період 5-10 років і є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами племінної справи у тваринництві.

Господарська діяльність у племінній справі у тваринництві, пов'язана з торгівлею племінними (генетичними) ресурсами, проведенням генетичної експертизи походження та аномалій тварин, підлягає ліцензуванню та реєстрації відповідно до законодавства.

Суб'єктам племінної справи у тваринництві (крім власників неплемінних тварин) за результатами державної атестації (переатестації) присвоюється відповідний статус.

Відповідність суб'єктів племінної справи у тваринництві певному статусу визначається напрямом їх господарської діяльності, якістю наявних племінних (генетичних) ресурсів, рівнем ведення селекційно-племінної роботи та участю у створенні селекційних досягнень тощо.

Порядок проведення державної атестації (переатестації) та присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва.

Державна реєстрація суб'єктів племінної справи у тваринництві, племінних і підконтрольних тварин здійснюється шляхом внесення відповідних даних про них до державних книг племінних тварин, суб'єктів племінної справи – до Державного реєстру суб'єктів племінної справи у тваринництві, селекційних досягнень – до Державного реєстру селекційних досягнень у тваринництві. Державна реєстрація проводиться з метою формування інформаційних автоматизованих баз даних про племінні (генетичні) ресурси.

Суб'єкти господарювання, що здійснюють господарську діяльність у племінній справі у тваринництві,

пов'язану з виробництвом, зберіганням і торгівлею племінними (генетичними) ресурсами, проведенням генетичної експертизи походження та аномалій тварин, мають право на отримання відповідного статусу суб'єкта племінної справи у тваринництві згідно із законодавством.

Суб'єктам племінної справи у тваринництві (крім власників неплемінних тварин) присвоюється відповідний статус за результатами оцінки певного стану (рівня) ведення селекційно-племінної роботи.

Відповідність суб'єктів племінної справи у тваринництві певному статусу визначається напрямом їхньої господарської діяльності, якістю наявних племінних (генетичних) ресурсів, рівнем ведення селекційно-племінної роботи та участю у створенні селекційних досягнень тощо.

Порядок присвоєння відповідного статусу суб'єкта племінної справи у тваринництві визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва.

Рівень ведення селекційно-племінної роботи суб'єктів племінної справи у тваринництві, якість наявних племінних (генетичних) ресурсів, наявність селекційних досягнень визначаються за даними племінного обліку, бонітування, оцінки плідників за якістю потомства, апробації, генетичної експертизи походження та аномалій тварин.

Порядок ведення племінного обліку, бонітування, визначення племінної цінності плідників за походженням, власною продуктивністю та якістю потомства, випробування плідників за якістю потомства, апробації, проведення генетичної експертизи походження та аномалій

тварин визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва.

Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України 13.06.2012 № 358 затверджено Положення про Державний реєстр суб'єктів племінної справи у тваринництві, до якого внесено суттєві зміни.

Положення визначає порядок проведення державної реєстрації суб'єктів племінної справи у тваринництві в Державному реєстрі суб'єктів племінної справи у тваринництві (Держплемреєстр).

Положення поширюється на суб'єктів племінної справи у тваринництві (крім власників неплемінних тварин) незалежно від їх організаційно-правової форми, яким у встановленому порядку присвоєно відповідний статус суб'єкта племінної справи у тваринництві:

у скотарстві, буйволівництві, свинарстві, вівчарстві і козівництві: племінний завод, племінний репродуктор, генофондне господарство, селекційний центр, підприємство (об'єднання) з племінної справи, контрольньо-випробувальна станція, підприємство (лабораторія) генетичного контролю, підприємство (лабораторія) з трансплантації ембріонів, підприємство (лабораторія) з оцінки якості тваринницької продукції;

у конярстві: кінний завод, племінний репродуктор, конюшня-репродуктор, генофондне господарство, селекційний центр, підприємство (об'єднання) з племінної справи, заводська конюшня, іподром, трендепо, підприємство (лабораторія) генетичного контролю, підприємство (лабораторія) з трансплантації ембріонів;

у звірівництві і кролівництві: племінний завод, племінний репродуктор, генофондне господарство, селекційний центр, підприємство (лабораторія) з оцінки якості тваринницької продукції;

у птахівництві: племінний завод, племінний птахорепродуктор, генофондне господарство, селекційний центр, контрольньо-випробувальна станція з птахівництва;

у бджільництві: племінний завод, племінна пасіка, племінний бджолорозплідник, генофондне господарство, селекційний центр;

у рибистві: племінний завод, племінний репродуктор, генофондне господарство, селекційний центр, підприємство (лабораторія) генетичного контролю;

у шовківництві: гренажний завод, племінна станція із шовківництва, генофондне господарство, селекційний центр.

Реєстрація суб'єктів племінної справи у тваринництві в Держплемреєстрі здійснюється за результатами присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві.

Інформаційний фонд Держплемреєстру включає:

відомості про суб'єктів племінної справи у тваринництві, занесені до анкети суб'єкта племінної справи у тваринництв;

кількісні та якісні показники продуктивності стада виробничо-господарської діяльності суб'єкта племінної справи у тваринництві за наявності статусу племінного (кінного) заводу, племінного репродуктора, племінного птахорепродуктора, племінної станції з шовківництва та гренажного заводу, племінної пасіки та племінного

бджолорозплідника, конюшні репродуктора, генофондного господарства;

показники діяльності заводської конюшні, іподрому та трендепо, селекційного центру, підприємства (об'єднання) з племінної справи у тваринництві, контрольно-випробувальної станції, контрольно-випробувальної станції з птахівництва, підприємства (лабораторії) генетичного контролю, підприємства (лабораторії) з трансплантації ембріонів та підприємства (лабораторії) з оцінки якості тваринницької продукції, яким у встановленому порядку присвоєний статус;

дані про ветеринарно-санітарний стан суб'єкта племінної справи у тваринництві (крім підприємств, що не є власниками племінних (генетичних) ресурсів);

реєстраційний номер суб'єкта племінної справи у тваринництві.

У разі реєстрації суб'єкта племінної справи у тваринництві в Держплемреєстрі йому присвоюється реєстраційний номер і видається свідоцтво про реєстрацію в Держплемреєстрі. У разі втрати або пошкодження свідоцтва про реєстрацію в Держплемреєстрі суб'єкту племінної справи у тваринництві за зверненням протягом 30 днів видається дублікат.

Видача свідоцтва здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України в місячний строк від дати надходження документів, та безпосередньо суб'єкту племінної справи у тваринництві. У разі якщо суб'єкту племінної справи у тваринництві присвоєно декілька статусів, свідоцтво видається на кожний присвоєний статус.

Виключення суб'єкта племінної справи у тваринництві з Держплемреєстру та анулювання свідоцтва про реєстрацію в Держплемреєстрі проводяться за умови:

ліквідації суб'єкта господарювання, якому було присвоєно відповідний статус, та/або ліквідації племінного стада;

позбавлення суб'єкта племінної справи у тваринництві відповідного статусу;

надання недостовірної інформації або неподання документів, , понад 60 календарних днів.

Свідоцтво про реєстрацію в Держплемреєстрі анулюється з дня виключення суб'єкта племінної справи у тваринництві з Держплемреєстру.

Міністерство аграрної політики та продовольства Автономної Республіки Крим, структурні підрозділи агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій в 10-денний строк повідомляють суб'єкта племінної справи у тваринництві щодо анулювання свідоцтва про реєстрацію суб'єкта племінної справи у тваринництві в Держплемреєстрі та виключення суб'єкта племінної справи у тваринництві з Держплемреєстру.

Державне управління в галузі племінної справи у тваринництві здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері тваринництва, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за племінною справою у тваринництві, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська та

Севастопольська міські державні адміністрації в межах повноважень, визначених цим Законом.

Здійснення державного контролю у галузі племінної справи у тваринництві покладається на Головного державного інспектора з племінної справи у тваринництві України, головних державних інспекторів з племінної справи у тваринництві в Автономній Республіці Крим, областях, державних інспекторів з племінної справи у тваринництві.

Державні інспектори з племінної справи у тваринництві у межах своїх повноважень мають право:

- безперешкодно відвідувати підприємства, установи та організації, незалежно від форм власності, які здійснюють діяльність, пов'язану з племінною справою у тваринництві, та отримувати від них безкоштовно необхідну інформацію з питань племінного тваринництва;
- вимагати від фізичних осіб - суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють діяльність, пов'язану з племінною справою у тваринництві, виконання вимог, встановлених цим Законом;
- давати всім юридичним особам та фізичним особам - суб'єктам підприємницької діяльності, які здійснюють діяльність, пов'язану з племінною справою у тваринництві, обов'язкові для виконання розпорядження (приписи) про усунення порушень у галузі ведення племінної справи у тваринництві;
- здійснювати державний контроль за застосуванням у сфері селекції та відтворення племінних (генетичних) ресурсів нових технологій, інструментів, обладнання, матеріалів;

- забороняти суб'єктам племінної справи у тваринництві, у разі порушень ними вимог, встановлених цим Законом, реалізацію племінних (генетичних) ресурсів для відтворення;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства про племінну справу у тваринництві.

Державні інспектори з племінної справи у тваринництві зобов'язані у разі виявлення порушень законодавства про племінну справу у тваринництві вживати невідкладних заходів до їх усунення.

Відповідальність за порушення законодавства про племінну справу у тваринництві несуть особи, винні у:

оформленні сертифікатів племінних (генетичних) ресурсів без урахування даних офіційного обліку продуктивності тварин, офіційної оцінки за типом, результатів генетичної експертизи походження та аномалій тварин, а також внесенні до документів з племінного обліку недостовірних даних;

використанні для відтворення неатестованих та недопущених до відтворення плідників;

недодержанні встановлених технологічних та ветеринарно-санітарних вимог і правил щодо отримання, зберігання та використання племінних (генетичних) ресурсів.

Фінансування розроблення та виконання загальнодержавних програм селекції у тваринництві здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел, не заборонених законодавством.

З метою збереження племінних (генетичних) ресурсів поліпшених, наявних, локальних і зникаючих видів і порід

центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері тваринництва, забезпечує створення за рахунок коштів Державного бюджету України генофондних господарств, генофондних стад, банків сперми та ембріонів і генофондних банків шовкопрядів.

13.2. Правове регулювання здійснення промислового рибальства та рибництва

Згідно із Законом України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 роки» рибу та морепродукти віднесено до сільськогосподарської продукції, а рибницькі та рибальські господарства – до сільськогосподарських підприємств.

Законом України від 19 лютого 2004 р. «Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року» затверджено програму, мета якої полягає у створенні сприятливих умов для розвитку рибного господарства, забезпеченні населення України продукцією з риби та інших водних живих ресурсів з поступовим наближенням до рівня науково обґрунтованих фізіологічних норм їх споживання у розрахунку на душу населення, забезпеченні інших галузей економіки сировиною для виробництва біологічно активних речовин, лікувальних препаратів, технічної та кормової продукції.

Так, відповідно до ст. 1 зазначеного Закону рибальство – це під галузь рибного господарства, яка полягає у здійсненні виду спеціального використання риби та інших водних живих ресурсів для виробництва харчової,

технічної, кормової, медичної та інших видів продукції у рибогосподарських водних об'єктах. Рибництво – це підгалузь рибного господарства, яка полягає у розведенні і вирощуванні риби та інших водних живих ресурсів у спеціально створених штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах.

Організація рибництва та рибальства та вимоги щодо якості продукції рибництва та рибальства врегульовано Законом України від 6 лютого 2003 р. «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них».

Рибальство, тобто спеціальне використання риби, інших водних живих ресурсів, здійснюється суб'єктами господарювання, їх об'єднаннями переважним чином за плату в межах встановлених лімітів (квот) за наявності ліцензій (дозволів) та позитивних ветеринарно-санітарних оцінок стану промислових ділянок рибогосподарських водних об'єктів загальнодержавного значення і показників безпеки риби, інших водних живих ресурсів (визначаються державними органами ветеринарної медицини).

Кожна партія продуктів лову, одержана в порядку спеціального використання риби, інших водних живих ресурсів, супроводжується свідоцтвом виробника про якість.

Нормативно-правовим актом, який визначає порядок здійснення рибництва і рибальства є затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1192 Тимчасовий порядок ведення рибного господарства і здійснення рибальства, який втратив чинність у 2013 році.

Рибництво згідно з цим Тимчасовим порядком здійснюється шляхом штучного розведення чи

виращування водних організмів, які перебувають у неволі в спеціально створених штучних рибницьких або інших пристосованих для цього спорудах, ізольованих природних чи штучних водоймах, а також шляхом виращування організмів «сидячих» видів на спеціально визначених ділянках водойм у стані природної волі.

Залежно від цільового призначення можуть здійснюватися: 1) рибництво, спрямоване на збільшення запасів і поліпшення видового складу водних живих ресурсів у природному середовищі шляхом їх штучного розведення та наступного вселення до природних водойм; 2) товарне рибництво, спрямоване на природне відтворення, штучне розведення і виращування водних живих ресурсів з метою одержання товарної продукції.

Об'єктами рибництва є риба та інші водні живі ресурси, які згідно із Законом України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» охоплюють сукупність водних організмів, життя яких неможливе без перебування у воді.

Законодавець у статті 1 вищевказаного акту встановлює, що риба та інші водні живі ресурси (водні біоресурси) – сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді.

До водних живих ресурсів належать: прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, у тому числі молюски, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, головоногі, водорості та інші водні рослини.

У статті 6 встановлено вимоги до переробки продуктів лову.

Так, під час переробки продуктів лову повинні забезпечуватися: ведення обліку надходження продуктів лову, а також обліку виготовленої з них продукції; проведення постійного контролю якості та безпеки продуктів лову, що надходять на переробку, а також супутніх матеріалів та харчової продукції з них відповідно до статті 7 цього Закону;

реалізація виготовленої харчової продукції та використання продуктів лову для переробки лише за наявності документального підтвердження їх якості та безпеки;

недопустимість введення в обіг, вилучення з обігу та утилізація неякісної та небезпечної продукції;

дотримання вимог нормативно-правових актів щодо умов добування, переробки та транспортування і зберігання продуктів лову та харчової продукції з них;

недопущення негативного впливу неякісної та небезпечної продукції на життя і здоров'я населення та довкілля.

Під час переробки продуктів лову суб'єкти господарювання повинні дотримуватися інших вимог, передбачених нормативно-правовими актами.

З метою забезпечення якості і безпеки продуктів лову та харчової продукції з них для здоров'я населення суб'єкт господарювання проводить контроль цієї продукції на всіх стадіях її переробки.

Під час переробки продуктів лову повинні забезпечуватися:

ведення обліку надходження продуктів лову, а також обліку виготовленої з них продукції;

проведення постійного контролю якості та безпеки продуктів лову, що надходять на переробку, а також супутніх матеріалів та харчової продукції з них відповідно до статті 7 цього Закону;

реалізація виготовленої харчової продукції та використання продуктів лову для переробки лише за наявності документального підтвердження їх якості та безпеки;

недопустимість введення в обіг, вилучення з обігу та утилізація неякісної та небезпечної продукції;

дотримання вимог нормативно-правових актів щодо умов добування, переробки та транспортування і зберігання продуктів лову та харчової продукції з них;

недопущення негативного впливу неякісної та небезпечної продукції на життя і здоров'я населення та довкілля.

Під час переробки продуктів лову суб'єкти господарювання повинні дотримуватися інших вимог, передбачених нормативно-правовими актами.

З метою забезпечення якості і безпеки продуктів лову та харчової продукції з них для здоров'я населення суб'єкт господарювання проводить контроль цієї продукції на всіх стадіях її переробки.

15 січня 2008 року Державним комітетом рибного господарства України було затверджено Інструкцію про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах.

Відповідно до нормативного акту, штучне розведення, вирощування водних живих ресурсів, їх використання здійснюються з метою підвищення рибопродуктивності рибогосподарських водних об'єктів (їх ділянок) шляхом спрямованого формування видового складу (відтворення риб та інших водних живих ресурсів) та запасів водних живих ресурсів без скидання води з цих об'єктів з метою їх вилову.

Для створення спеціального товарного рибного господарства використовуються рибогосподарські водні об'єкти, заселені широко розповсюдженими та малоцінними для промислу видами водних живих ресурсів, а також ділянки Чорного та Азовського морів у межах внутрішніх та територіальних вод України, які можуть використовуватись для створення спеціальних товарних рибних господарств з розведення морських безхребетних та водоростей.

Зауважуємо, що дія цієї Інструкції про порядок здійснення штучного розведення, вирощування риби, інших водних живих ресурсів та їх використання в спеціальних товарних рибних господарствах не поширюється на: природні або штучно створені водні об'єкти площею до 10 га, рибогосподарська діяльність на яких здійснюється за науковими обґрунтуваннями, погодженими з територіальними органами охорони, відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства і територіальними органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища України; рибогосподарські водні об'єкти рибницьких господарств (риборозплідники, нерестово-вирощувальні, товарні), що побудовані за відповідними проектами для товарного

рибництва; рибогосподарські водні об'єкти, що перебувають у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

13.3. Аквакультура

Закон «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 року № 5293-VI визначає принципи державної політики, основні засади розвитку і функціонування аквакультури, правові основи діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у сфері аквакультури.

У ст. 1 Закону України від 18 вересня 2012 року «Про (рибництво) – сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг.

За напрямками діяльності аквакультура може здійснюватися з метою: отримання товарної продукції аквакультури та її подальшої реалізації (товарна аквакультура); штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів; надання рекреаційних послуг.

Законодавство України про аквакультуру ґрунтується на нормах Конституції України і складається з цього Закону, Закону України «Про тваринний світ», інших

законодавчих актів, міжнародних договорів України, які застосовуються в Україні в порядку, передбаченому Законом України «Про міжнародні договори України», та прийнятих відповідно до них нормативно-правових актів.

Дія цього Закону поширюється на правовідносини у сфері аквакультури, що здійснюються у внутрішніх водних об'єктах (їх частинах), рибогосподарських технологічних водоймах, внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України, а також на ділянках суші території України, які використовуються для цілей аквакультури.. Діяльність у сфері аквакультури не належить до спеціального використання водних біоресурсів.

Суб'єктами аквакультури є юридичні чи фізичні особи, які здійснюють рибогосподарську діяльність у сфері аквакультури відповідно до цього Закону. Такі суб'єкти мають право на користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами), рибогосподарськими технологічними водоймами, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, землями водного фонду для здійснення аквакультури; на власність об'єктів аквакультури та продукції аквакультури, а також отримання доходу від їх реалізації; на проведення робіт з рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), які використовуються для цілей аквакультури. Особливу увагу необхідно наголосити на тому, що державна підтримка у сфері аквакультури надається відповідно до Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р., «Про

особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9.02.2012 р. та інших законодавчих актів.

Суб'єкти аквакультури мають право:

на користування рибогосподарськими водними об'єктами (їх частинами), рибогосподарськими технологічними водоймами, акваторією (водним простором) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, землями водного фонду для здійснення аквакультури;

на власність об'єктів аквакультури та продукції аквакультури, а також отримання доходу від їх реалізації;

на проведення робіт з рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), які використовуються для цілей аквакультури.

Суб'єкти аквакультури зобов'язані:

додержуватися нормативно-правових актів у сфері аквакультури;

не допускати погіршення екологічного середовища та умов існування водних біоресурсів у результаті своєї діяльності;

подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, звітну інформацію щодо обсягів виробництва продукції аквакультури у визначені строки за формами, затвердженими в установленому порядку;

подавати центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері рибного господарства, інформацію стосовно намірів розведення та/або вирощування чужорідних та немісцевих видів гідробіонтів та відповідне науково-біологічне обґрунтування;

дотримуватися під час здійснення заходів із вселення, переселення, інтродукції, акліматизації та реакліматизації водних біоресурсів у водних об'єктах (їх частинах) вимог цього та інших законів;

проводити заходи рибогосподарської меліорації;

здійснювати заходи з профілактики і боротьби із захворюваннями та загибеллю об'єктів аквакультури;

не допускати несанкціонованого, у тому числі випадкового, потрапляння чужорідних, немісцевих та генетично змінених організмів у водні об'єкти (їх частини).

Також законом можуть бути встановлені й інші права та обов'язки.

Об'єкти аквакультури можуть перебувати в державній, комунальній чи приватній власності.

Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної власності, є об'єктами права державної або комунальної власності.

Об'єкти аквакультури, які розведені, утримуються та/або вирощуються суб'єктами аквакультури у межах наданих їм відповідно до закону у приватну власність, в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, у межах належних їм технологічних пристроїв і споруд (рибницький басейн, плавучий рибницький садок тощо) або набуті іншим не забороненим законом шляхом, перебувають у їх приватній власності.

Не можуть перебувати у приватній власності об'єкти аквакультури, що потрапили в умови природної волі за

межі наданих суб'єктам аквакультури в користування рибогосподарських водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України або цілеспрямовано вселені у водні об'єкти (їх частини).

За напрямами діяльності аквакультура може здійснюватися з метою:

отримання товарної продукції аквакультури та її подальшої реалізації (товарна аквакультура);

штучного розведення (відтворення), вирощування водних біоресурсів;

надання рекреаційних послуг.

Стаття 14 закону регулює особливості умов здійснення аквакультури та надання рибогосподарського водного об'єкта (його частини), рибогосподарської технологічної водойми, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а також акваторії (водного простору) виключної (морської) економічної зони України в користування на умовах оренди для цілей аквакультури.

Рибогосподарський водний об'єкт для цілей аквакультури надається в користування на умовах оренди юридичній чи фізичній особі відповідно до Водного кодексу України.

Частини рибогосподарського водного об'єкта надаються в користування на умовах оренди юридичній чи фізичній особі органами, які здійснюють розпорядження земельними ділянками під водою (водним простором) відповідно до Земельного кодексу України, лише для

розміщення плавучих рибницьких садків. У такому разі межі наданої в користування частини рибогосподарського водного об'єкта визначаються координатами відведеної акваторії. Відведення земельної ділянки водного фонду під водою (водним простором) та встановлення її меж у природі (на місцевості) не здійснюються.

Рибогосподарська технологічна водойма для цілей аквакультури надається юридичній чи фізичній особі органом, який здійснює розпорядження земельною ділянкою під водою (водним простором) відповідно до Земельного кодексу України, за договором оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом.

При передачі юридичній чи фізичній особі в оренду рибогосподарської технологічної водойми такій особі одночасно можуть передаватися в користування гідротехнічні споруди.

Надання рибогосподарської технологічної водойми у користування на умовах оренди здійснюється за наявності паспорта рибогосподарської технологічної водойми та/або технічного проекту рибогосподарської технологічної водойми.

Порядок розроблення та форма паспорта затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері рибного господарства.

Об'єктом користування на умовах оренди рибогосподарської технологічної водойми є земельна ділянка під водою, в межах якої здійснюється аквакультура, та вода (водний простір), які в комплексі одночасно надаються в користування одній і тій самій юридичній чи фізичній особі.

Плата за користування на умовах оренди рибогосподарською технологічною водоймою складається з орендної плати за використання земельних ділянок та орендної плати за рибогосподарську технологічну водойму.

Надання в користування на умовах оренди акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, визначення їх меж (координат) для цілей аквакультури (марикультури) здійснюється Кабінетом Міністрів України.

При наданні Кабінетом Міністрів України юридичній чи фізичній особі в користування на умовах оренди акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а також виключної (морської) економічної зони України органи, що відповідно до Земельного кодексу України здійснюють розпорядження земельними ділянками, можуть надавати юридичній чи фізичній особі в користування на умовах оренди земельні ділянки прибережних захисних смуг, смуг відведення.

При наданні Кабінетом Міністрів України в користування на умовах оренди акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, а також виключної (морської) економічної зони України відведення земельної ділянки водного фонду під водою (водним простором) та встановлення її меж у природі (на місцевості) не здійснюється.

Передача орендарем права на оренду частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України іншим суб'єктам господарювання забороняється.

Методика визначення розміру плати за використання на умовах оренди акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України затверджується Кабінетом Міністрів України.

Методика визначення розміру плати за використання на умовах оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, рибогосподарської технологічної водойми затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства.

Договір оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України укладається у письмовій формі.

Істотними умовами договору оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, що визначаються за згодою сторін, є: об'єкт оренди; строк дії договору; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, форм платежу, строків, порядку внесення і перегляду та відповідальності за її несплату; умови використання частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України; умови і строки передачі об'єкта оренди суб'єкту аквакультури; умови збереження стану об'єкта оренди; умови повернення суб'єктом аквакультури об'єкта оренди; встановлені обмеження (обтяження) щодо використання об'єкта оренди; визначення сторони, яка

несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди чи його частини; відповідальність сторін.

За згодою сторін у договорі оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України можуть конкретизуватися його умови.

Передача орендарем права на оренду частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України іншим суб'єктам господарювання забороняється.

У договорі оренди частини рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України визначаються зобов'язання орендаря щодо здійснення ним заходів з охорони та недопущення погіршення екологічного стану рибогосподарського водного об'єкта, акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України, проведення меліоративних робіт тощо.

Державна реєстрація права оренди здійснюється відповідно до закону.

Добування (вилов) водних біоресурсів для цілей аквакультури здійснюється упродовж визначеного законодавством промислового періоду, а також, у разі потреби, в період нересту відповідно до законодавства.

Плідників та ремонтні групи водних біоресурсів для цілей аквакультури виловлюють у водних об'єктах (їх частинах) за допомогою промислових і науково-дослідних

знарядь лову за наявності відповідних квот і дозволів на вилучення водних біоресурсів.

Добування (вилов) водних біоресурсів, занесених до Червоної книги України, здійснюється відповідно до закону.

Селекційно-племінна робота у сфері аквакультури здійснюється відповідно до закону з урахуванням особливостей, визначених Законом «Про аквакультуру».

Генофондні колекції та ремонтно-маточні стада об'єктів аквакультури формуються з рідкісних, зникаючих та інших видів водних біоресурсів, одомашнених форм і порід гідробіонтів, які представляють генетичну цінність, з метою збереження їх біорізноманіття, ведення селекційно-племінної роботи, отримання потомства.

Генофондні колекції та ремонтно-маточні стада об'єктів аквакультури можуть знаходитись у державній, комунальній, приватній власності.

Порядок формування та використання генофондних колекцій та ремонтно-маточних стад об'єктів аквакультури визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства.

Фінансування заходів щодо селекційно-племінної роботи у сфері аквакультури здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, коштів суб'єктів аквакультури, добровільних внесків та інших джерел, не заборонених законом.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадяни сприяють формуванню та розвитку національного

експортного потенціалу племінних (генетичних) ресурсів об'єктів аквакультури.

Рибогосподарська меліорація водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм здійснюється з метою цілеспрямованого підвищення їх біологічної продуктивності, поліпшення умов існування об'єктів аквакультури, поліпшення їх кількісних та якісних характеристик, регулювання чисельності малоцінних для товарного виробництва гідробіонтів.

Рибогосподарська меліорація здійснюється за такими основними напрямками:

проведення днопоглиблювальних робіт та/або робіт з видалення донних відкладень;

видалення зайвої водної рослинності;

вселення об'єктів аквакультури, створення штучних донних ландшафтів з метою поліпшення екологічного стану водного об'єкта та умов природного відтворення водних біоресурсів;

вилучення хижих і малоцінних видів водних біоресурсів з метою запобігання їх негативного впливу на об'єкти аквакультури;

запобігання масовій загибелі гідробіонтів та ліквідація її наслідків.

Порядок здійснення рибогосподарської меліорації водних об'єктів (їх частин), рибогосподарських технологічних водойм затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері рибного господарства.

Органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадяни сприяють формуванню та розвитку національного

експортного потенціалу племінних (генетичних) ресурсів об'єктів аквакультури.

Державна підтримка у сфері аквакультури здійснюється за такими напрямками:

стимулювання виробництва якісної та екологічно безпечної продукції аквакультури, конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках;

розвиток та фінансування селекційно-племінної роботи, включаючи створення і підтримання суб'єктів племінної справи у рибництві, маточних стад та генофондних колекцій об'єктів аквакультури;

підвищення рибопродуктивності водних об'єктів (їх частин) шляхом штучного розведення (відтворення) водних біоресурсів;

відновлення чисельності популяцій рідкісних і зникаючих видів гідробіонтів;

стимулювання розвитку національного виробництва кормів для об'єктів аквакультури;

організації науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері аквакультури;

поширення та впровадження у виробництво наукових розробок;

фінансування наукових досліджень у сфері аквакультури за рахунок коштів Державного бюджету України, коштів інноваційних програм і проектів та інших джерел, не заборонених законом;

забезпечення проведення протиепізоотичних заходів;

забезпечення підготовки, перепідготовки, дипломування фахівців у сфері аквакультури;

проведення комплексу меліоративних та ремонтно-відновлювальних робіт на рибогосподарських водних

об'єктах (їх частинах), рибогосподарських технологічних водоймах з метою підвищення їх біологічної продуктивності;

створення і підтримання інфраструктури, необхідної для сталого розвитку аквакультури.

Державна підтримка у сфері аквакультури надається відповідно до Законів України «Про державну підтримку сільського господарства України», «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» та інших законодавчих актів, які регулюють відносини у сфері державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

13.4. Правове регулювання бджільництва

Однією з найдавніших видів тваринництва на українських землях є бортництво або бджільництво. Закон України «Про бджільництво» від 22 лютого 2000 року за № 1492-III регулює відносини щодо розведення, використання та охорони бджіл, виробництва, заготівлі та переробки продуктів бджільництва, ефективного використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення, інших видів запилювальної флори, створення умов для підвищення продуктивності бджіл і сільськогосподарських культур, забезпечення гарантій дотримання прав та захисту інтересів фізичних і юридичних осіб, які займаються бджільництвом.

Бджільництво – галузь сільськогосподарського виробництва, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запилення

ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництво харчових продуктів і сировини для промисловості.

Законодавство України про бджільництво базується на Конституції України та складається з вказаного Закону, законів України «Про захист рослин», «Про ветеринарну медицину», «Про племінну справу у тваринництві», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про безпечність та якість харчових продуктів», а також інших нормативно-правових актів.

Об'єктами бджільництва є робочі бджоли, бджолині матки, трутні, бджолині сім'ї, яких розводять на племінних і товарних пасіках.

Суб'єктами бджільництва, незалежно від форм власності, є:

племінні та товарні пасіки, племінні бджолорозплідники;

підприємства з виготовлення обладнання та пасічного реманенту; підприємства, установи й організації із заготівлі, переробки, реалізації продуктів бджільництва та препаратів із них; лабораторії сертифікації продуктів бджільництва;

наукові установи, заклади освіти, дослідні господарства, які займаються бджільництвом;

спілки, асоціації та інші об'єднання, діяльність яких пов'язана з бджільництвом.

Державне управління в галузі бджільництва здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну аграрну політику, Рада міністрів

Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації.

Згідно зі статтею 7 вищевказаного Закону, державне регулювання в галузі бджільництва здійснюється шляхом: визначення загальних засад проведення єдиної науково-технічної політики;

встановлення відповідних норм і правил;

удосконалення державного управління в галузі бджільництва;

організації та забезпечення проведення заходів з діагностики, профілактики і боротьби з хворобами та потравами бджіл;

розроблення та затвердження технологічних вимог до проведення селекційно-племінної роботи в галузі бджільництва, проведення атестації пасік і видачі племінних свідоцтв (сертифікатів);

організації та забезпечення контролю за якістю продуктів бджільництва;

контролю за експортом та імпортом продуктів бджільництва;

координації підготовки та перепідготовки спеціалістів із бджільництва;

координації селекційно-племінної роботи, сприяння розвитку бджільництва;

здійснення контролю за ефективністю запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

Відповідно до статті 8 Закону України «Про бджільництво», державна підтримка зайняття бджільництвом здійснюється шляхом:

створення умов і сприяння розвитку бджільництва на Україні;

проведення наукових досліджень і вжиття заходів щодо охорони та збереження генотипів бджіл;

відшкодування витрат на ветеринарно-санітарне забезпечення бджільництва;

надання пільг при оподаткуванні відповідно до чинного законодавства;

надання кредитів та залучення інвестицій на пільгових умовах;

надання цільових субсидій та інших видів фінансової підтримки;

підготовки спеціалістів із бджільництва;

вжиття інших заходів економічного стимулювання.

Право на утримання бджіл і зайняття бджільництвом мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають необхідні навички або спеціальну підготовку, а також юридичні особи. Зайняття бджільництвом здійснюється без окремого дозволу органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування.

Фізична або юридична особа з метою зайняття бджільництвом формує пасіку з бджолиних сімей, яка може мати підсобне приміщення, інвентар і обладнання та розміщується на відповідній земельній ділянці.

Кількість бджолиних сімей, що може утримуватися юридичними та фізичними особами, не обмежується.

На пасіках утримуються бджоли лише районованих у тій чи іншій місцевості порід згідно з планом їх породного

районування в Україні, затвердженим центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

З метою обліку пасік та здійснення лікувально-профілактичних заходів на кожному пасіку видається ветеринарно-санітарний паспорт. Форма паспорта і порядок його видачі встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

Племінні бджолорозплідники і племінні пасіки проходять атестацію та одержують племінні свідоцтва (сертифікати) відповідно до Закону України «Про племінну справу у тваринництві».

Пасіка підлягає реєстрації за місцем проживання фізичної особи або за місцезнаходженням юридичної особи, яка займається бджільництвом, у місцевих державних адміністраціях або сільських, селищних, міських радах у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

Ввезення в Україну та вивезення за її межі бджіл і продуктів бджільництва здійснюються за наявності ветеринарного і племінного свідоцтва, а також сертифікату відповідності.

Земельні ділянки надаються пасічникам для зайняття бджільництвом у порядку, встановленому Земельним кодексом України та Законом України «Про оренду землі».

Фізичні та юридичні особи розміщують пасіки на земельних ділянках, які належать їм на правах власності або користування, відповідно до ветеринарно-санітарних правил.

Розміщення пасік на земельних ділянках інших власників або користувачів здійснюється за їх згодою.

Розміщення пасік на землях лісового фонду здійснюється безоплатно з урахуванням вимог Лісового кодексу України.

Вироблені або заготовлені продукти бджільництва з метою їх реалізації підлягають ветеринарно-санітарній експертизі, що здійснюється в порядку, встановленому законодавством.

Охорона бджіл забезпечується шляхом:

вжиття заходів щодо запобігання розоренню та навмисному знищенню бджолиних сімей;

надання ветеринарно-санітарної допомоги з метою профілактики та лікування захворювань бджіл;

сприяння безперешкодному перевезенню (кочівлі) пасік;

організації наукових досліджень, спрямованих на охорону бджіл;

проведення через засоби масової інформації пропаганди зайняття бджільництвом та необхідності охорони бджіл, реклами продуктів бджільництва;

забезпечення оптимальної кількості бджолиних сімей в ареалах їх розселення;

сприяння діяльності, спрямованій на збереження бджіл;

організації державної підтримки бджільництва.

З метою запобігання захворюванню бджіл та додержання ветеринарно-санітарних норм і правил у галузі бджільництва здійснюється державний ветеринарний контроль у порядку, визначеному Законом України «Про ветеринарну медицину».

13.5. Правове регулювання ветеринарного обслуговування

Відповідно до Указу Президента України від 22 березня 2001 року № 192/2001 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення стабільної епізоотичної ситуації в Україні» в нашій країні значно посилено режим ветеринарного нагляду та контролю. Важливим законодавчим актом у системі правового регулювання ветеринарної медицини став Закон України від 25 червня 1992 року «Про ветеринарну медицину».

Варто нагадати, що цей закон діятиме тільки до 20 березня 2023 року, оскільки 21 березня 2023 року вступить в силу новий Закон України «Про ветеринарну медицину» від 4 лютого 2021 року.

Закон України від 25 червня 1992 року «Про ветеринарну медицину» визначає основні завдання держави в галузі ветеринарної медицини, а саме:

- зменшення або усунення ризиків виникнення зоонозів та захворювання населення;

- охорона території України від проникнення хвороб тварин з території інших держав або карантинних зон;

- захист тварин та населення від збудників та хвороб тварин шляхом здійснення профілактичних, діагностичних та лікувальних заходів;

- здійснення заходів унеможливлення перенесення хвороб тварин через товари, засоби догляду за тваринами і супутні об'єкти;

- встановлення ефективних та дієвих засобів виявлення, локалізації, контролю і за можливості -

ліквідації ендемічних хвороб тварин та ліквідації екзотичних хвороб тварин, занесених на територію України;

забезпечення надійних та ефективних заходів ліквідації спалахів хвороб тварин з метою зменшення втрат тварин, а в разі зоонозів - зменшення ризику для людей;

моніторинг кормів та води для забезпечення їх придатності для вживання та неможливості перенесення хвороб тварин;

забезпечення правильного, належного, ефективного та безпечного застосування ветеринарних препаратів;

захист навколишнього природного середовища від негативних наслідків, що пов'язані з вирощуванням та обігом тварин;

захист благополуччя тварин шляхом забезпечення гуманного ставлення до них протягом усього їхнього життя;

здійснення передзабійного клінічного огляду тварин та проведення ветеринарно-санітарної експертизи продуктів тваринного походження, у тому числі тварин, забитих на полюванні, включаючи бактеріологічні, радіологічні, паразитологічні та токсикологічні лабораторні дослідження;

здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в процесі виробництва і обігу продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, штамів мікроорганізмів, репродуктивного і патологічного матеріалу та здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду під час обігу засобів ветеринарної медицини та засобів догляду за тваринами;

здійснення моніторингу залишкових кількостей ветеринарних препаратів та інших забруднюючих речовин у тваринах, продуктах тваринного походження і кормах;

здійснення стандартного прикордонного ветеринарно-санітарного контролю та/або розширеного ветеринарно-санітарного контролю за об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду;

контроль за переміщенням об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в межах України;

сприяння впровадженню системи ідентифікації тварин;

сприяння постійному навчанню та підвищенню кваліфікації спеціалістів ветеринарної медицини;

сприяння впровадженню у практику та широкому застосуванню досягнень наукової і практичної ветеринарної медицини;

розроблення, впровадження та застосування ветеринарно-санітарних заходів.

Законодавство про ветеринарну медицину складається з Конституції України, Закону «Про ветеринарну медицину» та інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них.

Однак, дія вищевказаного Закону не поширюється на продукти тваринного походження для споживання людиною.

Наголошуємо, що Закон «Про ветеринарну медицину» діє з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми,

побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин».

При цьому дія Закону «Про ветеринарну медицину» не поширюється на виробництво, обіг та державний контроль кормів, крім норм статті 71 зазначеного законодавчого акту.

Державне управління в галузі ветеринарної медицини здійснюють Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики, Державний департамент ветеринарної медицини з державною інспекцією ветеринарної медицини, його територіальні органи.

Центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики:

забезпечує здійснення державної політики в галузі ветеринарної медицини та захист території України від проникнення хвороб тварин з інших країн або карантинних зон;

спрямовує та координує діяльність державних органів ветеринарної медицини щодо забезпечення ветеринарно-санітарного та епізоотичного благополуччя, додержання порядку здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду;

забезпечує проведення державної політики в галузі ветеринарної медицини, здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю і нагляду за безпечністю продуктів тваринного походження;

затверджує вимоги щодо ввезення на митну територію України живих тварин та їхнього репродуктивного матеріалу;

затверджує порядок визначення ветеринарно-санітарного статусу країн-експортерів та їх окремих територій (зони/компартмента);

вирішення інших питань в галузі ветеринарної медицини відповідно до закону.

Державний департамент ветеринарної медицини з державною інспекцією ветеринарної медицини є урядовим органом державного управління, який діє у складі центрального органу виконавчої влади з питань аграрної політики і реалізує державну політику в галузі ветеринарної медицини.

Департамент для виконання покладених на нього завдань утворює відповідні територіальні органи, регіональні служби та державні установи.

Тобто, Департамент, його територіальні органи становлять єдину систему державних органів ветеринарної медицини.

Голова Департаменту, його заступники та начальники управлінь Державного департаменту ветеринарної медицини з державною інспекцією ветеринарної медицини, на яких покладено здійснення функцій державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, одночасно є за посадою відповідно Головним державним ветеринарним інспектором України та його заступниками.

Начальники територіальних органів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, міст, районів та регіональних служб, їх заступники одночасно є за посадою відповідно головними державними ветеринарними інспекторами та заступниками головних державних ветеринарних інспекторів зазначених регіонів, а державні лікарі ветеринарної медицини державної служби

ветеринарної медицини та регіональних служб одночасно є за посадою відповідно державними ветеринарними інспекторами. На начальників регіональних служб та їх заступників поширюється дія Закону України «Про державну службу».

Департамент розробляє, переглядає та затверджує ветеринарно-санітарні заходи, у тому числі заходи щодо профілактики, лікування, діагностики та ліквідації хвороб, що підлягають повідомленню, і щодо безпечності продуктів тваринного походження.

До повноважень державних органів ветеринарної медицини належать: 1) застосування ветеринарно-санітарних заходів для охорони території України від занесення збудників хвороб тварин з території інших країн або з карантинних зон; 2) здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за тваринами, продуктами тваринного походження, ветеринарними препаратами, субстанціями, штамми мікроорганізмів, репродуктивним матеріалом, патологічним матеріалом, засобами ветеринарної медицини, засобами догляду за тваринами, а також потужностями (об'єктами), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу вищезазначених об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; 3) здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду за охороною території України від занесення з території інших держав або з карантинної зони збудників заразних хвороб під час експорту, імпорту і транзиту об'єктів ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; 4) здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за

роботою офіційних ветеринарних лікарів щодо виконання ветеринарно-санітарних заходів; 5) проведення розширеного ветеринарно-санітарного контролю на підставі професійної оцінки державного ветеринарного інспектора та/або в рамках програми вибіркового ветеринарно-санітарного контролю з метою перевірки безпечності товарів; 6) проведення стандартного прикордонного ветеринарно-санітарного контролю товарів, а в разі необхідності - вибіркового та/або розширеного контролю; 7) координація та організація виконання ветеринарно-санітарних заходів; 8) визначення ветеринарно-санітарного статусу України, окремих зон та компартментів у межах її території, ветеринарно-санітарного стану потужностей (об'єктів) в Україні; 9) організація спільно з органами та закладами охорони здоров'я, державною санітарно-епідеміологічною службою, структурними підрозділами центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій захисту населення від зоонозів та своєчасного обміну інформацією про такі хвороби тварин; 10) видача ветеринарних документів та перевірка їх достовірності; 11) організація проведення передзабійного огляду тварин та ветеринарно-санітарної експертизи продуктів тваринного походження; 12) надання експлуатаційних дозволів на функціонування потужностей (об'єктів), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу продуктів тваринного походження, субстанцій, та ведення реєстру таких потужностей (об'єктів); 13) призупинення дії експлуатаційного дозволу або обмеження діяльності потужностей (об'єктів), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу тварин,

продуктів тваринного походження, субстанцій, а також засобів, що використовуються для їх транспортування, у разі порушення операторами ветеринарно-санітарних заходів; 14) проведення експертизи і узгодження проєктів планування та будівництва тваринницьких ферм, потужностей (об'єктів), що здійснюють забій тварин, переробних підприємств, підприємств з виробництва ветеринарних препаратів, ринків; участь у відведенні земельних ділянок для всіх видів зазначеного будівництва і забору води для тварин; 15) державний ветеринарно-санітарний нагляд за проведенням ветеринарно-санітарної експертизи на потужностях (об'єктах), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу тварин, продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках - і рослинного походження; 16) організація і проведення лабораторно-діагностичних (бактеріологічних, вірусологічних, хіміко-токсикологічних, патолого-анатомічних, гістологічних, паразитологічних, радіологічних) та інших досліджень з метою діагностики хвороб тварин та оцінки безпечності продуктів тваринного походження, репродуктивного матеріалу, біологічних продуктів і води для тварин; 17) здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за поводженням з побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною; 18) аналіз причин виникнення хвороб, недугів тварин та їх загибелі, розроблення рекомендацій щодо їх профілактики; 19) видача органам страхування висновків щодо захворювання тварин, вимушено забитих, загиблих або знищених; 20) координація діяльності спеціалістів ветеринарної медицини незалежно від їх підпорядкування; 21)

організація здійснення заходів з дезінфекції, дезінсекції та дератизації на потужностях (об'єктах), які використовуються для виробництва, переробки, зберігання та обігу тварин, продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, репродуктивного матеріалу, а також засобів, що використовуються для їх транспортування.

Відповідно до статті 10 вищевказаного Закону, посадовими особи, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль є державними ветеринарними інспекторами.

Головний державний ветеринарний інспектор України може надавати лікарям ветеринарної медицини, які працюють у державних установах ветеринарної медицини, та ліцензованим лікарям ветеринарної медицини повноваження державного ветеринарного інспектора на проведення державного ветеринарно-санітарного контролю. Втручання в роботу офіційних ветеринарних лікарів щодо здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю забороняється.

Державний ветеринарно-санітарний контроль на об'єктах окремих центральних органів виконавчої влади за погодженням з Департаментом може здійснюватися підрозділами ветеринарної медицини цих органів.

Державні ветеринарні інспектори та офіційні ветеринарні лікарі, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль, мають право: 1) перевіряти під час транспортування об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду додержання ветеринарно-санітарних заходів і наявність відповідних супровідних ветеринарних документів; 2) перевіряти

безпеку неїстівних продуктів тваринного походження, у тому числі шляхом розширеного ветеринарно-санітарного контролю, щодо їх відповідності вимогам законодавства та технічним регламентам; 3) проводити відбір зразків товарів та інших об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду для проведення ветеринарно-санітарної експертизи; 4) проводити оцінку зразків неїстівних продуктів тваринного походження та інших об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду з метою перевірки дотримання ветеринарно-санітарних заходів і мінімальних показників якості, встановлених відповідними технічними регламентами; 5) перевіряти ветеринарно-санітарний стан виробничих приміщень та умов зберігання репродуктивного матеріалу; 6) перевіряти дотримання ветеринарно-санітарних заходів на потужностях (об'єктах), які використовуються для утримання тварин, виробництва та обігу неїстівних продуктів тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, репродуктивного матеріалу, засобів догляду за тваринами; 7) вносити пропозиції щодо призупинення, поновлення або анулювання (скасування) експлуатаційних дозволів; 8) здійснювати інспектування та в разі необхідності видавати розпорядження або приписи щодо дезінфекції транспортних засобів, які переміщувалися через карантинні зони хвороб, що підлягають повідомленню; 9) здійснювати стандартний прикордонний ветеринарно-санітарний контроль за об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, що перевозяться транзитом; 10) здійснювати стандартний прикордонний ветеринарно-санітарний контроль, а за необхідності - вибіркового або розширеного

контроль за об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, що імпортуються або експортуються; 11) видавати міжнародні ветеринарні сертифікати на товари, що експортуються.

Державні ветеринарні інспектори та офіційні ветеринарні лікарі, які здійснюють державний ветеринарно-санітарний контроль, зобов'язані: 1) додержуватися вимог законів і нормативно-правових актів з питань ветеринарної медицини та охорони праці; 2) негайно повідомляти керівників відповідних державних органів ветеринарної медицини про виявлені порушення ветеринарно-санітарних заходів, встановлених законодавством.

Державний ветеринарно-санітарний нагляд здійснюється Головним державним ветеринарним інспектором України, головними державними ветеринарними інспекторами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, міст, районів, головними державними ветеринарними інспекторами регіональних служб, їх заступниками та державними ветеринарними інспекторами.

Головний державний ветеринарний інспектор України координує здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду, а також може надавати лікарям ветеринарної медицини, які працюють у державних установах ветеринарної медицини, та ліцензованим лікарям ветеринарної медицини повноваження державного ветеринарного інспектора на здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду.

Цілями ветеринарно-санітарних заходів є:

а) захист життя або здоров'я тварин від ризиків, що виникають у результаті занесення, укорінення чи поширення хвороб тварин, організмів, що переносять хвороби, а також хвороботворних організмів;

б) захист життя або здоров'я людини або тварин від ризиків, що виникають від добавок, забруднюючих речовин, токсинів або хвороботворних організмів, які містяться у продуктах тваринного походження чи кормах;

в) захист життя або здоров'я людини від ризиків, що виникають у результаті хвороб, які переносяться тваринами або продукцією, що виробляється з них.

13.6. Правові засади здійснення рослинництва. Правове регулювання діяльності з виробництва цукру

Рослинництво – це галузь сільськогосподарського виробництва, яка ґрунтується на вирощуванні культурних сільськогосподарських рослин з метою одержання продуктів харчування і сировини для переробної промисловості. Рослинництво поділяється на підгалузі, основними з яких є: зернове господарство, цукробуряківництво, картоплярство, льонарство, овочівництво, плодівництво, кормовиробництво та ін.

Виробництво окремих видів продукції рослинництва врегульоване на законодавчому рівні. Прийнято закони України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 4 липня 2002 р., «Про виноград та виноградне вино» від 16 червня 2005 р.

Закони України попри свою значимість у механізмі правового регулювання все ж закладають лише найзагальніші засади правового регулювання.

Конкретизація законодавчих положень повинна здійснюватися на підзаконному рівні, зокрема за рахунок державних цільових програм розвитку рослинництва за окремими видами рослин.

Рослинництво включає вирощування зернових, технічних, кормових, овочевих, баштанних культур і картоплі, садівництво, виноградарство тощо. Сорт рослин – окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів (рід, вид, різновидність) незалежно від того, чи задовольняє вона умови виникнення правової охорони.

Провідні культури в землеробстві – зернові: озима і яра пшениця, жито, озимий і ярий ячмінь, кукурудза, овес, гречка, просо і рис.

У ринкових умовах господарювання сільськогосподарські товаровиробники переорієнтувалися на виробництво продукції рослинництва, як більш рентабельної, це спонукало до змін у співвідношенні питомої ваги продукції рослинництва й тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства.

Важливим законодавчим актом в системі охорони прав на сорти рослин є Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 2003 року.

Згідно зі статтею 1 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», сорт рослин визначається як окрема група рослин (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) в рамках нижчого із відомих ботанічних таксонів, яка, незалежно від того, відповідає вона цілком або ні умовам надання правової охорони.

Вищевказаний Закон застосовується щодо сортів усіх родів і видів рослин.

Норми Закону щодо визначення придатності сорту до поширення в Україні, права на поширення в Україні не застосовуються до сортів рослин, які використовуються в декоративних цілях.

Суб'єктами права інтелектуальної власності на сорт рослин є: автор (автори) сорту рослин; інші особи, які набули майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин за договором чи законом.

Відповідно до статті 10 вищевказаного Закону, можуть набуватися такі права на сорти:

особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин;

майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин;

майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин.

Ці права набуваються на сорт, який відповідає критеріям, визначеним зазначеним Законом, та якому присвоєна назва згідно з ним.

Про особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин свідчить свідоцтво про авторство на сорт рослин.

А про майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин свідчить патент на сорт рослин.

Обсяг правової охорони сорту, на який видано патент, визначається сукупністю ознак, викладених в занесеному до Реєстру патентів описі сорту.

Про майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту рослин свідчить свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин.

Права на сорт набуваються в Україні шляхом подання до Компетентного органу заявки, експертизи заявки та державної реєстрації прав.

Набуття прав на сорт в іноземних державах здійснюється незалежно від набуття таких прав в Україні.

Від імені авторів сортів, заявників, володільців патентів та власників майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту у відносинах, врегульованих цим Законом, можуть виступати їх представники, зокрема представники з питань інтелектуальної власності, зареєстровані відповідно до положення про них, затвердженого Кабінетом Міністрів України. У такому разі відносини з представниками вважаються відносинами відповідно з авторами, заявниками, володільцями патентів та власниками майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту.

Право на подання заявки на сорт рослин належить автору сорту, якщо інше не передбачено Законом «Про охорону прав на сорти рослин» або договором.

Якщо сорт створили спільно кілька авторів, вони мають право на подання спільної заявки, якщо інше не передбачено договором між ними. Відмова одного чи кількох авторів від здійснення права на подання заявки не припиняє такого права в решти співавторів сорту.

У разі перегляду умов договору стосовно складу авторів сорту Компетентний орган за спільним клопотанням осіб, зазначених у заявці як авторів, а також авторів, не зазначених у заявці, вносить зміни до

відповідних документів у встановленому порядку за умови надходження клопотання до прийняття рішення про державну реєстрацію прав на сорт та сплати відповідного збору.

Автору сорту належать права авторства, які є особистими немайновими правами і охороняються безстроково згідно із статтею 37 Закону «Про охорону прав на сорти рослин».

Право на подання заявки на сорт рослин має відповідно правонаступник (спадкоємець) автора або роботодавця (замовника).

У випадку, якщо сорт рослин створено двома чи більше авторами (групами авторів) незалежно один від одного, то права на сорт належать заявнику, заявка якого має більш ранню дату подання або, якщо заявлено пріоритет, більш ранню дату пріоритету, за умови, що вказана заявка не вважається відкликаною, не відкликана або за якою не прийнято рішення про відмову у видачі патенту.

Відповідно до статті 19⁻¹ Закону «Про охорону прав на сорти рослин» ,будь-яка особа може подати заявку на набуття майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту, віднесеного до загальновідомих, без набуття майнових прав інтелектуальної власності на такий сорт, засвідчених патентом.

У разі відповідності за результатами кваліфікаційної експертизи заявленого сорту вимогам цього Закону Компетентним органом приймається рішення про виникнення прав на сорт. Якщо заявлений сорт не відповідає вимогам цього Закону, приймається рішення про

відмову у виникненні прав на сорт. Про прийняте рішення повідомляється заявник.

Майнові права інтелектуальної власності на сорт набирають чинності з дати сплати державного мита за їх виникнення.

Майнове право інтелектуальної власності на поширення сорту набирає чинності з дати сплати збору за його виникнення. Зауважуємо, що державне мито за виникнення майнових прав інтелектуальної власності на сорт і збір за виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту сплачуються протягом трьох місяців від дати надходження до заявника повідомлення. У противному разі прийняте рішення скасовується, про що заявникові надсилається повідомлення.

У разі несплати державного мита рішення скасовується в частині виникнення майнових прав інтелектуальної власності на сорт.

А у випадку несплати збору рішення скасовується в частині виникнення майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту.

Внесені до Реєстру заявок відомості про сорт дають заявнику право на тимчасову правову охорону від дати подання заявки.

Тимчасова правова охорона полягає в тому, що заявник має право на одержання компенсації за завдані йому після публікації відомостей про заявку збитки від особи, яку заявник повідомив про те, що відомості про заявку внесено до Реєстру заявок. Зазначена компенсація може бути одержана заявником тільки після одержання ним патенту. Чинність тимчасової правової охорони припиняється з наступного дня після дати державної

реєстрації прав на сорт або з дати внесення до Реєстру заявок відомостей про відкликання заявки чи прийняття рішення про відмову в державній реєстрації прав на сорт.

Відповідно до статті 33 вищевказаного Закону, державна реєстрація майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин здійснюється на підставі рішення про державну реєстрацію прав на сорт. Після сплати державного мита та за наявності документа про його сплату відомості, встановлені цим Законом і Положенням про Реєстр патентів, вносяться до Реєстру патентів.

Державна реєстрація майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин здійснюється на підставі рішення про державну реєстрацію прав на сорт. Після сплати відповідного збору та за наявності документа про його сплату відомості, встановлені цим Законом і Положенням про Реєстр сортів рослин України, вносяться до Реєстру сортів рослин України.

Реєстр сортів рослин України містить сукупність офіційних відомостей щодо державної реєстрації майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин, які постійно зберігаються на електронному та паперовому носіях. Такими відомостями, зокрема, є: а) зазначення ботанічного таксона (латинською та українською мовами); б) назва сорту; в) ім'я автора (авторів); г) номер та дата подання заявки; е) опис сорту; є) зазначення характеристик придатності сорту для поширення в Україні; ж) географічні і зонові рекомендації використання сорту.

Реєстр патентів містить сукупність офіційних відомостей щодо державної реєстрації майнових прав

інтелектуальної власності на сорт рослин, які постійно зберігаються на електронному та паперовому носіях. Такими відомостями, зокрема, є: а) номер та дата реєстрації прав на сорт; б) зазначення ботанічного таксона (латинською та українською мовами); в) назва сорту; г) номер та дата подання заявки; д) дата пріоритету; е) опис сорту; є) дата публікації відомостей про реєстрацію прав на сорт; ж) ім'я автора (авторів); ім'я (назва) особи, яка є володільцем патенту сорту і зберігає сорт; з) відомості про надання ліцензій на використання сорту; и) відомості про передачу прав на сорт.

Внесені до реєстрів відомості відкриті для загального ознайомлення.

Внесені до реєстрів відомості можуть бути змінені. Однак відповідні зміни за ініціативою особи, якій належать права, вносяться до реєстру за умови сплати відповідного збору.

Внесені до Реєстру сортів рослин України та Реєстру патентів відомості та опис сорту публікуються в періодичному офіційному виданні Компетентного органу.

Компетентним органом в десятиденний строк від дати державної реєстрації прав на сорт авторів (авторам) видається свідоцтво про авторство на сорт рослин, а заявникові – патент на сорт рослин і свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин.

Якщо авторів сорту є більше, ніж один, то свідоцтво про авторство на сорт видається кожному автору.

Якщо права на сорт набувають кілька осіб, то патент на сорт рослин та свідоцтво про державну реєстрацію сорту рослин видаються особі, яка зазначена в заявці першою, якщо договором між заявниками не передбачено

інше. Іншим заявникам за їх клопотанням та при сплаті відповідного збору можуть бути видані завірени копії.

Патент, свідоцтво про державну реєстрацію, свідоцтво про авторство на сорти родів і видів, не включених до переліку родів і видів, сорти яких проходять експертизу на відповідність сорту критеріям відмінності, однорідності та стабільності, а також експертизу на придатність сорту для поширення, видаються під відповідальність заявників за відповідність сорту критеріям, визначеним цим Законом.

Заявник має право оскаржити будь-яке рішення, дії чи бездіяльність Компетентного органу або експертного закладу щодо заявки до суду.

Права та обов'язки, пов'язані з сортом рослин, встановлені законодавцем у розділі четвертому Закону України «Про охорону прав на сорти рослин».

Згідно зі статтею 41 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», чинність майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин обмежується строком, установленим вищевказаним Законом, та підтримується за умови сплати збору за її підтримання.

Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин починається з наступного дня після дати державної реєстрації права та закінчується в останній день: а) тридцять п'ятого календарного року, що відліковується з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав, для сортів деревних та чагарникових культур і винограду; б) тридцятого календарного року, що відліковується з 1 січня року, наступного за роком державної реєстрації цих прав, для всіх інших сортів.

Після завершення строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин, а також його дострокового припинення чи відмови від них, відповідно до положень статей 50 і 51 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», цей сорт стає суспільним надбанням і його може вільно використовувати будь-яка особа, з урахуванням положень частин другої і третьої статті 38 цього Закону.

Збір за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин або чинності майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин сплачується за кожний рік починаючи з календарного року, наступного за роком державної реєстрації прав. Збір за наступний рік сплачується протягом чотирьох останніх місяців поточного календарного року. Збір за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин або чинності майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин у першому календарному році, наступному за роком державної реєстрації, може бути сплачено також протягом перших чотирьох місяців цього року.

Наголошуємо, що чинність прав припиняється з першого дня року, за який збір не сплачено.

Збір за підтримання чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин може бути сплачено протягом дванадцяти місяців після закінчення встановленого строку. У цьому випадку розмір збору збільшується на п'ятдесят відсотків. При сплаті збору чинність прав відновлюється з наступного дня після внесення відомостей про це до Реєстру патентів.

При сплаті збору чинність права на поширення сорту відновлюється з наступного дня після внесення відомостей про це до Реєстру сортів з урахуванням положень статті 50¹ Закону України «Про охорону прав на сорти рослин»

Якщо встановлений збір не сплачено протягом зазначених дванадцяти місяців, в офіційному виданні публікується інформація про припинення чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин або майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин.

Згідно зі статтею 43 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», примусова ліцензія на використання сорту дає право особі, яка її отримує, використовувати сорт без дозволу володільця патенту. Видавати примусові ліцензії на використання сортів можуть Кабінет Міністрів України і суд.

Примусова ліцензія може бути тільки невиключною, з визначенням обсягу використання сорту, строку дії дозволу, розміру та порядку виплати винагороди володільцю патенту.

Кабінет Міністрів України може видати на строк до чотирьох років примусову ліцензію визначеній ним особі з мотивів надзвичайної суспільної необхідності та за умови воєнного чи надзвичайного стану з виплатою відповідної компенсації володільцю патенту. При цьому Кабінет Міністрів України може вимагати від володільця патенту надати на прийнятних фінансових умовах у розпорядження ліцензіата матеріал для розмноження сорту в обсягах, достатніх для належного здійснення прав, наданих примусовою ліцензією.

Видача Кабінетом Міністрів України примусової ліцензії може бути оскаржена до суду.

Якщо після трьох років від дати державної реєстрації чи від дати, коли використання сорту було припинено, сорт в Україні не використовується або використовується у незначних обсягах і будь-яка особа звертається до володільця патенту з пропозицією укладання ліцензійного договору, а володільць патенту без поважних причин відмовляє, ця особа може звернутися до суду з позовною заявою про видачу їй примусової ліцензії на використання сорту.

Якщо володільць патенту не доведе, що факт невикористання сорту чи відмова у видачі ним ліцензії зумовлені поважними причинами, а особа-позивач доведе, що вона у фінансовому і в усіх інших відношеннях у змозі компетентно та ефективно здійснювати права, надані ліцензією, примусову ліцензію може бути надано за рішенням суду на строк до чотирьох років.

Ліцензіат сплачує за видачу йому примусової ліцензії державне мито.

Керуючись нормами статті 44 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин», використання сорту без згоди (дозволу) володільця патенту не визнаються порушеннями майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин у випадках, на які поширюються: а) вичерпання виключного права володільця патенту; б) право попереднього користування і право при відновленні прав на сорт; в) обмеження дії виключного права володільця патенту.

Привласнення авторства є порушенням особистих немайнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин.

Відповідно до частини другої статті 53 вищевказаного Закону, вчинення без дозволу особи, яка має майнові права інтелектуальної власності на сорт рослин, будь-яких дій по відношенню до цього сорту, що потребують дозволу згідно з положеннями статті 39 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», вважаються порушенням майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин.

Порушення прав на сорт тягнуть за собою відповідальність згідно із законами України.

Особа, права якої на сорт порушені, може вимагати:

а) припинення дій, що порушують або створюють загрозу порушення його права відносно становища, що існувало до порушення права;

б) стягнення завданих збитків, включаючи не одержані доходи;

в) відшкодування моральної шкоди;

г) вжиття інших передбачених законодавством заходів, пов'язаних із захистом прав на сорти.

Вимагати поновлення порушених прав володільця патенту може також особа, яка має право на використання сорту за ліцензійним договором, якщо інше не передбачено цим договором.

Наголошуємо, що особа, яка порушила права на сорт, зобов'язана на вимогу особи, якій належать ці права, припинити порушення права і відшкодувати завдані збитки.

Особа, права якої на сорт порушені, може звернутися до суду за захистом цих прав.

Спори з будь-яких питань щодо відносин, врегульованих цим Законом, можуть розв'язуватися

судами. Суди відповідно до їх компетенції та керуючись нормами статті 54 вищевказаного Закону, розглядають спори про: а) виникнення прав на сорт і їх державну реєстрацію; б) сорти, створені у зв'язку з виконанням службових обов'язків або за дорученням роботодавця; в) авторство на сорт; г) винагороду авторам; д) укладання та виконання ліцензійних договорів; е) визначення володільця патенту; є) визнання прав на сорт недійсними; ж) дострокове припинення прав; з) порушення особистих немайнових і майнових прав на сорт; и) визнання сорту придатним для використання в Україні тощо.

Відповідно до норм статті 55 Закону «Про охорону прав на сорти рослин», суд має право ухвалити рішення про: а) відшкодування моральної (немайнової) шкоди, заподіяної порушенням прав на сорт, з визначенням розміру відшкодування; б) відшкодування збитків, завданих порушенням майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин; в) стягнення із порушника отриманого внаслідок порушення прав на сорт доходу, включаючи втрачену володільцем патенту вигоду; г) стягнення компенсації, що визначається судом у розмірі від 10 до 50000 мінімальних заробітних плат, з урахуванням того, чи було вчинене порушення без умислу чи навмисно, замість відшкодування збитків або стягнення доходу; д) припинення дії, яка створює загрозу порушення прав на сорт.

Суд може постановити рішення про накладення на порушника штрафу у розмірі 10 відсотків суми, присудженої судом на користь позивача. Сума штрафів передається у встановленому порядку до Державного бюджету України.

Суд може постановити рішення про: а) вилучення з комерційного обігу чи конфіскацію незаконно одержаного відповідачем будь-якого матеріалу сорту та продукту, отриманого безпосередньо з нього (матеріал та продукт сорту, добросовісно набуті іншими особами, конфіскації не підлягають); б) вилучення чи конфіскацію матеріалів і/або обладнання, які були значною мірою використані для незаконного виробництва матеріалу сорту.

Серед світових виробників Україна посідає 4-5 місце по виробництву цукру, однак в кількісному обсязі такий показник світового виробництва складає лише 1%, поступаючись виробництву цукру з тростини. Внутрішнє виробництво цукру в кількості 2140 тис. тонн повністю забезпечує продовольчу безпеку та у півтора рази перевищує фонд споживання країни. Експорт цукру оцінюється в сумі 280 млн доларів та в кількісному показнику визначається до 598 тис. тонн.

Варто пригадати, що в Україні з 1999 року по 2018 рік діяв Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру». Вищевказаний Закон установлював такі заходи державного регулювання щодо виробництва та реалізації цукру: обмеження обсягів виробництва цукру, що постачається на внутрішній ринок України, квотою «А», граничні розміри якої щорічно визначав Кабінет Міністрів України. Тобто, обсяг виробництва цукру в межах квоти «А» Міністерство аграрної політики та продовольства України розподіляло між цукровими заводами тільки на конкурсних умовах.

визначення кварталних і місячних обсягів реалізації цукру на внутрішньому ринку;

встановлення мінімальних цін на цукровий буряк, що постачається для виробництва цукру квоти «А», і мінімальних цін на цукор квоти «А».

Їх щорічно встановлював Кабінет Міністрів України за пропозиціями Мінагрополітики, з урахуванням базисної цукристості;

декларування наявності цукру, яка була обов'язковою для всіх суб'єктів підприємницької діяльності, які виготовляли цукор і зберігали його для подальшої реалізації, здійснювали оптову/роздрібну торгівлю цукром.

Так, декларацію про наявні обсяги цукру за встановленою формою необхідно було подавати щомісячно до 5-го числа територіальним органам Держсільгоспінспекції за місцем зберігання цукру.

З 20 вересня 2018 року набрав чинності Закон України «Про визнання таким, що втратив чинність Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» від 04 вересня 2018 р. № 2518-VIII, що поклав край державному регулюванню виробництва та реалізації цукру.

Вищевказаним Законом заборонено встановлення обов'язкових мінімальних цін щодо реалізації будь-якої сільгосппродукції вітчизняного виробництва.

Варто зауважити, що зазначеним законом також було внесено зміни до частини першої статті 5 Закону України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції».

Законодавець наголошує, що з метою запобігання створенню штучного дефіциту сільськогосподарської продукції в Україні та спекулятивного збільшення цін на продукти першої необхідності забороняється введення

обмежень на вільне переміщення сільськогосподарської продукції вітчизняного виробництва на всій території України, визначення сільськогосподарському товаровиробнику конкретних переробників або споживачів, а також встановлення обов'язкових мінімальних цін їх реалізації (продажу).

Тобто, з цієї частини було виключено слова «крім обов'язкових мінімальних цін на реалізацію (продаж) цукрових буряків для виробництва цукру квоти «А» та квоти «В» і цукру квоти «А», які визначаються відповідно до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру».

Ми погоджуємося з думкою, що ринок може сам розвиватися за конкурентоспроможних умов, створювати ринкові ціни, експортувати надлишок цукру та отримувати додаткові вигоди у формі валютних надходжень.

13.7. Правове регулювання діяльності з виробництва зерна

Основним нормативним актом, який регулює виробництво зерна в державі є Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від липня 2002 року, у якому визначено державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України.

Законодавець встановлює, що виробництво зерна – це діяльність сільськогосподарських товаровиробників, що пов'язана з вирощуванням зерна, забезпеченням внутрішніх потреб України у насінневному матеріалі, зерні для продовольчих, фуражних та технічних цілей,

поліпшенням його якості, створенням експортного потенціалу ринку зерна, а також гарантуванням продовольчої безпеки держави за рахунок розвитку власного зернового господарства;

Загалом зерно поділяється на види:

1. зерно – плоди зернових, зернобобових та олійних культур, які використовуються для харчових, насінневих, кормових та технічних цілей;

2. зерно продовольче – зерно, що використовується для переробки та виготовлення харчових продуктів;

3. зерно технічного призначення – зерно, що призначене для промислової переробки на інші продукти (спирт, крохмаль, медичні препарати тощо);

4. зерно фуражне – зерно групи фуражних та інших зернових культур, призначене для годівлі худоби та птиці у вигляді комбікормів, дерті тощо.

Законодавець також визначає, що інфраструктуру ринку зерна – складає комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробки, реалізації, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги.

До продуктів переробки зерна – відносяться борошно, крупа, комбікорм, клейковина, солод, побічні продукти переробки зерна, зокрема висівки, макуха і шрот.

Метою прийняття Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» є забезпечення продовольчої безпеки держави; формування сприятливої для ринку зерна інвестиційної, кредитної, податкової, митної політики; оптимізація структури та ефективності зернового виробництва з урахуванням потенціалу природно-

кліматичних умов та ринкової кон'юнктури; забезпечення функціонування ринку зерна на засадах поєднання вільної конкуренції та державного регулювання з метою збалансування інтересів суб'єктів господарювання та держави; встановлення державного контролю за якістю зерна, продуктів його переробки та сортового насіння; стабілізація ринкових ресурсів зерна; нарощування експортного потенціалу ринку зерна; визнання пріоритетності розвитку ринку зерна; визначення порядку експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки за міжнародними договорами.

Наголошуємо, що сфера дії Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» поширюється на всіх суб'єктів ринку зерна.

Суб'єктами ринку зерна відповідно до статті 5 вищевказаного Закону виступають: суб'єкти виробництва зерна; суб'єкти зберігання зерна; акредитовані біржі; Гарантійний фонд; інші суб'єкти господарювання, які діють на ринку зерна.

Суб'єктами виробництва зерна є власники, орендарі та користувачі земельних ділянок, які використовують їх для виробництва зерна.

Суб'єктами зберігання зерна є: зернові склади (елеватори, хлібні бази, хлібоприймальні, борошномельні і комбікормові підприємства), суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносховищах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна.

Суб'єкти зберігання зерна відповідно до укладених договорів складського зберігання із суб'єктами ринку зерна

гарантують забезпечення якості та дотримання нормативів природних втрат зерна протягом терміну його зберігання.

Законодавець розділ третій Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» присвятив державному регулюванню ринку зерна.

Основними засадами державної політики по регулюванню ринку зерна є:

забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насінневому, фуражному, технічному зерні та заходів щодо нарощування його експорту;

гарантування сільськогосподарським товаровиробникам права вільного вибору використання зерна та ціни його реалізації;

недопущення обмежень у пересуванні зерна та продуктів його переробки;

контроль якості зерна та його зберігання;

розвиток мережі обслуговуючих зерновий ринок кооперативних формувань;

впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій у виробництві, зберіганні та переробці зерна;

лізингове обслуговування ринку зерна.

Центральні та місцеві органи виконавчої влади сприяють першочерговому залученню інвестицій для розвитку матеріальної бази сільськогосподарських товаровиробників, заготівельних та зернопереробних підприємств, підприємств, які виготовляють машини, устаткування, обладнання для зернового господарства, удосконалення інфраструктури ринку зерна.

Урожай зерна підлягає страхуванню, яке здійснюється сільськогосподарськими товаровиробниками всіх форм власності та господарювання відповідно до закону.

Кабінет Міністрів України здійснює державне регулювання ринку зерна шляхом:

проведення цінової політики на ринку зерна та страхування ризиків для суб'єктів зернового ринку;

впровадження механізму експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами;

забезпечення фінансування програм експорту та імпорту зерна за міжнародними договорами за рахунок коштів державного бюджету;

запровадження декларування зерна, що знаходиться на зберіганні на зернових складах, а також зерна, що зберігається суб'єктами виробництва зерна та іншими суб'єктами господарювання у власних або орендованих зерносховищах;

забезпечення моніторингу ринку зерна;

здійснення митно-тарифної політики;

забезпечення розробки балансів зерна та періодичного їх уточнення;

фінансування науково-селекційної роботи та насінництва, впровадження їх досягнень;

фінансової підтримки виробників насіння, науково-дослідних установ, сортовипробувальних станцій за рахунок коштів державного бюджету;

часткової компенсації сільськогосподарським товаровиробникам сортових надбавок за придбане ними насіння високих репродукцій за рахунок коштів державного бюджету;

Зернові ресурси України складаються із зерна державного резервного насінневого фонду, власних ресурсів зерна суб'єктів ринку.

Суб'єктам ринку зерна гарантується право вільно розпоряджатися власними ресурсами зерна та продуктами його переробки, укладати угоди щодо їх продажу, у тому числі на експорт, брати участь у формуванні зернових ресурсів України.

Забороняється, крім випадків, визначених законами України, встановлювати обмеження у переміщенні зерна та продуктів його переробки.

Відповідно до статті 19 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» проводиться декларування зерна, тобто діяльність суб'єктів зберігання зерна щодо визначення обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні чи зберігається у власних або орендованих зерносховищах.

Звертаємо увагу, що інформація про власників зерна є конфіденційною і при декларуванні зерна не розголошується.

Порядок декларування зерна визначається Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкти зберігання зерна несуть відповідальність за повноту і достовірність даних, зазначених у декларації, відповідно до закону.

Також відповідно до статті 20 законодавчого акту відбувається декларування обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні.

Декларації подаються щомісяця:

зерновими складами – щодо обсягів зерна державного продовольчого резерву, державного резервного насіннєвого фонду, іншого зерна, що знаходиться на зберіганні (крім зерна, закладеного до державного матеріального резерву);

суб'єктами виробництва зерна – щодо обсягів власного зерна, що зберігається ними у власних або орендованих зерносховищах;

У статті 21 законодавець наголошує на тому, що якість зерна та продуктів його переробки, що виробляються в Україні або ввозяться на митну територію України, має відповідати державним стандартам та іншим нормативним документам. Якість експортного зерна та продуктів його переробки може відповідати вимогам, що зафіксовані сторонами в експортному контракті.

Основними напрямими здійснення державного контролю за якістю зерна є:

захист прав суб'єктів ринку зерна та споживачів щодо їх забезпечення зерном та продуктами його переробки, якість яких відповідає вимогам державних стандартів, технічних умов, фітосанітарних і ветеринарно-санітарних та інших нормативних документів;

встановлення показників якості зерна та продуктів його переробки, методик оцінки їх якості, ведення кількісно-якісного обліку зерна та продуктів його переробки на зернових та зернопереробних підприємствах усіх форм власності;

акредитація лабораторій, що здійснюють визначення якості зерна та продуктів його переробки;

інші напрями, передбачені нормативно-правовими актами.

Державний контроль за якістю зерна та продуктів його переробки покладається на центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

Розділ шостий законодавчого акту регулює порядок зберігання зерна.

Зерновий склад є складом загального користування і зобов'язаний приймати на зберігання зерно від будь-якої особи.

Договір складського зберігання зерна є публічним договором, типова форма якого затверджується Кабінетом Міністрів України.

За договором складського зберігання зерна зерновий склад зобов'язується за плату зберігати зерно, що передане йому суб'єктом ринку зерна.

Договір складського зберігання зерна укладається в письмовій формі, що підтверджується видачею власнику зерна складського документа.

Зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, не може бути відчужене без правомірної передачі простого або подвійного складського свідоцтва.

Якщо договір складського зберігання зерна передбачає, що зерновий склад має право розпоряджатися ним (або його частиною), то відносини сторін базуються на правилах про позику. Порядок повернення зерна обумовлюється окремо в договорі його зберігання.

Зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно протягом строку, встановленого у договорі складського зберігання зерна.

Якщо строк зберігання зерна договором складського зберігання зерна не встановлений і не може бути визначений виходячи з його умов, зерновий склад зобов'язаний зберігати зерно до подання поклаждавцем вимоги про його повернення.

Якщо строк зберігання зерна визначено моментом пред'явлення власником зерна вимоги про його повернення, зерновий склад має право зі спливом звичайного за цих обставин строку зберігання вимагати від власника зерна забрати це зерно в розумний строк.

Плата за зберігання зерна, строки її внесення встановлюються договором складського зберігання зерна.

Якщо зберігання зерна припинилося достроково не з вини зернового складу, то він має право на пропорційну частину плати.

Якщо поклажодавець після закінчення строку дії договору складського зберігання зерна не забрав зерно назад, він зобов'язаний внести плату за весь фактичний час його зберігання.

Договором складського зберігання зерна може бути передбачено безоплатне зберігання зерна.

Кабінет Міністрів України встановлює граничний рівень плати (тариф) за зберігання зерна, що придбане за кошти державного бюджету.

Зерновий склад, який зобов'язався взяти зерно на зберігання у передбачений договором складського зберігання зерна строк, не має права вимагати передання йому цього зерна на зберігання.

Власник зерна, який не передав його на зберігання у визначений договором строк, зобов'язаний відшкодувати зерновому складу збитки, завдані йому у зв'язку з тим, що зберігання не відбулося, якщо він у розумний строк не попередив останнього про відмову від договору зберігання.

Відповідно до статті 30 Закону, витрати, які сторони не могли передбачити при укладенні договору складського зберігання зерна (надзвичайні витрати), відшкодовуються

понад плату, яка належить зерновому складу, якщо інше не передбачено договором складського зберігання зерна.

При безоплатному зберіганні власник зерна зобов'язаний відшкодувати зерновому складу здійснені ним витрати на зберігання зерна, якщо інше не встановлено договором.

Зерновий склад на підтвердження прийняття зерна видає один із таких документів:

подвійне складське свідоцтво; просте складське свідоцтво;

складську квитанцію.

Складський документ на зерно виписується після передачі зерна на зберігання не пізніше наступного робочого дня.

Після заповнення обов'язкових реквізитів простого або подвійного складського свідоцтва на зерно, реєстрації їх у реєстрі з присвоєнням порядкового номера заповнений бланк простого або подвійного складського свідоцтва на зерно передається особі, яка здала зерно на зберігання.

Зерновий склад зобов'язаний виписувати окремо складські документи на зерно для партій зерна, що належать різним товарним класам, відповідно до державних стандартів.

Форма бланків складських документів на зерно, порядок їх випуску, передачі, продажу зерновим складам встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, може бути предметом застави протягом строку зберігання зерна шляхом застави відповідного свідоцтва.

Зерновий склад повинен застрахувати зерно, прийняте на зберігання за простим або подвійним складським свідоцтвом, від ризиків випадкової загибелі, пошкодження або втрати за рахунок коштів покладавця.

На вимогу особи, яка здала зерно на зберігання, зерновий склад зобов'язаний виписувати окремі складські документи на зерно на будь-які частини зданого на зберігання зерна.

Нові складські документи на зерно видаються в обмін на раніше виписані.

Відносини, що виникають при обігу складських документів, регулюються цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, з урахуванням встановлених цим Законом особливостей.

Подвійне складське свідоцтво складається з двох частин – складського свідоцтва та заставного свідоцтва (варанта), які можуть бути відокремлені одне від одного.

У кожній з двох частин подвійного складського свідоцтва мають бути однаково зазначені: 1) найменування та місцезнаходження зернового складу, що прийняв зерно на зберігання; 2) поточний номер складського свідоцтва за реєстром складських документів складу; 3) найменування юридичної особи або ім'я фізичної особи, від якої прийнято зерно на зберігання, а також місцезнаходження (місце проживання) такої особи; 4) найменування та кількість прийнятого на зберігання зерна, а за необхідності – якісні характеристики зерна; 5) строк, на який прийнято зерно на зберігання, якщо такий строк встановлюється, або ж вказівка, що зерно прийнято на зберігання до запитання; 6) розмір плати за зберігання або тарифи, на підставі яких вона обчислюється, та порядок оплати зберігання; 7) дата

видачі складського свідоцтва; 8) підпис уповноваженої особи зернового складу.

Якщо зерно приймається на зберігання зі знеособленням, то в обох частинах подвійного складського свідоцтва на зерно робиться відповідний запис.

У разі отримання кредиту за заставним свідоцтвом обидві частини подвійного складського свідоцтва на зерно повинні містити найменування (ім'я) і місцезнаходження (місце проживання) юридичної особи (громадянина), що видала кредит, дату видачі й розмір кредиту, умови, на яких він виданий, і підпис уповноваженого працівника юридичної особи (громадянина). Термін видачі кредиту не повинен перевищувати терміну зберігання зерна.

Документ, що не відповідає вимогам статті 38 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», не є подвійним складським свідоцтвом.

Права володільця складського та заставного свідоцтва встановлено у статті 39 вищевказаного законодавчого акту.

Володільць складського та заставного свідоцтва має право розпоряджатися зерном, що зберігається на зерновому складі.

Володільць лише складського свідоцтва має право розпоряджатися зерном, але це зерно не може бути взяте із зернового складу до погашення кредиту, виданого за заставним свідоцтвом.

Володільць лише заставного свідоцтва має право вимагати від особи, яка отримала кредит (першого надписувача), повернення всієї суми боргу та процентів, а також застави на зерно на суму відповідно до суми кредиту та процентів за користування ним. У разі застави зерна відмітка про це робиться на складському свідоцтві.

Володілець лише заставного свідоцтва має право на одержання грошових коштів, які були внесені зерновому складу володільцем складського свідоцтва при отриманні зерна, у разі коли зерно було видано зерновим складом в обмін на відповідне складське свідоцтво. При отриманні грошових коштів право вимоги до першого надписувача заставного свідоцтва закінчується.

Якщо закінчився термін погашення кредиту, зазначеного у заставному свідоцтві, зерновий склад зобов'язаний продати зерно у порядку, встановленому законодавством для продажу заставленого зерна, за письмовою вимогою володільця заставного свідоцтва.

Складське та заставне свідоцтво можуть передаватися разом або окремо за передавальними написами (індосаментами).

Індосамент повинен містити найменування юридичної особи або ім'я громадянина та її місцезнаходження (його місце проживання), що стали новими утримувачами складського свідоцтва або заставного свідоцтва, дату здійснення індосаменту і підпис уповноваженого працівника юридичної особи (громадянина).

Порядок здійснення передавальних написів (індосаментів) визначається законодавством.

Просте складське свідоцтво видається на пред'явника.

Просте складське свідоцтво має містити відомості, передбачені пунктами 1, 2, 4-8 частини другої статті 38 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», а також вказівку на те, що воно видане на пред'явника.

Якщо зерно приймається на зберігання зі знеособленням, то у простому складському свідоцтві на зерно робиться відповідний запис.

Документ, що не відповідає вимогам цієї статті, не є простим складським свідоцтвом.

Володільець простого складського свідоцтва має право розпоряджатися зерном, що зберігається на зерновому складі. При цьому до передачі зерна прирівнюється передача простого складського свідоцтва.

Просте складське свідоцтво передається шляхом вручення його новому володільцеві. Застава зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, здійснюється шляхом передачі заставодавцю цього свідоцтва за передавальним написом (індосаментом) у порядку, визначеному статтею 40 цього Закону. На вимогу боржника йому може бути виданий дублікат простого складського свідоцтва з поміткою про заставу. У разі застави зерна, зданого на зберігання за простим складським свідоцтвом, до простого складського свідоцтва застосовуються правила, встановлені для заставного свідоцтва, а до дубліката простого складського свідоцтва - правила, встановлені для складських свідоцтв.

Якщо зерновий склад приймає зерно на зберігання без видачі простого або подвійного складського свідоцтва, то для підтвердження прийняття зерна на зберігання він повинен видати складську квитанцію.

Зерновий склад видає зерно володільцеві складського і заставного свідоцтва (подвійного складського свідоцтва) не інакше як в обмін на обидва свідоцтва разом.

Володільцеві складського свідоцтва, який не має заставного свідоцтва, але вніс суму боргу за ним, зерновий

склад видає зерно в обмін на складське свідоцтво та за умови надання разом з ним документа, що підтверджує сплату суми боргу за заставним свідоцтвом.

Зерновий склад, що видав зерно володільцеві складського свідоцтва, який не має заставного свідоцтва та не вніс суми боргу за ним, несе відповідальність перед володільцем заставного свідоцтва за платіж усієї суми, забезпеченої за ним.

Володільць складського і заставного свідоцтва має право вимагати видачу зерна частинами. При цьому в обмін на первісні свідоцтва йому видаються нові свідоцтва на зерно, що залишилося на зерновому складі.

Зернові склади ведуть реєстр складських документів на зерно.

Вимоги до реєстру складських документів на зерно та порядок його ведення визначаються Кабінетом Міністрів України.

Після видачі зерна володільцям складських документів на зерно зернові склади повинні погасити прийняті складські документи на зерно шляхом відмітки на складському документі – «погашено». Погашені складські документи на зерно в повторний обіг не допускаються і виключаються з реєстру складських документів на зерно, про що робиться відповідний запис. Погашені складські документи зберігаються зерновим складом протягом трьох років.

Стаття 47 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» визначає статус Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно. Гарантійний фонд є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності.

Гарантійний фонд має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в банках.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
6. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-17. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.
7. Про племінну справу в тваринництві: Закон України від 15.12.1993 р. № 3691-XII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3691-12>.
8. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2498-12>.
9. Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1492-14>.
10. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 27, ст.230.

11. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4 липня 2002 р. 37-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/758-14> <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.
12. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 13, ст.92.
13. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Істина, 2007. 448 с.
14. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. О. О. Погрібного. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
15. Вдовенко Н. М. Теорія та практика державного регулювання розвитку аквакультури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 7. С. 117-120.
16. Вдовенко Н. М. Нормативно-правове регулювання господарської діяльності у сфері аквакультури. *Економічний форум*. 2014. № 4. С. 4-12.15.
17. Жушман В.П., Корнієнко В.М., Корнієнко Г.С. Аграрне право: Підручник / за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
18. Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Кульчій І. М. Аграрне право : посіб. для підгот. до іспиту / за заг. ред. А. М. Статівки. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 202 с.
19. Грищенко К. Г. Поняття «спеціальне товарне рибне господарство» за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2018. Вип. 53. Том 1. С. 156-158.
20. Дурсунов М. О. Законодавче забезпечення ветеринарної справи в Україні у ХХ столітті : автореф. дис... канд. юрид.

наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009. 21 с.

21. Єрмоленко В. М. Концептуальні засади правового регулювання селекційної діяльності. *Право України*. 2005. № 3. С. 46-49.

22. Єрмоленко В. М. Правовий захист селекційних досягнень в тваринництві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 29-32.

23. Єрмоленко В. М. Правове регулювання селекційної діяльності в рослинництві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 4. С. 53-56.

24. Коваленко Т. О. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 10. С. 56-66.

25. Коваленко Т. О. Правове регулювання ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин як гарантія безпечності та якості продукції тваринництва. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : юрид. науки*. 2006. Вип. 70. С. 23-27.

26. Мадзігон В. Підприємницька діяльність у сільському господарстві рослинництва та тваринництва. Молодь та ринок. 2011. № 11. С. 24-29.

27. Марченко С. І. Правове забезпечення організації бджільництва. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : юрид. науки*. 2003. Вип. 55. С. 179-182.

28. Оверковська Тетяна. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С.122-126.

29. Оверковська Тетяна. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С.109-114.
30. Пушкар М. В. Організаційно-правові заходи охорони прав на сорти рослин в Україні : автореф. дис... к.ю.н. спец. 12.00.07 / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006. 17 с.
31. Станіславський В. П. Правове регулювання вирощування і реалізації високопродуктивного насіння зернових культур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец. 12.00.07 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого.Х., 2005. 20 с.
32. Станіславський В. П. Правові питання насінницької діяльності в Україні: окремі проблеми. *Право України*. 2003. № 3. С. 113-116.
33. Ткаченко Катерина. Спеціальне товарне рибне господарство як сільськогосподарський товаровиробник у аграрно-правовій доктрині. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 107-111.
34. Шабанов Р. І. Правове регулювання оренди водних об'єктів для аквакультури: природоохоронний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2017. Вип. 44. Том. 1. З. 161-164.
35. Якимець О. О. Актуальні питання державної політики у сфері аквакультури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2015. Вип. 35(2.3).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Дайте визначення галузі тваринництва.
2. Чим відрізняється галузь тваринництва від галузі рослинництва?
3. Здійсніть аналіз правового регулювання бджільництва.
4. Дайте визначення галузі рослинництва.
5. Визначте об'єкти племінної справи у тваринництві.
6. Охарактеризуйте об'єктів рибництва.
7. Перерахуйте особливості правового регулювання аквакультури.
8. Визначте суб'єктів племінної справи у тваринництві.
9. Якими нормативно-правовими актами здійснюється правове регулювання тваринництва?
10. Надайте загальну характеристику суб'єктів ринку зерна.

РОЗДІЛ 14. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

14.1. Правове регулювання соціального розвитку села та сталого розвитку сільських територій

14.2 Організаційно-економічні та правові засади, щодо забезпечення пріоритетності соціального розвитку села

14.3. Соціальна захищеність селян

14.1. Правове регулювання соціального розвитку села та сталого розвитку сільських територій

Проголошення на конституційному рівні України соціальною, правовою державою вказує на пріоритет у визначенні засад державної політики прав людини та гарантій їх захисту (ст.3 Конституції України). Зокрема, особливе значення має захист прав селян, які становлять практично третину населення держави.

Однак, як зазначила проф. Н.І. Титова, проблеми захисту прав громадян в особі селян перебувають у глибокій кризі. Її головною причиною є невиконання державою своїх соціальних публічно-правових функцій.

У сільській місцевості основна частина населення зайнята в аграрній сфері виробництва. Село не тільки виконує функцію продовольчого забезпечення держави, а й лишається носієм культурних, моральних надбань і традицій минулих поколінь. У селі сконцентровано значну частину соціально-економічного потенціалу суспільства.

З огляду на це, важливим фактором визначення цивілізованості будь-якого суспільства, зокрема держави - є ставлення до селянина.

Одним із основних напрямків соціальної політики держави є розвиток соціальної сфери села. Основна населення села зайнята в аграрній сфері виробництва. Село не тільки виконує функцію продовольчого забезпечення держави, а й лишається носієм самобутніх матеріальних, культурних, моральних надбань і традицій минулих поколінь.

Досвід сучасного реформування аграрного сектора економіки країни показав, що сама реорганізація державних і колективних сільськогосподарських підприємств та надання землі у приватну власність не вирішують проблеми насичення ринку продовольчими товарами. Ефективне виробництво товарної сільськогосподарської продукції не можливе без наявності державних протекціоністських програм, спрямованих на формування повноцінного життєвого середовища, задоволення економічних і соціальних інтересів сільського населення, забезпечення комплексного розвитку сільських територій, об'єктів соціальної інфраструктури, сучасних систем зв'язку та інформатики, транспорту, житлово-комунального та водного господарства, шляхового будівництва, збереження сільської поселенської мережі тощо.

Аграрний протекціонізм являє собою систему державних заходів (політичних, економічних, правових), метою якого є стимулювання розвитку національного сільськогосподарського товаровиробника, обстоювання інтересів на зовнішньому і внутрішньому ринках та

створення належного рівня життя для сільського населення.

Світова практика свідчить, що сільське господарство як галузь народного господарства, позбавлена державного регулювання, спеціально орієнтованого на захист майнових інтересів виробників сільськогосподарської продукції, та відповідної підтримки виробничої і соціально-побутової сфер, не може ефективно функціонувати. Виробничий процес у сільському господарстві навіть за наявності найвищого рівня науково-технічного й сервісного забезпечення не може контролюватися людиною у повному обсязі, а державна підтримка його повинна відбуватися з урахуванням соціально-побутових особливостей сільського життя.

Реформи аграрного сектора матимуть позитивні результати лише за умови їх соціального спрямування та підвищення життєвого рівня сільського населення. Тому в Основних засадах розвитку соціальної сфери села, схвалених Указом Президента України від 20 грудня 2000 р. наголошується, що «збереження і розвиток села, забезпечення повноцінного відтворення в ньому української нації повинно стати одним з пріоритетних завдань держави».

Пріоритетність соціального розвитку села об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури.

Однією з цілей соціально-економічної політики держави повинно бути сприяння невпинному та

постійному підвищенню добробуту сільськогосподарських працівників і гарантування їм якомога більшою мірою стабільності та забезпечення роботою й засобами існування (п.4 Рекомендацій щодо покращення умов життя та праці орендарів, здольників та аналогічних категорій сільськогосподарських працівників, ухвалених Міжнародною організацією праці від 25 червня 1968 р. № 132).

Соціальний розвиток села є одним із найважливіших принципів аграрного права. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до вирішення всіх проблем сільського регіону – соціальних, економічних, екологічних, демографічних та ін. Соціальне відродження села та підвищення ефективності аграрного виробництва – процеси органічно пов'язані. Соціально-економічний розвиток села визначають як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку економічної і соціальної сфер сільських регіонів, з мінімальними втратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави.

В аграрно-правовій літературі ще недостатньо досліджено питання щодо розуміння поняття «соціального розвитку села». Проблеми соціального розвитку не знайшли свого повного вирішення ні у законодавстві, ні у практиці діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, та й самих аграрних суб'єктів.

Першим законом України, спрямованим на відродження українського селянства, з яким пов'язується новий етап у правовому регулюванні соціальних відносин на селі, став Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному

господарстві» від 17 жовтня 1990 р. (що діє в ред. від 15 травня 1992 р.). У цьому нормативно-правовому акті вперше були визначені умови, зміст і межі пріоритетності розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу в структурі народного господарства, необхідність сприяння соціальній захищеності сільського населення. На жаль, достатньо прогресивні положення цього Закону є декларативними, зважаючи на недоопрацьованість його фінансово-економічного обґрунтування, невідповідність поставлених у ньому завдань можливостям бюджетного фінансування.

В юридичній літературі при трактуванні поняття «соціальний розвиток села», зазначається, що це – суспільні відносини, спрямовані на вдосконалення способу життя сільського населення; забезпечення достатнього життєвого рівня сільського населення на рівні стандартів сучасного розвитку суспільства; підвищення якості життя сільського населення. Тобто акцентується увага не на кількісних показниках облаштування сільських населених пунктів, а насамперед на забезпеченні селян якісною соціальною інфраструктурою та послугами.

У широкому розумінні «соціальний розвиток села» – це історичний процес, який охоплює комплекс соціально-економічних заходів з розвитку сільськогосподарського виробництва, розширення у сільській місцевості установ освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі, побутового обслуговування, перетворенню сіл в належним чином облаштовані населені пункти. У вузькому розумінні «соціальний розвиток села» – суспільні відносини, спрямовані на вдосконалення способу життя сільського населення на основі розширення і підвищення

ефективності суспільного виробництва, покращення умов праці, розвитку середовища матеріального, соціально-культурного, комунально-побутового обслуговування.

Таким чином, соціальний розвиток села слід розглядати як вид аграрних відносин, пов'язаних із забезпеченням умов праці, гідного життя і вільного розвитку сільського населення.

З усієї різноманітності відносин, пов'язаних з соціальним розвитком села, можна виділити декілька груп:

1) соціально-трудові відносини, які включають відносини з забезпечення соціальних прав у сфері трудової діяльності громадян (право на вільну працю, вибір роду занять і професії, на сприятливі умови праці, на встановлений законодавством розмір мінімальної заробітної плати тощо);

2) соціально-культурні відносини, які включають відносини з забезпечення соціальних прав у сфері культурного розвитку громадян (право на житло, освіту, медичне обслуговування, участь у культурному житті, свободу художньої, наукової, технічної та ін. видів творчості, інтелектуальну власність тощо);

3) відносини соціального забезпечення сільського населення (право на соціальне забезпечення за віком, на випадок хвороби, інвалідності, втрати годувальника та ін.);

4) відносини з соціального обслуговування сільського населення (це діяльність соціальних служб по соціальній підтримці, наданню соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг і матеріальної допомоги, проведенню соціальної адаптації і реабілітації громадян, які перебувають у складній життєвій ситуації).

Важливим засобом впливу на суспільні відносини з соціального розвитку села є державні цільові програми, під якими слід розуміти сукупність заходів, спрямованих на вирішення окремих соціальних проблем на селі, пов'язаних з досягненням мети, поставленої державою і суспільством, обмежені у часі і територією.

Відповідні нормативно правові акти присвячені розвитку села затверджувалися в основному постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Зокрема, відповідною постановою КМ України від 19 вересня 2007 року № 1158 була затверджена була Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р. У документі зазначається, що найгострішими проблемами на селі є відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл. Основною метою Програми є забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності.

Розвиток соціальної сфери села та аграрного сектору може бути забезпечений шляхом впровадження соціальних стандартів та нормативів у сільській місцевості; здійсненням заходів, спрямованих на розвиток підприємництва та розв'язання проблем зайнятості на селі, розвитком транспортного сполучення та зв'язку, удосконаленням інженерної інфраструктури, розвитком житлового будівництва та комунального господарства, освіти, медичного обслуговування, культурно-дозвільної діяльності в сільській місцевості, збереженням і розвитком

традиційної культури регіонів, поліпшенням побутового обслуговування сільського населення, розвиток фізичної культури і спорту на селі, розвитком торговельного обслуговування сільського населення, створенням умов для заохочення молоді до роботи і проживання у сільській місцевості, державною підтримкою розвитку депресивних сільських територій, удосконаленням системи управління розвитком сільських територій, фінансовим забезпеченням здійснення заходів з розвитку соціальної сфери села та сільських територій.

Правовому регулюванню соціального розвитку села як правовому інституту притаманні певні принципи. Принципи правового регулювання соціального розвитку села – це виражені у нормах права керівні ідеї, положення, які визначають зміст відносин з забезпечення сприятливих умов праці, гідного життя і вільного розвитку людини.

Принципи правового регулювання соціального розвитку села розкривають зміст захисту соціальних прав і законних інтересів сільського населення, а гарантії є умовою реалізації цих принципів.

У юридичній літературі виділяють наступні основні принципи правового регулювання соціального розвитку села:

1. Принцип встановлення гідних умов життя сільського населення. Право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло гарантується ст. 48 Конституції України, яка відповідає вимогам міжнародних нормативно-правових актів, зокрема, Загальній декларації прав людини 1948 р. та Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Право на достатній життєвий рівень належить до соціальних прав, під якими розуміють можливості громадянина бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин, мати необхідні для розвитку та існування умови, права, що забезпечують його найважливіші потреби, гідний рівень життя і розвиток. З метою забезпечення соціальних прав Законом України від 5 жовтня 2000 р. «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» встановлено державні соціальні стандарти й нормативи у сфері соціального, житлово-комунального, транспортного обслуговування та зв'язку, охорони здоров'я, забезпечення навчальними закладами та обслуговування закладами культури. Основним елементом, що визначає життєвий рівень громадян, є одержувана ними заробітна плата. На жаль, сільське господарство за рівнем заробітної плати серед галузей економіки України займає останнє місце.

2. Принцип соціальної рівності. Держава забезпечує рівність усіх перед законом. Соціальна держава прагне до ліквідації соціальної нерівності. При цьому, способи, які застосовуються для досягнення цієї мети, досить різноманітні. Ними можуть бути соціальні корективи, які вносяться у правові відносини, державне втручання в суспільні відносини (охорона праці), забезпечення загальнодоступних найважливіших благ і послуг (розвиток системи охорони здоров'я, освіти), покращення соціального становища шляхом державних виплат, тощо.

3. Принцип соціальної справедливості полягає у створенні рівних умов для усіх суб'єктів відносин з соціального розвитку села. Законом України від 18 жовтня 2005 р. «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» встановлено, що одним із

пріоритетних напрямів підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян є наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення, формування комплексної системи підприємств, установ і організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню (п.5 ст.4).

4. Принцип соціальної відповідальності передбачає, що організації, підприємства, установи і інші суб'єкти, які здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, зобов'язані для своїх працівників за рахунок власних коштів забезпечувати професійну і технічну безпеку, знижувати соціально-психологічні ризики праці та ін.

5. Принцип державної підтримки соціального розвитку села. Як відомо, сільське господарство несе значні збитки, пов'язані з диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію, не платежами, неповним і несвоєчасним бюджетним фінансуванням. Рівень доходів значної частини сільськогосподарських виробників не дозволяє їм вести виробництво на розширеній основі, підтримувати і оновлювати матеріально-технічну базу і соціальну інфраструктуру. Все це обумовлює необхідність надання селу державної підтримки. Така підтримка надається, як правило, шляхом використання економічних методів регулювання, але здійснюється вона у певних правових формах. Так, Закон України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства» визначає основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також

забезпечення продовольчої безпеки населення. Однак вищевказаний Закон не регулює питання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції.

Стаття 2 Закону України від 18 січня 2001 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років», визначала основні засади державної політики на період реформування сільського як пріоритетної галузі народного господарства, встановлено, що пріоритетний розвиток сільського господарства забезпечується шляхом: підтримання стабільної законодавчої та нормативно-правової бази з метою забезпечення передбачуваних умов розвитку підприємництва в сільському господарстві; невтручання органів виконавчої влади у вибір форм господарювання та господарську діяльність суб'єктів підприємництва, крім випадків, передбачених законами; стимулювання розвитку приватного підприємництва; забезпечення суб'єктам господарювання захисту прав власності на землю, майно та результати своєї праці; державної підтримки наукових досліджень по створенню та впровадженню нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування, поглибленої переробки сільськогосподарської сировини та виготовлення з неї конкурентоздатної вітчизняної продукції; проведення закупок сільськогосподарської продукції до державних ресурсів; підтримки сільськогосподарських товаровиробників, інфраструктури аграрного ринку, виробництва стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції, спрямованих на забезпечення продовольчої безпеки держави; формування цінового, податкового і кредитного механізмів з

урахуванням специфіки сільського господарства як галузі з сезонним характером виробництва, уповільненим оборотом капіталу і низькою нормою прибутку; дотування виробництва продукції тваринництва, рибництва та рибальства, льону; сприяння розширенню вітчизняної сировинної бази для виробництва тютюнових виробів, а саме введенням обов'язкового використання вирощеної і ферментованої в Україні тютюнової сировини у вітчизняних сигаретах неліцензованих марок, захищених знаком для товарів України; поєднання обов'язкового і добровільного страхування; створення умов для забезпечення кредитами сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням сезонності виробництва; сприяння розвитку мережі дорадчих сільськогосподарських служб і системи моніторингу аграрного ринку.

6. Принцип сталого соціального розвитку сільських територій та сільського населення передбачає соціально, економічно і екологічно збалансований їх розвиток, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів, технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної інфраструктури.

7. Принцип демократизації. У процесі формування державної аграрної політики громадськість здобуває реальні можливості впливати на процес прийняття рішень, що підтверджується наявністю ряду правових норм та формуванням практики їх застосування.

У статті 10 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» вказується, що держава захищає сільську поселенську мережу незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів. Будь-які перетворення сільських поселень (об'єднання, роз'єднання, перейменування, переведення до іншої категорії тощо) можуть здійснюватися за рішенням сесій районних рад лише з волі жителів цих поселень.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р (з наступними змінами внесеними згідно з Розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 102-р від 14.02.2018 та № 254-р від 17.04.2019) була затверджена Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року.

У Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року вказується, що метою Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки є створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки, стабільного забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною, а населення – високоякісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, посилення присутності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

14.2. Організаційно-економічні та правові засади, щодо забезпечення пріоритетності соціального розвитку села

Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення держави, її економічної незалежності.

Стаття 1 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» серед організаційно-економічних та правових заходів, що забезпечують пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу виділяє: надання агропромисловим товаровиробникам права вільного вибору форм власності і напрямів трудової та господарської діяльності, повної власності на результати своєї праці; створення необхідної ресурсної бази для всебічного задоволення виробничих потреб і розвитку соціальної інфраструктури; зміни державної інвестиційної політики, зокрема спрямування інвестицій на першочергове створення матеріально-технічної бази по виробництву засобів механізації, хімізації, переробної промисловості, будівельної індустрії для агропромислового комплексу з метою поліпшення його соціально-економічного становища і наукового забезпечення та соціальних умов життєдіяльності трудових колективів; повного ресурсного забезпечення капітальних вкладень для соціально-економічного розвитку села та агропромислового комплексу; еквівалентного товарообміну між промисловістю та сільським господарством на основі паритетного ціноутворення на їх продукцію; регулювання відносин агропромислових товаровиробників і держави за

допомогою системи бюджетного фінансування, кредитування, оподаткування, страхування і з широким застосуванням комплексу пільг; формування належної соціальної інфраструктури села; спрямування демографічної політики на зміну міграційних процесів на користь села, створення соціально-економічних умов для природного приросту сільського населення, всебічного розвитку сім'ї; підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів та кадрів масових професій для всіх господарств і напрямів виробничої діяльності; створення рівних можливостей для всіх громадян, які постійно проживають і працюють у сільській місцевості, в задоволенні соціальних, культурно-освітніх і побутових потреб; створення системи аграрного законодавства.

Пріоритетність розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу забезпечується зміною структури інвестицій в економіці, переорієнтацією промислового виробництва на їх потреби, зростанням обсягів капіталовкладень і матеріально-технічних ресурсів. Нові програми соціально-економічного розвитку України не можуть бути прийняті без урахування пріоритетності розвитку села.

Формування програм будівельно-монтажних робіт і забезпечення їх матеріально-технічними ресурсами та обладнанням на всіх рівнях управління здійснюються в порядку, при якому потреби агропромислового комплексу та інших галузей, що здійснюють капітальні вкладення в розвиток соціальної і виробничої сфери села, задовольняються першочергово і в повному обсязі.

Промислові підприємства, будівельні та інші організації компенсують у повному обсязі збитки за

невиконання поставок матеріально-технічних ресурсів або будівельно-монтажних робіт.

Статтею 6 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» передбачено державне інвестування розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу.

Одним із основних напрямів підвищення соціального захисту і життєвого рівня селян є забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах.

Невід'ємною складовою соціальної інфраструктури села є мережа закладів, що здійснюють діяльність спрямовану на задоволення соціально-культурних потреб у духовних та матеріальних благах.

Будівництво в сільській місцевості об'єктів освіти, охорони здоров'я, культури і спорту, водопроводів, каналізаційних систем та споруд, мережі газо- і електропостачання, шляхів, об'єктів служби побуту, благоустрій територій, а у трудонедостатніх селах, крім цього, спорудження житла здійснюється за рахунок державного і місцевого бюджетів.

Функції розпорядника цільових державних централізованих капіталовкладень у соціальну сферу села покладаються на органи місцевого та регіонального самоврядування і місцеву державну адміністрацію, які несуть однакову відповідальність з іншими учасниками інвестиційного процесу за цільове та ефективне їх використання.

Будівництво меліоративних, гідротехнічних, електроенергетичних споруд та мереж, обводнення земель,

здійснення протиерозійних заходів, хімічної меліорації, закладка багаторічних насаджень, будівництво і технічне переозброєння підприємств переробної промисловості, сприяння розвитку фермерських господарств, колективних та інших підприємств, формування виробничої інфраструктури в сільській місцевості здійснюються відповідно до державних програм.

Витрати на утримання всіх закладів соціально-культурного та спортивного призначення в сільській місцевості, в тому числі будинків для осіб з інвалідністю і ветеранів праці, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, а також на проведення фізкультурно-спортивних заходів фінансуються з бюджету. Реорганізація та ліквідація закладів бюджетної сфери комунальної форми власності здійснюється за рішенням сесії місцевої ради, державної і приватної форм власності – за рішенням засновника (засновників). Однак проблема недофінансування цих закладів є актуальною уже більш ніж два десятиліття років.

Усі шляхи, що зв'язують сільські населені пункти (у тому числі в межах цих населених пунктів) з мережею шляхів загального користування, належать до категорії шляхів загального користування і разом з усіма під'їзними шляхами до сільських населених пунктів передаються на баланс Українському державному концерну по будівництву, ремонту та утриманню автомобільних шляхів. Забороняється ліквідація, реорганізація та перепрофілювання закладів охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення (будинки-інтернати для престарілих та інвалідів) у сільській місцевості.

Важливе значення має ст.7 ЗУ «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу

в народному господарстві», яка передбачає економічне стимулювання трудових колективів підприємств і організацій, які виконують роботи для агропромислового комплексу. З цією метою непрофільні промислові підприємства, що виконують державне замовлення на проектування та виготовлення машин, обладнання і запасних частин для агропромислового комплексу, включаючи об'єкти соціально-культурного призначення, забезпечуються матеріалами централізовано. Одержані за рахунок цього доходи не оподатковуються.

Доходи будівельних, монтажних, проектних та інших підприємств і організацій, одержані в результаті спорудження в сільській місцевості житла, об'єктів побуту, культури, торгівлі, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, освіти, зв'язку, шляхів, енергетичних, газових і водорозподільних систем, тваринницьких приміщень, інженерно-технічних комплексів машинно-тракторного парку та інших об'єктів, які впливають на поліпшення соціального становища села, не оподатковуються.

Не оподатковується частина доходу підприємств, організацій, що витрачається на розвиток та утримання соціальної сфери села, об'єктів торгівлі і побутового обслуговування, фізичної культури і спорту в сільській місцевості.

Однак, попри великий позитив цієї норми, згідно основного нормативного документу держави – підстави для надання податкових пільг і порядок їх застосування визначаються виключно Податковим кодексом України (а ним ці пільги не передбачені).

14.3. Соціальна захищеність селян

Розділ III Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» присвячений питанням соціальної захищеності селян і сільськогосподарських підприємств.

Так, статтею 8 нормативно-правового акту закріплено, що селу надається перевага порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, телефонізації, зв'язку, комунальних об'єктів, в послугах радіо і телебачення, забезпечуються рівні з містом умови постачання промисловими та продовольчими товарами, а також рівень медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково обґрунтованими нормативами. Законом встановлені пільги особам, які переселяються і проживають у трудонедостатніх населених пунктах, а також пільги для індивідуального житлового будівництва на землях сільських населених пунктів. Критерій трудонедостатніх населених пунктів з урахуванням чисельності працездатних жителів та інших факторів, а також види пільг визначаються Урядом України, а перелік цих населених пунктів – місцевими Радами.

Сільські жителі та працівники агропромислового комплексу, які проживають у селищах міського типу, використовують електроенергію за пільговими тарифами. Кількість електроенергії, що оплачується за пільговими тарифами, встановлюється Урядом. Ці пільги

поширюються також на пенсіонерів, які перед виходом на пенсію працювали в сільськогосподарському виробництві та соціальній сфері села не менше 15 років і мають особовий рахунок на використання житла, а також працівників фермерських господарств, радгоспів, колективних та інших сільськогосподарських підприємств, які проживають у містах обласного і районного підпорядкування.

Товари масового споживання для села і міста реалізуються за єдиними цінами. Забезпечення ними пенсіонерів, ветеранів та інвалідів, вдів, дітей-сиріт та багатодітних сімей здійснюється за однаковими для міста і села нормативами.

Сільським жителям, які працюють в агропромисловому комплексі та соціальній сфері села, виділяється половина державних ринкових лімітів на автотранспорт і 90 процентів – на будівельні матеріали. Гарантується першочерговий продаж їм сільськогосподарської техніки, інвентаря та інших товарів. Обґрунтована потреба сільських жителів у паливі забезпечується у повному обсязі.

Держава забезпечує проведення демографічної політики щодо зміни міграційних процесів на користь села, створення соціально-економічних умов для підвищення народжуваності та всебічного розвитку сім'ї шляхом запровадження системи пільг.

Порядок їх надання і розміри встановлюються Урядом. Політика цін спрямовується на постійне дотримання еквівалентного обміну між сільським господарством та промисловістю, іншими галузями народного господарства.

Фінансування наукових досліджень з проблем соціального розвитку села та агропромислового виробництва здійснюється в основному за рахунок державного бюджету.

Дослідні та дослідно-експериментальні господарства є самостійними у визначенні своєї господарської діяльності, розвитку зв'язків з промисловими підприємствами та зарубіжними партнерами.

Доходи від освоєння науково-технічних нововведень в агропромисловому виробництві протягом 5 років не оподатковуються.

В усіх вищих навчальних закладах (університетах, інститутах), коледжах, технікумах тощо встановлюється квота прийому сільської молоді, яка є обов'язковою для виконання (ст.22 Закону). Порядок та умови квотування, а також використання випускників визначаються Урядом.

Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів та робітничих кадрів для виробничої і соціальної сфери села у державних навчальних закладах здійснюються за рахунок державного і місцевого бюджетів, а також на підставі договорів між навчальними закладами, підприємствами, організаціями.

Перепідготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів, робітничих кадрів є обов'язковими і здійснюються періодично в строки, визначені державними органами.

Крім того, окремим групам громадян передбачене надання соціальних послуг – комплексу правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних

життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їхньої життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя (ст.1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про соціальні послуги»).

З метою надання психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних та юридичних послуг сім'ям, дітям і молоді на селі створюються центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді.

Важливу роль відіграють дорадчі служби, які активно створюються на селі.

Право на отримання дорадчих послуг мають фізичні та юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність у сільській місцевості, сільське населення, а також органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади.

Згідно статті 4 Закону України від 17 червня 2004 р. «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» основними завданнями дорадчої діяльності є:

- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення в умовах ринкової економіки; надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо;

- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки

та реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;

- поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості, у тому числі сільського зеленого туризму, зайнятості сільського населення тощо; робота з сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм; інші завдання, визначені законом.

В умовах нерозвинутої соціальної інфраструктури, що зумовлює низький рівень правової культури сільських мешканців, низький рівень доходів, що утруднює звернення за кваліфікованою допомогою.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002, № 3-4. Ст.27.
3. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019, № 19. Ст.74.
4. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
5. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. *Офіційний вісник України*. 2020, № 67. Ст. 2150.

6. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, № 45. Ст.363.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003, №№ 40-44. Ст.356.
8. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/248907971>.
9. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
10. Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Указ Президента України від 27.03.1998 № 222/98. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222/98>.
11. Про зайнятість населення: Закон України від 5.07.2012 р. № 5067-VI (із змінами і доповненнями). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
12. Аграрне право: Підручник / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін.; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
13. Аграрне право України: Навчальний посібник / За ред. М.В. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
14. Бардіна Т.О., Європейський досвід обґрунтування програм соціально-економічного розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2014. № 5. С. 169–172. URL:file:///C:/Users/User/Downloads/inek_2014_5_34.pdf.

15. Булах Т.М., Петренко К.В. Соціальний розвиток як чинник подолання депресивності села. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 225–228. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/frvu_2012_3_49%20(1).pdf.
16. Вашишин М. Правові засади соціального розвитку села. *Підприємство, господарство і право*. 2008. № 4 с. 52 – 55.
17. Венгерська Н.С. Напрями забезпечення регіонального сільського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 15. Ч. 5. 2015. С. 94–97.
18. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України: Навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.
19. Губені Ю.Е. Розвиток сільських територій: європейський досвід для української практики. *Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій*: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К., 2005. С. 394–402.
20. Ігнатенко М. М. Оцінка стандартів рівня життя сільського населення та функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 2. С. 59–62.
21. Колодійчук А.В. Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.5. С.152–157.
22. Куценко В.І. Соціальний вектор розвитку українського села: стан, проблеми та шляхи їх подолання. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 83–93.

23. Олійник О. Р. Міжнародний досвід розвитку соціальної відповідальності та можливість його застосування в Україні. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 37–44. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/inek_2015_4_7.pdf.
24. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 125–133. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/a-pe_2013_3_14%20(6).pdf
25. Щурик М.В., Чеверда Н.М. Соціальні проблеми розвитку села в умовах земельної та аграрної реформ. *Статистика України*. 2013. №1. С. 42–47. URL: http://194.44.12.92:8080/jspui/bitstream/123456789/1105/1/42-46_1%272013%2860%29_Schuryk_Cheverda.pdf

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть основні принципи правового регулювання соціального розвитку села.
2. Охарактеризуйте принцип встановлення гідних умов життя сільського населення.
3. Як ви розумієте принцип соціальної рівності?
4. Охарактеризуйте принцип соціальної справедливості.
5. Як ви розумієте принцип соціальної відповідальності?
6. У якому порядку здійснюється державна підтримка соціального розвитку села?
7. Охарактеризуйте принцип сталого соціального розвитку сільських територій та сільського населення.
8. Як ви тлумачите принцип демократизації?

9. Як забезпечується пріоритетність розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу?

10. Які норми підтверджують соціальну захищеність селян в Україні?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19 – 20, № 21 – 22. Ст.144.
2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст.27.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25 – 26. Ст. 131.
5. Кодекс про адміністративні правопорушення від 7.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, додаток до № 51. Ст.1122.
6. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст.74.
7. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13 – 14, № 15 – 16, № 17. Ст.112.
8. Положення про Аграрний фонд: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.2016 р. № 627. *Офіційний вісник України*. 2016. № 75. Ст. 2508.
9. Положення Про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-п#Text>
10. Положення Про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.2019 р. № 838. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-п#Text>

11. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-17. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>.
12. Про банк і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5 – 6. Ст. 30.
13. Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1492-14>.
14. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2498-12>.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 р. № 1423-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text>.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
17. Про внесення змін до Типового договору оренди землі: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2016 р. № 843. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2016-п>.
18. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 р. № 3613-VI. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>.
19. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст.527.
20. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон

України від 15.05.2003 р. № 755 – IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31 – 32. Ст. 263.

21. Про зайнятість населення: Закон України від 5.07.2012 р. № 5067-VI. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

22. Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.04.2017 р. № 572. *Офіційний вісник України*. 2017. № 42. Ст.1313.

23. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 27. Ст.230.

24. Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Указ Президента України від 27.03.1998 р. № 222/98. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222/98>.

25. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 4.07. 2002 р. № 37-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 35. Ст. 258.

26. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02. 1992 р. № 2114-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 20 . Ст.27.

27. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 р. № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. Ст. 101.

28. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 13. Ст.92.

29. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25.06.2009 р. № 1561-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 51. Ст.755.

30. Про оренду землі: Закон України від 6.10.1998 р. № 161-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 46 – 47. Ст. 280.
31. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 29. Ст.232.
32. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9.02. 2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. Ст.491.
33. Про племінну справу в тваринництві: Закон України від 15.12.1993 р. № 3691-XII. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3691-12>.
34. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 р. № 400-XII. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
35. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 38. Ст.470.
36. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21.07. 2020 р. № 819-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>
37. Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23.09.2008 р. № 575-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 9. Ст.115.
38. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 р. № 2238-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 11. С. 52.

39. Про страхування: Закон України від 7.03. 1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.
40. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. <https://www.kmu.gov.ua/npras/248907971>.
41. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. № 973-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 45. Ст.363.
42. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07. 2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.
43. Про фінансовий лізинг: Закон України від 4.02.2021 р. № 1201-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text>
44. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40 – 44. Ст. 356.
45. Аграрне право: підручник / за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х., 2010. 296 с.
46. Аграрне право: посіб. для підгот. до іспиту / за заг. ред. А. М. Статівки. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 202 с.
47. Аграрне право України : навчальний посібник / за ред. М. В. Єрмоленка. К. : Юрінком Інтер, 2010. 245 с.
48. Аграрне право України: підручник / за ред. О. О. Погрібного. Істина, К., 2007. 448с.

49. Багай Н. Нові правові інститути аграрного права України (наукові підходи). *Держава і регіони: Науково-виробничий журнал. Серія: право.* 2001. № 1. С. 51 – 61.
50. Багай Н. О. Кодифікація аграрного законодавства України: окремі питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2013. Вип. 6 – 1(2). С. 124 – 126.
51. О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинська, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк. Земельне право: підручник/ за ред. О. І. Баїк. Львів : Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», 2021. 385 с.
52. Бахуринська М. М. Особливості аграрно-правової відповідальності як інституту аграрного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2014. № 4. С. 109 – 115.
53. Бейкун А. Л. Чинна проблематика значення категорії «державне регулювання» з позиції необхідності забезпечення екологічно сприятливого режиму господарювання в аграрній сфері національної економіки. *Теорія і практика правознавства.* 2013. Вип.2.
54. Благута Р. І., Долинська М. С, Туркот О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. *Соціально-правові студії.* 2019. Випуск 2 (4). С. 73 – 81.
55. Борисовський Д. В. Ефективність державної фінансової підтримки фермерських господарств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.* 2014. Вип. 149. С. 105 – 113.

56. Бардіна Т.О., Європейський досвід обґрунтування програм соціально-економічного розвитку сільських територій. *Інноваційна економіка*. 2014. № 5. С. 169 – 172.
57. Булах Т. М., Петренко К. В. Соціальний розвиток як чинник подолання депресивності села. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 3. С. 225 – 228.
58. Ващишин М. Правові засади соціального розвитку села. *Підприємство, господарство і право*. 2008. № 4. С. 52 – 55.
59. Ващишин М. Я. До питання про критерії самостійності аграрного права як галузі права. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 114 – 119.
60. Ващишин М. Я. Тенденції розвитку аграрного права як галузі права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2014. Вип. 197(3). С. 63 – 68.
61. Венгерська Н.С. Напрями забезпечення регіонального сільського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2015. Вип. 15. Ч. 5. 2015. С. 94 – 97.
62. Вдовенко Н. М. Аграрний сектор економіки у контексті дії нормативно-правових методів регулювання. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 2.
63. Вдовенко Н. М. Теорія та практика державного регулювання розвитку аквакультури. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 7. С. 117 – 120.
64. Вдовенко Н. М. Нормативно-правове регулювання господарської діяльності у сфері аквакультури. *Економічний форум*. 2014. № 4. С. 4– 12.
65. Гавриш Н. С. Юридична відповідальність як спосіб правової охорони ґрунтів. *Актуальні проблеми держави та*

права: зб. наук. праць. Одеса. Астропринт. 2000. вип. 9. С. 249 – 252.

66. Гаєцька-Колотило Я. З. Аграрне право: перспектива бути. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукраїнського круглого столу* (25 травня 2012 р.): зб. наук. праць заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. К. : Видав. Центр НУБіП України, 2012. С. 48 – 50.

67. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук... спец. 12.00.06 / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2003. 22 с.

68. Гаєцька-Колотило Я. З. Про перспективи законодавчого регулювання садівницьких товариств в Україні. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 139 – 142.

69. Гаєцька-Колотило Я. З., Ільків Н. В. Аграрне право України : навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.

70. Гаєцька-Колотило Я., Жиравецький Т. До питання про становлення та розвиток Львівської наукової школи земельного, аграрного та екологічного права. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 240 – 247.

71. Гафурова О. Відносини соціального розвитку села як складова предмету аграрного права. *Правничий вісник Університету «Крок»*. 2010. Вип. 6(1). С. 52 – 59.

72. Грищенко К. Г. Поняття «спеціальне товарне рибне господарство» за чинним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2018. Вип. 53. Том 1. С. 156 – 158.
73. Губені Ю.Е. Розвиток сільських територій: європейський досвід для української практики. *Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій*: матеріали сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. К., 2005. С. 394 – 402.
74. Домбровський С. Ф. Особливості дисциплінарної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств кооперативного типу та фермерських господарств. *Університетські наукові записки*. 2016. №3. С. 151 – 164.
75. Долинська М. С. До питання розширення кола суб'єктів агровиробництва в Україні. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні*: збірник тез регіональної науково-практичної конференції. 15 грудня 2017 року. Л: ЛьвДУВС. 2017. С.160 – 163.
76. Долинська М. С. Види фермерських господарств по законодавству України та Білорусі. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України 18-19 травня 2018 р. К. 2018. С. 14 – 18.
77. Долинська М. С. Сільськогосподарські кооперативи в нотаріальному процесі України. *Вісник Національного*

університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки. 2016. Випуск 850. С. 385 – 391.

78. Долинська М. С. Створення фермерських господарств в нотаріальному процесі України. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 296 – 299.

79. Долинська М. С. Фермерські господарства України: землекористування, порядок створення, діяльності та припинення діяльності. Х.: Страйд, 2005. 264 с.

80. Долинська М.С. Новели законодавства щодо створення фермерських господарств України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки. 2017. Випуск 865. С. 392 – 397.

81. Долинська М.С. До питання створення сімейних фермерських господарств без створення юридичної особи в Україні. *Юридическая наука в условиях евроинтеграции Украины и Молдовы: современные ориентиры правового регулирования*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 24 – 25 марта 2017 г. г. Кишенев, Молдова. 2017. С. 191 – 194.

82. Долинська М. С. Порівняльний аналіз права на створення фермерського господарства по законодавству Білорусі, Молдови та України. Міжнародна науково-практична конференція «*Концепція розвитку правової держави в Молдові та Україні в умовах євроінтеграційних процесів*», 2 – 3 листопада 2018 року. м. Кишинів. Молдова. С. 150 – 153.

83. Долинская Мария. Сравнительный анализ прекращения деятельности фермерских хозяйств по законодательству Украины и Молдовы. *Международный научно-практический правовой журнал «Leges et Viata»*. 2018. № 8/2 (320). С. 31–34.
84. Долинська М. С. Особливості трудової правосуб'єктності фермерських господарств України. *«Проблеми реалізації прав громадян у сфері праці та соціального забезпечення»* тези доп. та наук. повідомл. учасників ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) Харків: Право, 2019. С. 46 – 50.
85. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х.М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів: Навчально-науковий інститут права психології та інноваційної освіти. Національного університету «Львівська Політехніка. Дрогобич: ПП «Посвіт», 2020. 252 с.
86. Долинська М. С. Новели правового регулювання діяльності сільськогосподарських кооперативів. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 грудня 2020 р.) / за заг. ред. І. В. Красницького*. Львів: ЛьВДУВС, 2020 С. 180 – 184.
87. Долинська М. С. Поняття сім'ї в аграрному праві України. *Вісник національного університету « Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. № 1(29). 2021. С. 112 – 116.
88. Долинська М. Основні етапи становлення фермерських господарств у незалежній Україні. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ ЗВО

«Університет Короля Данила», 2021. №. 11 (23). С. 125 – 132.

89. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141 – 147.

90. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021 № 2 (30). С. 143 – 151.

91. Долинська М. С. Особливості правового статусу сімейних ферм в Україні. *The I International Science Conference «Multidisciplinary academic research»*, September 20 – 22, 2021, Amsterdam, Netherlands. 2021. P.40 – 42.

92. Долинська М. С. До питання поняття сім'ї у фермерському законодавстві України. *Шлюбно-сімейні відносини: виклики сьогодення: збірник тез доповідей учасників круглого столу (29 жовтня 2021 року) / Упорядник: В. О. Кучер*. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 21 – 23.

93. Долинська М. Порівняльний аналіз правового статусу фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2021 № 2 (30). С. 143 – 151.

94. Долинська М.С. Договір емфітевзису: історія, порядок укладення, нотаріальне посвідчення. *Митна справа:*

Науково-аналітичний журнал. 2012. № 3(81), частина 2, книга 1. С. 251–256.

95. Долинська М. С. Деякі аспекти економіко-екологічного сільськогосподарського землевикористання фермерськими господарствами України. *Стратегія екологічної безпеки України : соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів III Круглого столу. 11 травня 2018 р. Львів: Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка». С. 110 – 116.

96. Долинська М. С. Особливості землевикористання у сільськогосподарських кооперативах України. *Стратегія екологічної безпеки України: соціально-економічний та правовий вимір*: збірник матеріалів VI Круглого столу. (Львів, 21 травня 2021 р.) Львів: Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка». 2021. С. 141 – 147

97. Долинська М. С. До питання необхідності нотаріального посвідчення договору оренди земельної частки (паю). «Верховенство права та правова держава»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 18–19 травня 2013 р. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 98 – 100.

98. Долинська М. С. Особливості укладення та нотаріального посвідчення договорів суборенди земельних ділянок. *Новітні наукові дослідження держави і права*. 2013: збірник наукових праць/ за ред. П.М. Шапірка, О.В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2013. с. 37 – 41.

99. Долинська М.С Договір оренди землі: поняття, зміст та особливості нотаріального посвідчення. *Митна справа*:

науково-аналітичний журнал. 2012. № 4 (82), частина 2, книга 1. С. 223 – 229.

100. Долинська М. С., Смолин Г. В., Туркот О. А., Гамалюк Б. М, Хомко Л. В. Господарське право. Особлива частина: підручник / за ред. Г. В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 536 с. С. 214 – 298.

101. Дурсунов М. О. Законодавче забезпечення ветеринарної справи в Україні у ХХ столітті : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009. 21 с.

102. Єрмоленко В. М. Ретроспектива сучасного аграрного права. Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: *збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 304 – 307.

103. Єрмоленко В. М. Теоретичні проблеми аграрних правовідносин: монографія / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, І. М. Заріцька; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : Компринт, 2013. 668 с.

104. Єрмоленко В. М. Концептуальні засади правового регулювання селекційної діяльності. *Право України*. 2005. № 3. С. 46 – 49.

105. Єрмоленко В. М. Правовий захист селекційних досягнень в тваринництві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 29 – 32.

106. Єрмоленко В. М. Правове регулювання селекційної діяльності в рослинництві. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 4. С. 53 – 56.

107. Земко А. М. Щодо поняття «аграрно-правовий спір». *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право.* 2012. Вип. 173(3). С. 48 – 58.
108. Ігнатенко М. М. Оцінка стандартів рівня життя сільського населення та функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2013. № 2. С. 59 – 62.
109. Кальченко С. В. Сучасні перспективи розвитку особистих селянських господарств. *Економіка та управління АПК.* 2015. № 1. С. 68 – 71.
110. Коваленко Т. О. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2005. № 10. С. 56 – 66.
111. Коваленко Т. Аналогія в аграрному праві України: умови та межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2011. Вип. 88. С. 46 – 51.
112. Коваленко Т. Об'єктивні передумови формування аграрного права України. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 1. С. 80 – 84.
113. Коваленко Т. О. Правовий режим майна для ведення особистого селянського господарства. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі.* 2003. № 10. С. 97–105.
114. Коваленко Т. Суб'єктивні передумови виникнення і становлення аграрного права України. *Історико-правовий часопис.* 2015. № 2. С. 77 – 82.

115. Коваленко Т. О. Правове регулювання ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин як гарантія безпечності та якості продукції тваринництва. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка* : юрид. науки. 2006. Вип. 70. С. 23 – 27
116. Ковальчук Т. Г. Правові аспекти юридичних засобів охорони земель. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юрид. науки.* 2004. вип. 61. С. 68 – 72.
117. Колодійчук А.В. Сутність і значення соціально-економічного розвитку сільських територій *Науковий вісник НЛТУ України.* 2010. Вип. 20.5. С.152 – 157.
118. Користін О. Є. Основні аспекти державно-правового регулювання економічної безпеки в аграрній сфері. *Митна справа.* 2014. № 1(2.2). С. 162 – 167.
119. Корнієнко В. М. Деякі питання правового регулювання аграрного ринку України. *Форум права.* 2013. № 2. С. 248 – 252.
120. Корнієнко В. М., Корнієнко Г. С., Кульчій І. М. Аграрне право : посіб. для підгот. до іспиту / за заг. ред. А. М. Статівки. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2018. 202 с.
121. Костенко С. О. Трансформація предмету аграрного прав. *Правова держава.* 2017. Вип. 28. С. 290 – 295.
122. Костур О. Д. Фермерське господарство як організаційно-правова форма ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України.* 2014. Вип. 35. С. 171 – 183.

123. Кожух М. С. Господарсько-правовий статус Міністерства аграрної політики та продовольства України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 489 – 494.
124. Кравець Н. В. Щодо поняття та змісту принципу екологізації виробництва як принципу аграрного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(2). С. 127 – 130.
125. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : монографія. К. : Логос, 2011. 688 с.
126. Кучерява К.Я. Удосконалення нормативно-правової бази регулювання процесів кооперації в аграрному секторі. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: Державне управління. 2017. № 2. С. 68 – 73.
127. Куценко В.І. Соціальний вектор розвитку українського села: стан, проблеми та шляхи їх подолання. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 83 – 93.
128. Лебідь В. І. Правове становище особистих селянських господарств в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12.00.06. К., 2002. 18 с.
129. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності. К. : Юрінком Інтер, 1999. 120 с.
130. Лушпаєв С. О. Розвиток законодавства України про сімейне фермерське господарство. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 204 – 207.
131. Мадзігон В. Підприємницька діяльність у сільському господарстві рослинництва та тваринництва. Молодь та ринок. 2011. № 11. С. 24 – 29.

132. Марич Х. М. Договір контрактації сільськогосподарської продукції. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 3 (241). С. 87 – 92.
133. Марич Х. М. Поняття, особливості та види договорів в агропромисловому комплексі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Видавництво Львівської політехніки. 2015. № 813. С. 324 – 330.
134. Марич Х. М. Сільськогосподарське страхування: поняття, ознаки, види. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2017. № 865. С. 405 – 412.
135. Марченко С. І. Правове забезпечення організації бджільництва. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка : юрид. науки*. 2003. Вип. 55. С. 179-182.
136. Марич Х. М. Види суб'єктів аграрного права. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави»*. Львів. 27.05.2015. С. 229 – 231.
137. Мельник Л. Ю. Стан і перспективи трансформації особистих селянських господарств у агробізнесові господарства. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 9 – 14.
138. Мірошніченко А., Ріпенко А. Zobов'язальні права користування земельною ділянкою. *Право України*. 2012. № 7. С. 40 – 49.
139. Мірошніченко А.М., Попов Ю.Ю. Zobов'язальне право найму (оренди) та інше використання чужих земельних ділянок від імені володільця у zobов'язальних правовідносинах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 4. С. 78 – 89.
140. Мороз Г.В. Проблемні аспекти законодавчого регулювання обігу земель сільськогосподарського

призначення. *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 217 – 220.

141. Паламарчук Т. П. Організаційно-правові механізми державної аграрної політики в умовах євроінтеграції. *Інвестиції: практики та досвід*. 2015. № 18. С. 133 – 136.

142. Оверковська Тетяна. Правові засади охорони водних біоресурсів у сфері аквакультури. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С.122 – 126.

143. Оверковська Тетяна. Правове регулювання безпечності продуктів харчування. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С.109 – 114.

144. Олійник О. Р. Міжнародний досвід розвитку соціальної відповідальності та можливість його застосування в Україні. *Інноваційна економіка*. 2015. № 4. С. 37– 44.

145. Паламарчук Т. П. Правові основи державного управління аграрним сектором у законодавстві ЄС та України. *Інвестиції: практики та досвід*. 2015. № 19. С. 115 – 118.

146. Позняков С. П. Правове регулювання інфраструктурної підтримки економічного розвитку аграрного сектору економіки України: шляхи удосконалення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука» Серія: Юридичні науки*. 2017. № 2. С. 55 – 59.

147. Покальчук М. Ю. Правове становище аграрного фонду. *Науковий вісник Національного університету*

біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197(1). С. 97 – 102.

148. Прокопа І. В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки. *Економіка АПК.* 2013. № 10. С. 16 – 23.

149. Пушкар М. В. Організаційно-правові заходи охорони прав на сорти рослин в Україні : автореф. дис... к.ю.н. спец. 12.00.07 / Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2006. 17 с.

150. Рунчева Н. В. Оцінка корпоративного розвитку аграрного виробництва в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2013. № 1. С. 27 – 30.

151. Савельєва О. М. До питання перспективи розвитку аграрного права України в умовах забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. *Право і суспільство.* 2014. № 12. С. 111 – 115.

152. Савельєва О. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного права України. *Право і суспільство.* 2014. № 6.1(2). С. 148 – 152.

153. Савельєва О. М. Про систему принципів аграрного права України. *Проблеми законності.* 2011. Вип. 116. С. 127 – 133.

154. Савельєва О. М. Щодо меж предмета правового регулювання аграрного права України. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України.* 2013. Вип. 182(2). С. 61 – 68.

155. Саламін О. С. Актуальні проблеми становлення фермерських господарств. *Науковий вісник Львівського*

національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З Гжицького. Серія: Економічні науки. 2017. Т. 19, № 76. С. 91 – 95.

156. Сальман І. Ю. Напрями вдосконалення правового регулювання діяльності в аграрному секторі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 219 – 221.

157. Самсонова Я. О. Правові засади розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2.

158. Саркісова Т. Б. Юридична відповідальність за земельні правопорушення в контексті адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 85 – 90.

159. Семчик В. І. Аграрне право як комплексна галузь права України. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: *матеріали Всеукраїнського круглого столу (25 травня 2012 р.): зб. наук. праць* заг. ред. проф. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила, В. І. Семчика. К. Видав. Центр НУБіП України. 2012. С. 7 – 9.

160. Сисак І. П. Законодавче визначення «сільськогосподарський кооператив». *Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських правовідносин: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 340 – 343.

161. Станіславський В. Правове регулювання діяльності аграрної біржі із забезпечення продовольчої безпеки. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 68 – 75.

162. Станіславський В. П. Правове регулювання вирощування і реалізації високопродуктивного насіння зернових культур : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец. 12.00.07 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого.Х., 2005. 20 с.
163. Станіславський В. П. Правові питання насінницької діяльності в Україні: окремі проблеми. *Право України*. 2003. № 3. С. 113-116.
164. Статівка А. М. Про аксіологічні аспекти сучасного аграрного права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України* . Серія: *Право*. 2016. Вип. 243. С. 53 – 67.
165. Статівка А. М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.06. Х.: Національна юридична академія ім. Я. Мудрого, 1998. 32 с.
166. Стегней М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 125– 133.
167. Сухаревська Д. Д. Значення та розвиток обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів для підвищення ефективності функціонування фермерських господарств. *Агросвіт*. 2013. № 1. С. 45 – 49
168. Сюйва І. С. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами в Україні. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: *Право*. 2013. Вип. 182 (20). С. 73 – 77.

169. Ткаченко Катерина. Спеціальне товарне рибне господарство як сільськогосподарський товаровиробник у аграрно-правовій доктрині. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 107 – 111.
170. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук : спец.12.00.06. Х., 2007. 34 с.
171. Уркевич В. Аграрні правовідносини й предмет аграрного права. *Право України*. 2008. № 9. С. 76 – 80.
172. Уркевич В. Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2016. Вип. 243. С. 67 – 75.
173. Уркевич В. Ю. Розвиток законодавства України про особисті селянські господарства. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 77 – 83.
174. Федорович В. І. Про співвідношення земельного та аграрного права / Стан та перспективи розвитку аграрного права. *мат. Міжнар. наук.-теор. конф.*, (Київ, 26 – 27 травня 2005 р.) *під ред. В. М. Єрмоленка, В. І. Курила*. К.: Магістр ХХІ сторіччя. 2005. С. 189 – 193.
175. Хрипко С. І. Правовий механізм забезпечення державної підтримки фермерських господарств України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 9. С. 137 – 144.
176. Чабаненко М. М. Про метод в аграрному праві. *Право України*. 2004. № 1. С. 122 – 124.
177. Чабаненко М. М. Питання методології дослідження системи аграрного права. *Науковий вісник Національного*

- університету біоресурсів і природокористування України*. 2015. Вип. 213(1). С. 53 – 61.
178. Чабаненко М. М. Підгалузі аграрного права. *Юридичний вісник*. 2014. № 4. С. 181 – 185.
179. Шабанов Р. І. Правове регулювання оренди водних об'єктів для аквакультури: природоохоронний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2017. Вип. 44. Том. 1. З. 161 – 164.
180. Шведенко П. Ю. Відповідальність за порушення кредитних зобов'язань в аграрному секторі. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія: *Право*. 2014. Вип. 197(2). С. 108 – 112.
181. Шульга О. А. Роль особистих селянських господарств у розвитку аграрної економіки України. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: *Економіка і Право*. 2015. Вип. 27. С. 97 – 103.
182. Шульський М. Г. Ефективність ведення аграрного виробництва різними організаційно-правовими формами господарювання. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 3(5). С. 228 – 234.
183. Шуміло І. А. Проблеми гармонізації законодавства України про державну підтримку сільського господарства з правилами СОТ. *Стан та перспективи розвитку аграрного права*. Міжнар. наук.-теор. конф., 26-27 травня 2005 р. К.: Магістр XXI сторіччя. 2005. С. 291 – 293.

184. Шурик М.В., Чеверда Н.М. Соціальні проблеми розвитку села в умовах земельної та аграрної реформ. *Статистика України*. 2013. №1. С.42 – 47.

Наукове видання

**Долинська Марія Степанівна
Заболотна Наталія Ярославівна
Марич Христина Михайлівна**

АГРАРНЕ ПРАВО

Навчальний посібник

Підписано до друку 20.10.2021 року.
Формат 60x84/16.Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура TimesNewRoman. Умовн. друк. арк. 28,01.
Зам. 4966. Наклад 100 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПІСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvitdruk@gmail.com

**Навчально-науковий Інститут права, психології та
інноваційної освіти Національного університету
«Львівська політехніка»
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3**

ISBN 978-617-8003-58-6

У підручнику викладено базові положення аграрного права та законодавства, що регулює аграрно-правові відносини.

Підручник рекомендовано для викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти, наукових та практичних працівників.

Всі права застережені. Жодна частина цього видання не може бути відтворена будь-яким способом та у будь-якій формі без письмового дозволу власників інтелектуальних прав.

**УДК 349.6(075)
ББК 67.9(4УКР)307я73**